

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

ANTALL JÓZSEF
RICHARD
COUDENHOVE-KALERGI
COVACIU NORBERT
FÓCZE JÁNOS
GYÖRGY PÉTER
JESZENSZKY GÉZA
KÉSZ ORSOLYA
KESZEG ANNA
MARKÓ BÉLA
J. NAGY LÁSZLÓ
NÉMETH ISTVÁN
SAINT-PIERRE ABBÉ
CLAUDE HENRI
SAINT-SIMON
SCHÖPFLIN GYÖRGY
SZÉKELY GÉZA
SZÉNÁSI ÉVA
AUGUSTIN THIERRY

8

EURÓPA-TERVEK

III. FOLYAM
2020.
AUGUSZTUS

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXI/8. • 2020. AUGUSZTUS

TARTALOM

SZÉNÁSI ÉVA • Utópikus álmodozók vagy bölcs jövőbe látók. Az európai egység gondolat története	3
NÉMETH ISTVÁN • Közép-Európa: német feladat? A Közép-Európa gondolat funkciói 1814–1945 között	15
J. NAGY LÁSZLÓ • A Montánuniótól az Európai Unióig	27
SCHÖPFLIN GYÖRGY • Az európai polisz	38
MARKÓ BÉLA • Az Európai Unió esete a kisebbségekkel. A Balladur-tervtől a kisebbségvédelmi csomagig	50
JESZENSZKY GÉZA • Mit várt Európától az Antall-kormány?	60
■ DOKUMENTUM	
SAINT-PIERRE ABBÉ • Az örökbéke-tervezet rövid foglalata (<i>Részlet</i>)	72
CLAUDE HENRI SAINT-SIMON – AUGUSTIN THIERRY • Az európai társadalom újjászervezéséről (<i>Részlet</i>)	78
RICHARD COUDENHOVE-KALERGI • Páneurópa (<i>Részletek</i>)	83
ANTALL JÓZSEF • Mit jelent nekünk Európa?	93
■ VILÁGABLAK	
KESZEG ANNA • A rendszerváltás patinája	96
■ MŰ ÉS VILÁGA	
GYÖRGY PÉTER • Lourmarin, Farkasrét, Port Bou, a Lista (I.)	100
■ TÉKA	
KÉSZ ORSOLYA • A Handke-jelenség és az irodalmi mező depolitizálása (<i>Sasszé</i>)	109

FŐCZE JÁNOS • A trianoni békeszerződésről 2020-ban	112
COVACIU NORBERT • A harmadik fecske	117

■ ABSTRACTS	124
-------------------	-----

■ TÁMOGATÓINK NÉVSORA	127
-----------------------------	-----

■ KÉP

SZÉKELY GÉZA

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), PETI LEHEL (néprajz), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.
A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap,
a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Kolozs Megyei Tanács és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural
Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 60 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;

a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailen: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii și Identității Naționale

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk

(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

SZÉNÁSI ÉVA

UTÓPIKUS ÁLMODOZÓK VAGY BÖLCS JÖVŐBE LÁTÓK

Az európai egység gondolat története

Maga az a problematika, hogy milyen módon lehet egy nagyobb politikai keretben kibékíteni egymással az európai államokat, összeegyeztetni partikularizmust, az etnikai és a vallási sokszínűséget, kiküszöbölni a háborúkat és megteremteni a békét, valamint az európai egységet – koronként más-más történelmi összefüggésbe ágyazva ugyan, de – régóta foglalkoztatta a filozófusokat, az írókat és a jogtudósokat egyaránt. Gyakran előfordult, hogy e gondolkodókat megmosolyogták az emberek, szerzőiket naiv utópisztáknak tartották, és elméletük saját korukban csekély visszhangot váltott ki. Lamartine ismert mondása, miszerint „az utópiák gyakran nem mások, mint korán született igazságok”, szinte maradéktalanul igaz az európai egység gondolatokra. E szerzők munkái főként korunkban, az európai építés előrehaladtával, az elődök felkutatása során kezdték elnyerni igazi helyüket az integráció történetében. Felfedezésük egyben számos meglepetéssel szolgált, olyan európai elképzelések kerültek felszínre, melyek részleteiben gyakran hasonlóságot mutatnak a mai Európai Unió céljaival vagy intézményi felépítésével.

Tanulmányomat elsősorban azok köré a történelmi fordulópontok és a hozzájuk kapcsolódó egységelméletek és tervezetek köré csoportosítottam, melyek jelentős szerepet játszottak az Európa-gondolat tematikájának alakulásában.

Noha a 18–19. században kezdenek felbukkanni egy maihoz hasonló európai egység rendezőelvi és intézményi keretei, mégis a 20. század első nagy világháborújának kell bekövetkeznie ahhoz, hogy megszülessen az első olyan európai egységterv, amely konkrétan megjelenik a két világháború közötti rendezési tervek sorában.

Európa eredetmítosza és az európai civilizáció kezdetei

■ Hérodotosz, a Kr. e. 5. században élt görög történetíró, amikor a földrészekről írt, a következőképpen fogalmazott Európáról: „nos tehát, hogy Európát tenger veszi-e körül, azt ugyanúgy senki nem tudja, mint ahogy azt sem, hogy kiről kapta a nevét, vagy ki nevezte el, hacsak nem fogadjuk el ténynek, hogy a türoszi Európéról; s korábban, akárcsak a két másik földrésznek, ennek sem volt neve. Csakhogy tudjuk, hogy ez a nő ázsiai eredetű volt, s még csak nem is lépett arra a földre, amelyet a hellének Európának neveznek, mert Phoinikiából [Fönícia görög neve – Sz. É.] Krétára, majd Krétáról Lükiába vándorolt.”¹ A legelterjedtebb vélekedés szerint Európa Europé föníciai királylányról kapta a nevét. Europé Agénór türoszi király lánya volt, akit a görög mitológia szerint az iránta szerelemre lobbant Zeusz fondorlatos módon fehér bika képében elrabolt és Kréta szigetére vitt. Az elrablás története kedvelt témája az európai képzőművészetnek, megtalálható az ókori görög és római falfestményeken és kerámiákon, de olyan festőket is megihletett, mint Tiziano, Veronese, Rubens vagy Rembrandt, hogy csak a legismertebbeket említsük.

A szó eredetére vonatkozóan több magyarázat is létezik. Az egyik értelmezés szerint az „Európa” szó sémi eredetű, az akkád eréb, a héber érebh (napnyugta, est) szóból származik, vagyis azt a helyet jelöli, ahol a nap lenyugszik. Mások a görög eurus (tágas, messzi) és az ops (arc, szem, tekintet) szóösszetételből vezetik le, amelynek jelentése „messzi látó”.² Földrajzilag ez az Európa kezdetben a Balkán-félsziget déli részét, az Égei-tenger szigetvilágát és Kis-Ázsia nyugati vidékét foglalta magába. A Kr. e. 6. századtól fokozatosan terjesztette ki hatalmát a Földközi-tenger medencéjére, majd a Kr. e. 3. századtól, a Római Birodalom létrejöttével évszázadokon keresztül Mediterráneum lesz az európai történelem elsődleges színtere.

Az európai civilizáció formálódása szempontjából alapvetően három hatást szoktak kiemelni: az ókori görög és a római kultúrkört, valamint a kereszténységet.³ A modern kori Európa politikai szókincsét a görög civilizációból, elsősorban az athéni városállami demokráciától eredeztetik, amely gyakran szerepelt egy idealizált Európa prototípusaként. A római kultúrkörből származtatják az európai jogrend alapjainak lerakását és a birodalmi gondolat születését, a kereszténység pedig a középkorban az európai egység legfőbb konstitutív elemeként funkcionált. Emellett ki kell emelnünk az európai kultúra nem európai (egyiptomi és mezopotámiai) elemeit, valamint azt a fontos szerepet, amit az arab közvetítés játszott az ókori görög kultúra értékeinek megőrzésében és továbbításában.

A Respublica Christiana

■ A Nyugatrómai Birodalom bukását követően Európát a Frank Birodalommal azonosították, és a földrész történelmi értelemben vett atyjaként a frank uralkodót, Nagy Károlyt (742–814) tartja számon az egységes Európa-történet. A középkorban formálódó egységtervek hátterét a keresztes háborúk, a pápaság és a császárság harca, valamint a nemzeti monarchiák felemelkedése jelentette. Összetartó erejét a Respublica Christiana gondolat alkotta, amely az azonos vallási rendezőelvek mentén szerveződő keresztény államok összefogását célozta az iszlám világgal szemben.

Az európai egység gondolat első megfogalmazójának Pierre Dubois-t (c. 1250–1320) tekinti a szakirodalom. A francia uralkodó, Szép Fülöp tanácsadójaként dolgozó jogász 1306-ban *A Szentföld visszafoglalásáról* (*De recuperatione Terre Sancte*) írt munkájában a keresztény uralkodók szövetségét sürgette, és a sikeres kereszties háború feltételét az európai béke megteremtésében látta. Ennek „biztosítása érdekében a pápának egybe kellene hívnia az összes király és fejedelmek zsinatát, amely kézben tartja az államügyek irányítását”⁴ – írta. Olyan európai államszövetség tervét vázolta fel, amelynek élén egy uralkodókból és fejedelmekből álló tanács állna. A vitás kérdésekről egyházi és világi tekintélyekből álló európai bíróság döntene, de a végső felülvizsgáló jog a pápát illetné meg.

Alig egy évtizeddel később íródott Dante Alighierinek (1265–1321) *Az egyeduralom* (*De Monarchia*) c. műve, amely végleges formáját valószínűleg 1317–1318 táján nyerte el. Dante a Római Birodalom példáját alapul véve az egyházi és a világi hatalom szétválasztására törekedett, és az egyetemes monarchia szükségessége mellett érvelt, amelynek élén az államok felett álló világi császár állna, akinek feladata az emberiség békéjének és jólétének megteremtése. Az egyes uralkodók azonban mindemellett megtartanák önálló jogaikat, az államok felett álló monarchia pedig elsősorban döntőbírói és békefenntartó feladatokat látna el. A két azonos korban született tervezet számos vitát és eltérő interpretációt eredményezett.⁵ Bár mindketten a pápa túlzott befolyásának ellensúlyozására törekedtek, Dubois művében a nemzeti monarchiák és a testületi döntés mellett állt ki, Dante viszont a keresztény világ egységének helyreállítását szorgalmazta egy univerzális monarchia keretében.

Az újkor hajnalán az Oszmán Birodalom terjeszkedése –1456-ban, három évvel Konstantinápoly elfoglalása után már Nándorfehérvárt vette ostrom alá – állandósuló veszélyt jelentett a kontinens számára, ami aggodalommal töltötte el a katolikus egyházfőt és az európai uralkodókat. E veszély motiválta a huszittizmussal szimpatizáló cseh király, Podjebrád György (1420–1471) 1464-ben véglegesült *Tervezet a kereszténység leendő békéjéről* (*Tractatus pacis toti Christianiti fiendae*) c. munkáját. A *Tractatus* néven ismertté vált írás az első közép-európai tervezet, amely a keresztény uralkodókat tömörítő védelmi szövetség elképzelését vázolta fel. Célja az oszmán hódítás megakadályozása, „a keresztény vallás megoltalmazása” volt. Ugyanakkor túlmutatott a terjeszkedő oszmán birodalom elleni hadjárat szervezésén: egy modern államszövetség működési elveit körvonalazta.

Podjebrád György politikai tanácsadójával, a francia Antoine Marinivel közösen fogalmazott ambiciózus tervében az uralkodók összefogására szólított fel. Tervezetében az uralkodók állandó küldöttekkel képviseltetik magukat a létrejövő szövetség gyűlésein, amelynek székhelye öt évig Bazel, majd rotációs alapon a következő öt évben Franciaország, azután pedig Olaszország volna. Mint a terv kifejti, a gyűléseken minden ország egy-egy szavazattal rendelkezik: „kijelentjük, hogy nekünk, Franciaország királyának Gallia összes királyával és fejedelmével együtt a gyűlésben egy szavazatunk legyen, nekünk, Németország királyainak és fejedelmeinek egy másik, végül pedig nekünk, Velence dogéjának Itália összes fejedelmével és városállamával együtt egy harmadik”.⁶ Vagyis a pápának nem lenne kiemelt helye és szerepe, hanem az uralkodókhoz és a fejedelmekhez hasonlóan egy szavazattal bírna. A szövetségesek közötti vitás kérdésekről nemzetközi bíróság döntene. A tervezet rendelkezett a működtetéshez szükséges anyagi fedezetről, illetve a hadsereg fenntartásának költségeiről, amit a beszedett adók-

ból kívántak biztosítani. A hadügyi, pénzügyi és szervezési kérdések egy szövetségi tanács hatáskörébe tartoznának.

Podjebrád György Marini közbenjárásával próbált megnyerni tervének több európai uralkodót is, elsősorban XI. Lajos francia királyt, akinek irányító szerepet szánt a kivitelezésben. Bár erről a *Tractatus*ban külön nem esik szó, de a megvalósításában számított az oszmánellenes harcban közvetlenül érintett közép-európai országok uralkodóira, IV. Kázmér lengyel és a Mátyás magyar király támogatására (aki egyébként Podjebrád Katalinnal kötött házassága révén a veje volt). Ugyanakkor Mátyás többször hangot adott nemtetszésének amiatt, hogy a cseh király az ő nevében, de felhatalmazása nélkül tárgyalta a francia uralkodóval.⁷

A mindig is eretneknek tekintett cseh király mozgásterét azonban erősen korlátozta, hogy tervezetéhez nem kapta meg az Európa vallási egységének megőrzésén és az egyházfői tekintély helyreállításán fáradozó II. Pius pápa támogatását, aki 1463-tól maga is keresztes háborút hirdetett a pogányok ellen. Így egyházi nyomásra a részt vevő államok (a francia uralkodó, Velence és az itáliai államok) elpártoltak tőle. Podjebrád Katalin 1464-ben bekövetkezett halála után a magyar segítség is kétségessé vált, és Mátyás szintén a pápai támogatással formálódó szövetséghez csatlakozott. Végül az egyházfő halála miatt a keresztes háború terve eredeti formájában nem valósult meg.⁸

Mint az előbb elmondottak mutatják, a vizsgált évszázadok Európa-terveiben stabilizálódni látszanak az egységeszme főbb elemei és visszatérő toposzai: a háború elkerülése és a béke iránti vágy (amely Erasmus írásait is motiválta), ezzel összefüggésben a vitás kérdések békés rendezésének igénye, a nemzetközi döntőbíró felállításának gondolata. Megfigyelhető továbbá, hogy e terveket szerzőik gyakran egy-egy európai uralkodónak ajánlják, akitől annak megvalósítását remélik. (Ebből a szempontból Podjebrád tervezete kivételnek számít, mert magától az uralkodótól származik.) A kontinens egységét és működtetését pedig az európai államok felett álló személy vagy szupranacionális testület (tanács, gyűlés, később parlament) irányítása alatt képzelik el.

Szövetségi tervek és erőegyensúly-elméletek

■ A francia vallásháborúkat (1562–1598) követő harmincéves háború (1618–1648) (amely egyszerre volt vallásháború és európai hegemoniáért folytatott harc a Habsburg- és a Bourbon-ház között) idején íródott tervezetekben továbbra is központi helyet foglalt el a háború és a béke kérdése, ám a vesztfáliai béke nyomán születő új európai rend és hatalmi egyensúly kialakulása új megközelítésű tervek megjelenését eredményezte.

Sokáig méltatlanul feledésbe merült a francia szerzetes, Emeric Crucé (1590?–1648) *Az új Kineasz (Le Nouveau Cynée)*⁹ c., 1623-ban írt munkája. Crucé a béke megteremtése érdekében vallási toleranciát hirdetett, de nemcsak a keresztény felekezetek, hanem a keresztény és a muzulmán világ kibékítésére is törekedett. Olyan világszövetséget vizionált, amelybe Európán kívül a világ más országait is bevonta volna, többek között az Oszmán Birodalmat, Oroszországot, Kínát, Indiát, Marokkót stb. Crucé a részt vevő államokat tömörítő szövetségi gyűlésben a római pápa után a legtöbb szavazatot a legnagyobb birodalommal rendelkező szultánnak biztosítaná, harmadik hatalomként pedig (Franciaország és Spanyolország előtt) a német-római császárnak. Crucé a vallási tolerancia

mellett a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok kiterjedésében és a szabad kereskedelemben látta a béke megőrzésének garanciáját. Munkájának újszerűsége, hogy az ő művében jelenik meg először egy nemzetközi szintű egység létrehozására való törekvés: világszövetségében megszűnnének a vámok, egységes súly- és mértékrendszer, valamint egységes pénz kerülne bevezetésre.

Alig néhány évtizeddel később született a hatalmi erőegyensúly elméletek megalapozójának tekinthető Maximilien de Béthune, Sully hercegének terve. Sully (1559–1641) IV. Henrik francia király bizalmasa és Pénzügyi Tanácsának vezetője volt, aki 1634-től kezdve adta ki emlékiratait *Economies royales* címmel. Az 1662-ben megjelent harmadik rész tartalmazta a *Nagy terv* (*Grand dessein*) néven híressé vált politikai tervezetét az általa elképzelt új egyensúlyi rendszerről. Sully IV. Henrik nevében írt munkája egy új európai hatalmi politika alapelveit fogalmazta meg, amely Franciaország és Anglia szövetségére alapozva elsősorban a Habsburg-ház európai hegemoniájának ellensúlyozását célozta. Sully a határok megváltoztatásával (és a Habsburg Monarchia „átszabásával”) kívánta újrarajzolni a keresztény Európa politikai térképét, amelyben az európai egyensúly alapját 15 hasonló erősségű erőközpont alkotná. Mindezt elméletileg békés úton vélte elérhetőnek. Európát hat *örökletes monarchiára* (Franciaország, Spanyolország, Nagy-Britannia, Dánia, Svédország és Lombardia), öt *választott monarchiára* (a Császárság, a Pápaság, Lengyelország, Magyarország és Csehország), valamint négy *szuverén köztársaságra* (Velence, Itáliai Köztársaság, Svájc és Belgium) osztaná. Mindezek élén az egyes országok küldötteiből álló európai tanács állna, „feladatuk pedig az lett volna, hogy a folyó ügyekről tárgyaljanak, megpróbálván elsimítani az esetleges vitákat és megoldani az érdekkülönbségekből adódó problémákat”.¹⁰

A tervezet érdekessége, hogy részletesebben is kitér Magyarország sorsára, amelyet a kereszténység fontos védőbástyájának tekintett a „hitetlenek” elleni harcban. Ennek érdekében jelentősen megnövelte volna az ország területét és védelmi erejét.¹¹ „A magyarok pogányokkal szembeni ellenálló képességé”-nek növelése érdekében hozzácsatolta volna „az osztrák főhercegséget, Stájerországot, Karintiát és Krajnát; később pedig megkaphatták volna a visszahódított erdélyi, boszniai, szlavón és horvát területeket is”.¹² Sully tehát fontos szerepet szánt Magyarországnak egyfelől az Oszmán Birodalom elleni harcban, másfelől a Habsburg Birodalom gyengítésében. Ezért a választófejedelmeknek kötelezettséget kellett volna vállalniuk arra, hogy „harcra temett” uralkodót ültetnek Magyarországon trónjára.

Sully tervezete hatást gyakorolt olyan későbbi Európa-tervekre, mint William Penn, Saint-Pierre abbé vagy Rousseau munkái. Az egyensúly és a demokratikus elvek összeegyeztetésére törekedett Locke barátja, William Penn (1644–1718), Pennsylvania alapítója és kormányzója is, aki 1692-ben publikálta az *Esszé Európa jelenlegi és jövőendő békéjéről* (*An essay towards the present and future peace of Europe*) c. munkáját. Ebben az államok közötti kapcsolatok megváltoztatását és a béke megteremtését egy európai gyűlés vagy parlament által irányított európai államszövetség létrejöttétől remélte. A parlamenti képviselők számát az országok demográfiai és gazdasági súlyától (tényleges éves bevételétől) tette függővé. Eszerint a legtöbb képviselőt a Német-római Birodalom küldhetne a parlamentbe, de nem zárkozott el az Oszmán Birodalom és Oroszország felvételétől sem. Így véleménye szerint megvalósulhatna az egyensúly az európai országok között.

A békeutópiák kora

■ A felvilágosodás eszméivel szimpatizáló szellemi és arisztokrata elit nyitott volt az európai egység gondolatok iránt, és a 18. században az Európa-tervek az arisztokrata szalonok kedvelt vitatémái lettek. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy a vesztfáliai békétől remélt tartós hatalmi egyensúly törekénynek bizonyult, és nem küszöbölte ki az uralkodók közötti háborús konfliktusokat. Az ekkor született tervek a jog és a racionalizmus elvei alapján kísérelték meg megszervezni Európa egységét. Olyan jogi garanciákat kerestek, amelyek végleg megteremtik „a minden háború végét jelentő örök békét”.

Az örök béke-tervezetek „atyjának” tekintett Charles-Irénée Castel de Saint-Pierre (1658–1743) 1729-ben jelentette meg egy eredetileg csekély visszhangot kiváltó kétkötetes munka rövidített változataként *Az örök béke-tervezet rövid foglalat* (*Abrégé du projet de paix perpétuelle*) c. munkáját.¹³ A nemesi családból származó Saint-Pierre abbé, az arisztokrata szalonok kedvelt vendége volt, aki diplomáciai titkárként részt vett a spanyol örökösödési háborút lezáró utrechti béketárgyalásokon, és az itt szerzett tapasztalatai alapján, valamint Erasmus, Crucé és Grotius műveinek ismeretében írta meg művét, melyet az évek során többször is átdolgozott.

Saint-Pierre célja az volt, hogy „javaslatot tegyen az összes keresztény európai állam közötti örök béke megvalósítására”, mivel egyfelől Európa folyamatos háborús konfliktusoknak van kitéve, másfelől a francia és az osztrák uralkodóház közötti ideiglenes hatalmi egyensúly nem jelent elégséges garanciát a béke fenntartására.¹⁴ Az államok közötti ellentétek megszűnését egy több cikkelyből álló általános szövetség elfogadtatásával vélte kivitelezhetőnek. Az általános szerződés aláírásával olyan végleges szövetség jönne létre, amely garanciát jelentene a háborúk elkerülésére. Ennek értelmében az európai uralkodók mindörökké lemondanának a fegyverhasználatról, és a vitás kérdések rendezésében a békéltetés útját választanák. A szerződésszegő hatalmakat a Szövetségi Tanács szankcionálhatja, és fegyverrel is kényszerítheti a döntések végrehajtására. A döntéseket egyszerű többséggel, fontos döntések esetén kétharmados többséggel hoznák, az alapcikkelyeket pedig csak egyhangú szavazattal lehetne megváltoztatni. A szövetség kiadásához a részt vevő országok a nemzeti jövedelmük arányában járulnának hozzá.

A tervezet érvénybe lépése az általános és örök szövetség öt alapcikkelyének aláírásával venné kezdetét, amelyet minél több európai uralkodóval alá kívánt íratni, garanciaként a békeszerződés betartására. Az intézményi elképzelések tekintetében Saint-Pierre abbé egy az európai uralkodók képviselőiből álló Szövetségi Tanácsot hozna létre, amelyben minden állam egy szavazattal rendelkezik. A tanács székhelye Utrechtben lenne, mert a holland egyesült tartományok működési elveit, Pennhez hasonlóan, ő is követendő példának állítja az európai államok elé.

Műve békeutópiák egész sorát nyitotta meg, inspirálóan hatott többek között Leibniz és Kant munkájára, de megemlékezett róla Saint-Simon is. Rousseau pedig nemcsak kivonatolta Saint-Pierre abbé tervezetét, hanem néhány oldalas kritikai véleményt is megfogalmazott a művel kapcsolatban. *A vélemény az örök béke tervezetről* (*Jugement sur le projet de paix perpétuelle*) c. írás valószínűleg 1756-ban keletkezett, hat évvel a *Társadalmi szerződésről* c. munkája előtt. Eltérően bizonyos értelmezésekkel Rousseau összességében „megalapozott és

józan könyv”-nek nevezte az abbé munkáját, de rámutatott arra, „hogy „a terv jóllehet nagyon bölcs volt, a végrehajtás módjában érződött a szerző naivitása. Jóhiszeműen azt képzelte, hogy csak egy kongresszust kell összehívni, cikkelyeket javasolni, amit majd alá fognak írni, és minden megoldódik. Valljuk be, hogy e becsületes ember összes tervében helyesen látta a megvalósításra kerülő dolgok hatását, de gyermeki naivitással ítélte meg a megvalósítás eszközeit”.¹⁵ Rousseau bírálata egyfelől utal a tervezet utópikus jellegére, másfelől elfogadja Saint-Pierre megoldási javaslatainak számos elemét. Elismeri a gazdaságra és a szabad kereskedelemre vonatkozó elképzeléseinek előnyeit, elfogadja egy európai szövetség tervét, de megkérdőjelezi annak kivitelezhetőségét, elsősorban a monarchiák hódító politikája miatt, amelyet Montesquieu-höz hasonlóan a monarchikus kormányzati elv lételemekeként határoz meg. Sully szövetségekre épülő hatalmi egyensúly elméletét realiztikusabbnak ítélte meg, míg a saint-pierre-i elképzelést csak nagyobb társadalmi megrázkódtatás eredményeként vélte megvalósíthatónak, melynek kimenetelét azonban kockázatosnak ítélte.¹⁶

A Sully- vagy Saint-Pierre abbé-dilemma, a hatalmak közötti szövetség és egyensúly megteremtésének pragmatikus, reálpolitikusi megközelítése vagy a jövőbeni békerendszer jogi garanciáinak kidolgozása és annak végleges rögzítése két eltérő koncepciót képviselt az európai egység gondolat történetében, és a későbbiekben is meghatározta az egységről való gondolkodást. Mindenesetre az abbé béketervezetét ma már az európai egység gondolatról szóló munkák egyik alapdokumentumának tekintik, miként a néhány évtizeddel később, 1795-ben született kanti művet, *Az örök békéről* c. filozófiai tervezetet is.

Immanuel Kant (1724–1804) számára az örök béke nem ideiglenes fegyverszünet csupán, hanem eszményi állapot. Kant is osztja a korábbi béketervezetekben szereplő javaslatokat a határok sérthetetlenségéről, a területszerző politika elutasításáról, a hadsereg csökkentéséről, illetve megszüntetéséről, elutasítja az államok adásvételét és a belügyekbe való beavatkozást. Az örök béke megteremtésének biztosítékát az államoknak azonos (köztársasági) alkotmány alapján és a hatalommegosztás elvein való működésében látja, melyet szembeállít a zsarnokság elnyomó elveivel és hódító politikájával. A megoldás „a népek egymással kötött szerződése”, amelyet sajátos „békeszövetségnek (*foedus pacis*)” nevez és „a békeszerződéstől (*pactum pacis*) abban különböznék, hogy míg ez csupán egy, amaz minden háborúnak mindörökké véget kívánna szakítani”.¹⁷ A békeszövetség pedig fokozatosan kiterjeszhető lenne, az államok közti kapcsolatokra is, és elvezetne a szabad államok föderációjához.¹⁸

Bár már Crucé munkájában is szerepel a béke és a kereskedelmi érdekek összekapcsolása, Jeremy Bentham (1748–1832) angol jogtudós-filozófus, az utilitarizmus megteremtője lesz az, aki 1789-ben írt *Bevezetés a jog és a törvényhozás elveibe* (*Introduction to the Principles of Law and Legislation*) c. munkájában érvként használja a kereskedelmi szempontokat az európai béke megteremtése érdekében. Bentham a kapitalizálódó Anglia gazdasági törekvéseit önti formába béketervezetében, melynek célja a gazdasági jólét és a népek boldogságának megteremtése. A háborúkat nemzetközi jogi szabályozással kívánta megfékezni, a tartós béke garanciáit pedig Sullyhez hasonlóan Anglia és Franciaország együttműködésében látta.

■ A napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus és a Szent Szövetség új európai egyensúlyi rendszer alapjait rakta le, és egy időre békét teremtett Európában. A 19. század a kapitalizációs folyamatok és a képviseleti rendszerek kiépülése mellett az amerikai föderális gondolat európai terjedésének és a nemzet-államok születésének évszázada is, amely újabb toposzokkal egészítette ki az Európa-gondolatot.

A bécsi kongresszusnak ajánlotta Claude Henri de Rouvroy Saint-Simon (1760–1825) tanítványával, Augustin Thierryvel közösen írt, *Az európai társadalom újjászervezéséről* (*De la réorganisation de la société européenne*) c. munkáját. Saint-Simon a korabeli hatalmi viszonyok elemzéséből indult ki, és az európai egyensúly biztosítékát Anglia és Franciaország szövetségében jelölte meg, ugyanakkor felismerte Németország növekvő szerepét az európai politikai színtéren. Célkitűzése, mint ahogy művének alcímében utal rá, az, hogy „Európa népeit egyetlen olyan politikai szervbe tömörítsük, amelyben mindegyik megőrizné nemzeti függetlenségét”. A kontinens átalakításában a régi struktúra lebontását és az ideális intézmények megtalálásának fontosságát hangsúlyozva úgy vélte: „Európának az lenne a lehető legjobb szervezete, ha minden európai nemzetet egy-egy olyan parlament kormányozna, amelyek elismerték annak az egyetemes parlamentnek a felsőbbbbségét, amely az összes nemzeti parlamentek fölött állna ...”¹⁹

Saint-Simon példaképe a brit parlamentáris monarchia volt, és ennek mintájára kívánta egész Európát átalakítani. A kontinens irányítását egy kétkamarás parlamentre bízna, amelynek élén egy később megválasztásra kerülő uralkodó állna. Az alsóházba európai látókörű tudósok, kereskedők, iparosok és tisztviselők kerülnének, mégpedig oly módon, hogy minden egymillió írástudó polgár választana 4-4 képviselőt tíz évre. (Az írástudók számát hatvanmillióra taksálta Európában, így a képviselőtestület kétszáznegyven főből állna.) Feladata ellátásához minden képviselőnek 25 ezer frankos „birtoktulajdonnal” kell rendelkeznie, amit a megfelelő vagyonnal nem rendelkező kiemelkedő személyek esetében az uralkodóknak kell biztosítani. Az alsóház feladatkörébe az országok közötti vitás kérdések rendezésén túl európai vállalkozások indítása, csatornaépítés és vasútfejlesztés, közoktatás megszervezése szerepelt, de tervébe olyan aktuális téma is bekerült, mint az „európai patriotizmus” kialakítása. A felsőház tagjainak kinevezését pedig az uralkodók hatáskörébe utalná.

Míg elődei inkább a béke megteremtésének jogi garanciáin gondolkodtak, addig Saint-Simon Európa egységének létrehozását fokozatosan, a gazdasági növekedés függvényében képzelte el. Az európai társadalom átalakulását a nemzetek közötti együttműködés természetes folyamatának tartotta. Olyan európai konföderáció tervét vázolta fel, amely a már említett angol–francia kezdeményezésből indulna ki, és fokozatosan terjedne el Európa többi országában. Ehhez azonban minden európai országban parlamentáris rendszernek kell működnie.

Saint-Simon tervével egy időben született Karl Friedrich Krause (1781–1832) német filozófus kanti inspirációjú munkája, *Az európai államszövetség terve* (*Eintwurf eines europäischen Staatenbundes*). Szerzője, nem utolsósorban a francia befolyás csökkentése érdekében, szintén az európai államok szövetségét vázolta fel, amely „kezdetben Európa több, végül pedig valamennyi népét átfogja”.²⁰ Mert úgy vélte, „nem az örök békét kell önmagában célul kitűzni, hanem a

népek jogszerű állapotát és a szabad államszövetséget, amely voltaképpen lehetővé teszi ezt az állapotot, amelynek következtében a tartós béke magától kialakul...”²¹ A német vezetésű államszövetséget egy föderális tanács irányítaná, melynek központja Berlinben volna. Krause az államszövetséget más kontinensre is kiterjeszhetőnek tartotta, végső formáját pedig az egész világra kiterjedő „organikus föderatív állam”-ban nyerné el.

Általában a 19. századot, de főként annak második felét az európai eszme első virágkorának szokták nevezni. Az egység gondolatok túlléptek az arisztokrata szalonok zárt köreire, és szélesebb rétegeket vonzó témává váltak. Humanista-európeér légkör hatotta át a 19. század második felét, amelyet az az illúzió is táplált, hogy a nemzetállamok kialakulása véget vethet a háborúk korának. Az európai nacionalisták legismertebb alakja, Giuseppe Mazzini (1805–1877) 1834-ben, svájci száműzetése idején hívta életre a *Fiatall Európa* (*Giovine Europa*) mozgalmat, amelynek célja az európai nemzetek republikánus alapon történő egyesítése volt, amitől az európai nemzetek testvéri együttélését remélte.

Ugyanebben az időben terjedt el az Amerikai Egyesült Államok mintáján alapuló Európai Egyesült Államok gondolata is. Írók, költők érveltek mellette újságok jelentek meg ezzel a névvel. Maga a gondolat a francia író és költő Victor Hugo (1802–1885) tevékenysége révén vált népszerűvé, ő 1849-ben Párizsban tartott nemzetközi békekonzferencián használta először ezt a kifejezést. A párizsi konferenciát több is követte Frankfurtban, Genfben, Lausanne-ban, Luganóban. Victor Hugo fő törekvése az volt, hogy a béke révén létrehozza a népek testvériségét és egységét, amely egyben az európai haladás feltételét jelentette számára. Szenvedélyes hangvételű beszédeiben a két kontinens gyümölcsöző kapcsolataitól remélte az európai változásokat. Olyan demokratikus rendszerről álmodott, amelyben az országok és Európa jövőjéről a népek maguk döntenek.

Ezzel csaknem egyidejűleg az Egyesült Államok mint új hatalmi tényező is megjelent a nemzetközi politika porondján. A hosszabb ideig Amerikában élő német gondolkodó, Julius Fröbel (1805–1893) *Amerika, Európa és a jelen politikai nézőpontjai* (*Amerika, Europa Und Die Politischen Gesichtspunkte Der Gegenwart*) c., 1859-ben íródott, geopolitikai elemzésnek is beillő munkájában az elsők között fedezte fel az Egyesült Államok növekvő szerepét a formálódó új hatalmi egyensúlyban, és az európai államok szövetségét hirdette az Egyesült Államok és Oroszország hatalmának ellensúlyozására. Európa azonban, véleménye szerint, akkor maradhat hatalmi tényező, ha országai képesek lesznek megállapodni egymással, és létrehoznak egy Nyugat-Európa összes államát egyesítő szövetséget.

A páneurópai gondolat

■ Noha a 18–19. században kezdenek felbukkanni egy maihoz hasonló európai egység rendezőelvei és intézményi keretei, mégis a 20. század első nagy világégésének kell bekövetkeznie ahhoz, hogy megszülessen az első olyan európai egységterv, amely konkrétan megjelenik a két világháború közötti rendezési tervek sorában. Ebben a folyamatban játszik kiemelkedő szerepet a japán-osztrák diplomata családból származó Richard Coudenhove-Kalergi (1894–1972) 1923-ban publikált *Páneurópa* (Paneuropa) c. munkája. Coudenhove-Kalergi könyve közvetlenül is hatott számos Európa-barát gondolkodó és politikus (Claudel, Valéry, Rilke, Thomas Mann, Ferrero, Ortega y

Gasset, illetve Beneš, majd később Churchill) nézeteire, valamint az Aristide Briand-féle európai rendezési kísérletekre.

A szerző döntően az európai hegemonia meggyengülését eredményező I. világháború utáni politikai helyzetből indult ki. Coudenhove-Kalergi az európai hegemonia összeomlásának elsődleges okát nem a kontinens gazdasági hanyatlásában, hanem politikai rendszerének válságában jelölte meg: „nem a népek öregedtek el, hanem a politikai rendszerük. E rendszer radikális átalakításának lehet és kell a kontinens gyógyulásához vezetnie”²² – írta könyvében.

Coudenhove-Kalergi földrajzi, a kulturális és a politikai dimenzióban vizsgálja Európa fogalmát. Úgy véli, Európa földrajzi fogalma nem fedi sem Európa kulturális, sem politikai fogalmát. Az európai kultúrkör tágabb kategória, mint Európa szorosán vett földrajzi fogalma. „*Kulturális* szempontból Ausztrália Európa része, és földrajzilag Nagy-Britannia is, politikailag mégis kívül esnek Európán, és egy interkontinentális birodalom, a Brit Birodalom részei.”²³ Politikai szempontból pedig a 19. század végéig Európa uralta a világot, és annak nagyhatalmai között hat európai állam szerepelt: Anglia, Oroszország, Németország, Ausztria–Magyarország, Franciaország és Olaszország. Az öreg kontinens hegemon helyzetében a 20. század elején következett be változás, amikor mélyreható átrendeződési folyamat indult meg a nemzetközi erőviszonyok terén, amelyet a Brit és az Orosz Birodalom kialakulása, Ázsia népeinek ébredése és az Egyesült Államok gazdasági és politikai megerősödése fényjeltet. Coudenhove-Kalergi legebevezetőbbnek az első világháború után kialakult helyzetben Európa politikai fogalmát érezte, mert amíg az Európán kívüli világban erős integrációs törekvések voltak megfigyelhetők (amelyeket „szintetikusnak” nevez, és itt elsősorban a Brit és az Orosz Birodalom kialakulására, valamint a pánamerikai törekvésekre utal), addig Európán belül döntően a széthúzó „analitikus” tendenciák érvényesültek, mert „a népek szabadságvágya erősebb volt, mint az integráció iránti igényük”.²⁴ Ha ez a folyamat nem áll meg, akkor, úgy vélte, Európa mint politikai egység a széthullás felé haladhat, miként ez az Osztrák–Magyar Monarchia esetében történt.

Az európai egység létrehozásának esélyeit elemezve „kis” vagy „nagy” Európa megvalósításán gondolkodott, vagyis az egységes Európa létrehozásán Angliával, illetve Anglia nélkül. A nagy Európa koncepció problémája, hogy Nagy-Britannia egy interkontinentális birodalom feje, melynek érdekei jórészt kívül esnek Európán. Ezért inkább semlegességének megnyerését és vele való jószomszédi kapcsolatok kialakítását javasolta. A kis Európa földrajzilag összefüggő, közös kultúrával rendelkező, soknyelvű egység, melynek neuralgikus pontja a francia–német viszony, illetve a kelet-közép-európai térség. Saint-Simonhoz hasonlóan azt vallotta, hogy az egységes európai kultúra elegendő alapul szolgálhat egy európai nemzet létrejöttéhez. Miként Fröbel, Coudenhove-Kalergi is Európára nézve a fő veszélyt Oroszországban és az Egyesült Államokban látta: az első katonailag, a második gazdaságilag akar fölébe kerekedni. Európa számára létkérdésnek tekintette a szovjet fenyegetéssel szemben a kontinens biztonságának megőrzését és keleti határainak stabil államokkal való védelmét.

A politikai válságból kinövő új Európának a versailles-i békeszerződés alapján kialakított politikai keretektől kell kiindulnia. Ehhez az Egyesült Államok mintájára – amely államberendezkedés tekintetében is modellértékű számára – Európának is meg kell fogalmaznia a saját Monroe-elvét, egy gazdasági, politikai és szolidaritási doktrínát. Csak így jöhet létre egy új európai szintézis, amelynek

megvalósulási formáját Páneurópának nevezi, ami tulajdonképpen az Európai Egyesült Államok gondolat szinonimája. „Egyedül *Európa újjáalkotása*, egy föderalista és demokratikus alapokon nyugvó nagyszabású vállalkozás orvosolhatja Ausztria–Magyarország feldarabolását és Németország megcsonkítását”²⁵ – véli. Európa tartósan csak akkor maradhat fenn, ha megfelelő gazdasági kooperáció és hatalmi egyensúly alakul ki az egyes államok között. Ez pedig a kontinens összes, a nemzetek önrendelkezését elismerő, demokratikus országát magában foglaló páneurópai föderáció formájában valósulhat meg. Az új föderáció felett az ellenőrző szerepet a Népszövetség látná el.

Nagyszabású tervének, Páneurópának a megvalósítását az európai fiatalságtól, valamint egy demokratikus és pacifista mozgalom kibontakozásától remélte. Magát a folyamatot négy lépcsőben képzelte el. Az első feladatként egy páneurópai konferencia összehívását jelölte meg. A második az államok között felmerülő jogviták választott bíróság előtt történő rendezése és az államhatárok kötelező elismerése lenne. Bár Coudenhove-Kalergi Európa politikai reorganizációját tartotta elsődleges céljának, nem kerülte el figyelmét a gazdasági integráció fontossága sem. Így harmadik elemként az európai gazdasági egység érdekében létrehozandó vámunió terve szerepelt, „mely egységes gazdasági teret hozna létre Európából”. És végül „a páneurópai törekvések betetőzése az »Amerikai Egyesült Államok« mintájára létrejövő »Európai Egyesült Államok« alkotmánya lesz. Európa egységes entitásként jelenne meg más kontinensekkel és más világhatalmakkal szemben, és a föderáción belül minden egyes állam maximális szabadsággal rendelkezne. Páneurópa két kamarából állna: a *Népek kamarájából* és az *Államok kamarájából*; a Népek kamaráját 300 képviselő alkotná, egy képviselő jutna egymillió lakosra, az Államok kamarája a huszonhat európai kormány huszonhat képviselőjéből állna”.²⁶

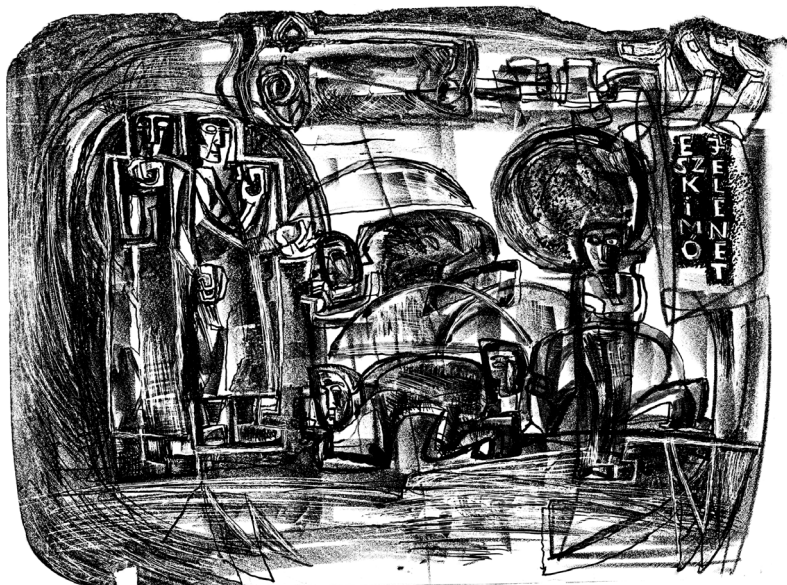
Páneurópa az első olyan kezdeményezés volt, amely az európai megbékélés és együttműködés híveként ismert Nobel-békedíjjal kitüntetett francia külügyminiszter, Aristide Briand révén ténylegesen megjelent a két világháború közötti európai rendezési tervekben. 1930-ban elkészült a nevével fémjelzett memorandum, az európai egység létrehozásának terve, amelyet az integráció első hivatalos megfogalmazásának lehet tekinteni. A Briand-memorandumban szerepelt a Népszövetség országaira kiterjedő európai föderáció gondolata, közös európai intézmények létrehozása és a vámunió terve. Ausztria, Németország és Olaszország elutasította a tervet, Nagy-Britannia pedig nem kívánt részt venni benne. A békét pedig, ami az egységtörekvések leitmotívuma volt évszázadokon keresztül, ismét nem sikerült megővni.

A II. világháború utáni időszak új fejezetet nyitott az európai integráció történetében. Coudenhove-Kalergi részt vesz ugyan az újjáinduló egységmozgalmakban, és nézetei jelentős hatást gyakoroltak az új Európa-koncepcióra, de személy szerint már nem került be az új szereplőkkel szerveződő integrációs stratégia fő sodrába. Mégis, e gondolkodók elképzelései, Coudenhove-Kalergiéhez hasonlóan, életre keltek és beépültek az 1945 utáni integráció gyakorlatába, és több eredeti ötlet visszaköszön a nagy elődök terveiből.

■ JEGYZETEK

1. Hérodotosz: *A görög–perzsa háború*. Elektronikus dokumentum. Osiris Kiadó, Bp., 1998. IV/45. 281.o. <https://www.szaktars.hu/osiris/view/herodotosz-a-gorog-perzsa-haboru-sapientia-humana-1998>
2. Vö. Kiss L.: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1997. A–K. I. köt. 436. és É. Lavielle: *Europe, Europe*. In: Y. Hersant – F. Durand-Bogaert (ed.): *Europes*. Éditions Lafont, Paris, 2000. 1–9.

3. Halecki az európai tradíció kettős dualizmusáról, a görög-római civilizációról és a kereszténységről beszél. Vö. O. Haleczki: *Európa millenniuma*. Századvég Kiadó, Bp., 1993. 25–32.
4. P. Dubois: *A Szentföld visszaszerzéséről*. In: I. Németh: *Európa-tervek 1300–1945*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2001. 61.
5. Vö. M. Molnár: *Dante és az európai egység kérdése*. http://epa.niif.hu/03100/03182/00013/pdf/EPA03182_dante_fuzetek_13_2016_127-161.pdf
6. Tervezet a kereszténység leendő békéjéről (Podjebrád-béketervezet, 1464). Fordította és a bevezető tanulmányt írta Karáth Tamás. *Documenta Historica* 39. Szeged, 1998. 29.
7. Vö. Karáth Tamás: *A Tervezet sorsa*. In: *Tervezet a kereszténység leendő békéjéről (Podjebrád-béketervezet, 1464)*. 16–18.
8. Érdekességként megjegyezzük, hogy a reneszánsz pápának is nevezett II. Pius (eredeti nevén Enea Silvio Piccolomini) tudományos munkáival is beírta nevét az Európa-történetbe: 1458-ban született *Európa* (*De Europa*) c. művében ő használta először a latin *Europeus* (európai) melléknevet egy közös vonásokkal bíró európai közösség jellemzőinek leírására a korábban használatos *Europenses* (európaiak) főnévi alak helyett. Vö. S. Stolf: *De Europa et Asia d'Enea Silvio Piccolomini: migrations, invasions, ancrages, un état des lieux de l'Europe au XVe siècle*. <https://journals.openedition.org/ilcea/4071> 4.o.
9. A mű Kineaszról, Pürrhosz épeiroszi király pacifista hírében álló tanácsadójáról kapta a nevét.
10. Sully: *A politikai terv*. In: Szénási É. (szerk.): *Elméletek az európai egységről*. I. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2002. 79.
11. Magyarország a „kereszténység védőbástyája” elismerő jelző (bár más formában korábban is előfordult), a 15. századtól vált általánosan elterjedtté, nem utolsósorban Piccolomini nyomán, aki számos alkalommal kiemelte a magyarok kivételét szerepét és hősiességét az oszmánok elleni harcban.
12. Vö. J. Marton: *Magyarország képe és megítélése Enea Silvio Piccolomini életművében*. Irodalomtörténeti Közlemények CX. évfolyam. 5. szám. 457–477. <http://itk.iti.mta.hu/megjelent/2006-5/marton.pdf>
13. Sully: i. m. 78.
14. Az első változat 1712-ben látott napvilágot *Mémoires pour rendre la paix perpétuelle en Europe* (Emlékirat az örök béke megteremtéséhez Európában) címmel.
15. Vö. A. de Saint-Pierre: *Projet de paix perpétuelle*. In: Y. Hersant – F. Durand-Bogaert (ed.): i. m. 95–97.
16. J.-J. Rousseau: *Jugement sur le projet de paix perpétuelle*. In: Y. Hersant – F. Durand-Bogaert (ed.): i. m. 104.
17. Rousseau: i. m. 107.
18. I. Kant: *Az örök békéről*. In: Szénási É. (szerk.): i. m. 59.
19. A föderáció (szövetségi állam) és a konföderáció (államok szövetsége) fogalma gyakran keveredik az Európa-tervekben. Kant föderációról beszél, de valójában elképzelése a konföderációnak felel meg.
20. C.-H. de Saint-Simon – A. Thierry: *Az európai társadalom újjászervezéséről*. In: Szénási É. (szerk.): i. m. 122.
21. K. F. Krause: *Az európai államszövetség terve*. In: Németh I.: i. m. 105.
22. Uo.
23. R. Coudenhove-Kalergi: *Pan-Europe*. Presses Universitaires de France, Paris, 1988. 10.
24. Coudenhove-Kalergi: i. m. 28.
25. Coudenhove-Kalergi: i. m. 20–21.
26. Coudenhove-Kalergi: i. m. 88.
27. Coudenhove-Kalergi: i. m. 123.

NÉMETH ISTVÁN

KÖZÉP-EURÓPA: NÉMET FELADAT?

A Közép-Európa gondolat funkciói 1814–1945 között

A „Közép-Európa” fogalom politikai értelmezése a bécsi kongresszuson (1814–1815) alakult ki, s résztvevői Németországra, Ausztriára s Oroszország nyugati részeire gondoltak, beleértve a későbbi államokat: Lengyelországot, Csehszlovákiát és Magyarországot is. A mindinkább külpolitikai doktrínává formálódó német Közép-Európa-tervek – amelyek 1814–1945 között voltak érvényben – az egyes korszakokban különböző célokat és törekvéseket szolgáltak. A Közép-Európa-politika legfontosabb, változó történelmi funkciói az alábbiak szerint alakultak:

– Biztonságpolitikai alternatíva a Kelettel szemben: 1814-ben Knesebeck porosz tábornok a „szilárd közép-európai blokkal Európa katonai biztosítását tervezte Oroszországgal szemben”. Ez a motívum végig a Közép-Európa-politika kimondott vagy kimondatlan célja maradt; az első világháborúban hadicél lett („Oroszországot a lehető legtávolabbra szorítani a német határoktól”), a második világháború megnyerése esetén pedig a keleti területek az SS tulajdonába kerültek volna, s germanizálásukra különböző tervek születtek.

– A nagynémet eszmeiség megvalósítása: Friedrich List a 19. század közepén „Poroszország és Ausztria, a két német nagyhatalom szoros szövetségén nyugvó, Hamburgtól Triesztig terjedő, német vezetésű Közép-Európára” esküdött. Jelszavai: vámegység, szabad kereskedelem s az össznémet vasúthálózat kiépítése.

A Mitteleuropa-tervek hívei autark gazdasági térség létrehozását javasolták, hogy az új világ-munkamegosztásban azt Németország javára kamatoztassák. Így a Mitteleuropa-konceptió offenzív összetevője az ipari növekedés dinamikájából levezetett német világhatalmi pozíció az európai kontinensen gazdasági hegemoniával igyekezett biztosítani.

– Anglia békés gazdasági versenyben való legyőzése: erre épültek az osztrák Karl von Bruck kereskedelmi miniszter tervei 1848–1850-ben: Németországot előbb gazdasági egységgé alakítani, majd közép-európai egyesüléssé kiépíteni, Ausztriát és Poroszországot harmóniában szövetkezni. A gazdaságilag erős Közép-Európa – az Északi- és Keleti-tenger, valamint a Földközi-tenger kikötőivel tengeri hatalommá válva – legyőzheti Angliát, s a „történelemben ismeretlen nagyságú kereskedelmi terület politikai súlya rövidesen azt is megszerzi, ami világtörténelmi feladatának betöltéséhez még hiányzik...”

– Az európai béke konszolidálása: a Német Birodalom és Ausztria–Magyarország 1879. évi kettős szövetsége: senki se veszélyeztethesse Németország és Ausztria–Magyarország belső együttműködését, s szerződésük alkalmas legyen az 1878. évi berlini kongresszus révén létesített európai béke konszolidálására.

– „Közép-európai föderáció” Bismarck kisértelmű megoldásával, s az Egyesült Államok és Oroszország túlsúlyával szemben. Az elképzelés 1883-ban Constantin Frantznál jelent meg, s a német és az osztrák császárság felbonthatatlan véd- és dacsövetségét, kölcsönös öröklést szorgalmazott. A két birodalom államszövetségének létrehozása az első világháború éveiben folyamatos cél maradt.

– A közép-európai német népiség nemzeti összefogása: az alldeutschoknál (össznémetek) 1895 körül öltött konkrét formát. Közép-európai vámszövetség létrehozására s végül Nagy-Németország helyreállítására irányult, amely a világhatalmi pozíció megszerzésének feltétele.

– 104 milliós (57 + 47 millió) zárt gazdasági térség létrehozása Németország és Ausztria–Magyarország összefogásával: a Julius Wolf vezette Közép-európai Gazdasági Egyesület (1904-től) terveiben jelentek meg, ekkor még a gazdasági közeledés önrendelkezési jogának megőrzésével; Közép-Európa a Német Birodalom és Ausztria–Magyarország által győztesként megszerzett országrészekkel együtt egységes gazdasági területet alkot: az 1914. szeptemberi német katonai sikerek nyomán fellángoló annexiós hullám keretében Heinrich Class, az Össznémet Szövetség elnöke is ezzel a megoldással számolt.

– A „Közép-Európával” megerősödött Németország világhatalommá válása Nagy-Britanniához, az Egyesült Államokhoz és Oroszországhoz hasonlóan. Walter Rathenau 1912–1913. évi tervei, aki a Közép-Európához vezető utat a Franciaországgal való kiegyezésben, illetve az Ausztria–Magyarországgal megvalósítandó teljes vámegységben látta.

– A német hegemoniával megvalósítandó Közép-Európa-eszme: a német birodalmi kormány 1914. „szeptemberi programja” teljesen ebbe az irányba fordult, mivel a remélt „győztes béke” következtében javulnának „Nagy-Közép-Európa” kilátásai. A program a háború előtt a vezető német bankárok és iparosok körében is mind népszerűbbé vált.

– Az „új Közép-Európa” azért küzd – állították 1917-ben a szép számban megjelenő írások –, hogy megakadályozza kizárását a világgazdaságból, és majd gyarmati birodalomként is felléphessen. Jövőbeni célja, hogy a háborús együttműködés a vámunió révén állandó szövetséggé bővüljön.¹

– A weimari köztársaság éveiben (1919–1933) a német Mitteleuropa-tervek nem merültek feledésbe. A birodalmi kormányok egyik legfontosabb feladata előbb rendezett politikai viszonyok helyreállítása volt, amely a gazdasági kapcsolatok javulásának nélkülözhetetlen feltételét jelentette. Az 1920-as évek elején a német Délkelet-Európa-politikában elsődlegesen a külkereskedelmi kapcsolatok domináltak, különösen azokkal az államokkal és térségekkel, amelyek-

kel már a háború előtt is jó kereskedelmi kapcsolatok álltak fenn. Második feladatként Gustav Stresemann irányításával rövidesen aktív német kisebbségi politika bontakozott ki, amely egyúttal aktív német keleti politikát is jelentett, s az 1920-as évek közepétől szisztematikus tevékenységével alapvetően hozzájárult a közép- és délkelet-európai térségben a német befolyás helyreállításához. Berlin 1926–1929 között csupán a status quo megőrzésén fáradozott, hogy a régió országai ne tömörüljenek a birodalom nélküli vagy azzal ellenséges föderációba. A világgazdasági válság pusztító hatásai a német gazdaságra, valamint a szinte egyidejűleg betervezett Briand-terv (1930) világgossá tette a birodalom számára 1926 óta követett politikájának törekény alapjait. Párizs ragaszkodott ahhoz, hogy a gazdasági egyesítés minden lehetőségét szigorúan a biztonsági kérdések határozzák meg, ami a német politikusok számára elfogadhatatlan volt. A politikai vitáktól függetlenül a német gazdaság az 1930-as évek elején ismét felfedezte a délkelet-európai térséget, és elhatározta, hogy a politikával ellentétben konkrét és mérhető eredményt ér el.²

– 1933. január 30-a után a Hitler-kormány külpolitikai tevékenysége a weimari kormányok revíziós követeléseivel kapcsolódott, céljaiban és módszereiben ugyanakkor teljesen eltávolodott attól. Arra törekedett, hogy szakaszos revízióval megszerezze Kelet-Közép- és Délkelet-Európát, majd a Szovjetunió meghódítása után az európai kontinentális impérium élére kerüljön, amelyben az addigi hegemon Franciaországot legyőzte, vagy pedig a gyengébb partner szerepébe kényszerítette.

A vilmosi német külpolitika világhatalomra törekvő irányvonala a külpolitikai, gazdasági és pénzügyi apparátusokban tovább élt, mert sem 1918–1919-ben, sem 1933-ban nem került sor tisztogatásra a bürokratikus elit soraiban. Érintetlenek maradtak a vilmosi korszak közép-európai kontinentális hegemoniára irányuló tervei is, amelyek elvezettek a hitleri közép-európai kontinentális hegemonia, a gazdasági nagytérgazdaság gondolatához (Délkelet-Európa súlyponttal), a tengerentúli gyarmatszerzés, valamint a Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal való egyenjogú világhatalmi státusz ábrándjához. A németek által uralt Közép-Európa, gazdaságilag és hatalompolitikailag kiegészülve a Duna-Balkán térséggel, minden más külpolitikai koncepciónál alkalmasabb volt arra, hogy folytonosságot alkosson a 19. század végétől az első világháborún és a weimari köztársaságon keresztül a náci élettér-gondolkodásig. A polgári-nemzetikonzervatív tábor a kontinentális hegemoniában öncélt látott, míg Hitler ugródeszkát és kiindulási bázist a „keleti élettér”, valamint a „bolsevizmus és zsidóság” elleni faji megsemmisítő háború számára.³

A Közép-Európai gazdasági összefogás terve a negyedik világhatalommá válásért az első világháború előtt és alatt

■ A németek 1871. évi birodalomalapításukkal megvalósították az európai politikai gondolkodásban akkor uralkodó nemzetállami eszmét. Majd az Ausztria–Magyarországgal megkötött kettős szövetséggel (1879. október 7.) és az Olaszország bevonásával létrehozott hármas szövetséggel (1882. május 20.) olyan nagynémet variációt teremtettek, amely nem alkotott ugyan zárt államrendszert, de tartós szövetségen nyugodott. A szövetség idővel a német-osztrák „*nibelungi hírség*” propagálásával különleges érzelmi töltést kapott.

Az egyre gyakrabban felbukkanó különböző Mitteleuropa-terveket ekkor már erősebben áthatotta a geopolitikai felfogás és a kereskedelmi-gazdaságpolitikai tartalom. Az 1870-es évek végén a védővám-politikára való áttéréssel pedig a német közgazdászok a Mitteleuropa-elképzelést kiegészítették a „világbirodalmak” elmélettel, amelynek alap gondolata a közép-európai államok gazdasági összefogásának szükséglete volt. Az elképzelés szerint a jövőben a világot gazdaságilag továbbra is három világbirodalom – Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Oroszország – uralná, ha Németországnak nem sikerülne Mitteleuropát vámpolitikai vezetése alatt egyesíteni. Ebben a Közép-Európa-koncepcióban elsősorban az exportorientált és kereskedelmi szerződésekkel privilegizált német készáruipar képviselői tömörültek abban a reményben, hogy szembeszállhatnak a gazdasági térségek szűkülésével fenyegető angol ambíciókkal, amelyek 1903-tól nyíltan jelentkeztek a preferált váموkról folytatott vitákban, illetve konkrét kereskedelempolitikai intézkedésekben.

A Mitteleuropa-tervek hívei autark gazdasági térség létrehozását javasolták, hogy az új világ-munkamegosztásban azt Németország javára kamatoztassák. Így a Mitteleuropa-koncepció offenzív összetevője az ipari növekedés dinamikájából levezetett német világhatalmi pozíciót az európai kontinensen gazdasági hegemoniával igyekezett biztosítani. Ausztria–Magyarországon a Mitteleuropagondolat kezdetben erősítette a Németországhoz közeledést – amelyre gazdaságilag és politikailag egyaránt rá voltak utalva –, valamint az orosz agrárexporttal szembeni elzárkózást, amely a transzlajtai agráriusok célja volt. Már a századforduló táján több gazdasági szervezet alakult a közép-európai térség összefogására, majd a gomba módra növekvő és alakuló szervezetek alátámasztására az első világháború előtt és alatt rendkívül élénk publicisztikai tevékenység bontakozott ki; broszúrák és emlékiratok tucatjai árasztották el a könyvpiacot és a hivatalokat.

A Német Birodalom erős politikai, katonai, gazdasági és tudományos potenciálja Péterváron az orosz Európa-politika hosszú távú átorientálódását indította el. Anglia és Franciaország is érintve érezte magát. Mitteleuropa ezáltal megszűnt olyan térség lenni, ahol az európai nagyhatalmak politikai erőviszonyai szerződésben rögzített módon metszik egymást, és garantálják Európa belső egyensúlyát. Kirajzolódott a bécsi európai békerendszertől való eltávolodás az első világháborús szövetség irányába. Bismarck bonyolult külpolitikájával igyekezett késleltetni és hatástalanítani e folyamatot. Szerződési rendszere azonban nem volt elegendő ahhoz, hogy az európai szerződéses megegyezés helyébe olyat alkosson, amelybe a birodalomalapítás is beágyazódik. Már akkor kérdéses volt, megvalósítható-e szerződéses rendszerben Európa teljes újjárendezése; s éppen ez alkotta Mitteleuropa és Németország állami szervezetének európai problémáját.

A két monarchia szövetségi viszonyát 1914-ig a gazdasági és kereskedelempolitikai megfontolások csak részben befolyásolták, s elsősorban a kül- és biztonságpolitika dominált. 1909 előtt Bernhard Bülow kancellár (1900–1909) kifejezetten szkeptikusan és elutasítóan viszonyult a Közép-Európa tervekhez, főleg a Közép-európai Gazdasági Egyesületek reklámszerű, Amerika-ellenes tevékenységéhez.⁴ A boszniai válságban (1908–1909) Bülow elsősorban a Német Birodalom elszigetelődésének veszélye miatt állt ki kettős szövetségi partnere mellett. Egyértelművé vált, hogy Ausztria–Magyarország hídfőt alkot a német

vezetésű, Délkeletre bővülő Közép-Európa számára, amely semmiképpen nem omolhatott össze.

A két monarchia szoros gazdasági együttműködését – a három világbirodalomról szóló tézishez kapcsolódva – a Julius Wolf breszlai közgazdász által 1904 elején létrehozott Közép-európai Gazdasági Egyesületek népszerűsítették Németországban, Ausztriában és Magyarországon. Főleg az új iparágak képviseletében a meglévő piacok biztosítását és a közép-európai államok kölcsönös előnyökön nyugvó együttműködését a „*távol-külföld*” felé irányuló egyfajta „*kereskedelempolitikai szövetségben*” látták biztosítottnak.

Wolf kijelentette, hogy a valamennyi területen folyó szisztematikus munka esetén valamennyi állam nyertes lesz, anélkül, hogy az államok gazdaságpolitikai, illetve politikai önrendelkezési jogát a legkisebb mértékben is érintené. Ha csak Németország és Ausztria–Magyarország jut egyezsége, súlyuk (57 + 47 millió = 104 millió lakos) akkor is jelentősebb lesz, mint ha egyenként lépnének fel. A szervezettől idegen az agresszív vagy agitációs tevékenység; egész tevékenységében és végcéljaiban is a békét erősítő elem kíván lenni.⁵

A német külügyminisztérium (*Auswärtiges Amt – AA*) 1903. szeptember végén nem tartotta megvalósíthatónak a közép- és nyugat-európai államok vám- és gazdasági szövetségbe (európaiba vagy csak közép-európaiba) tömörítését, hogy így egyenjogúak legyenek az Orosz Birodalom, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia – gyarmataikat és birtokállományát is magában foglaló – nagy gazdasági térségeivel. Az elképzelést „*jelenleg és a távolabbi jövőben is*” kivitelezhetetlennek ítélték, mert szerintük áthidalhatatlanok a politikai és gazdasági érdekellentétek, a nemzetiségek és kormányformák különbségei. A külügyminisztérium úgy ítélte meg, hogy a közép-európai országok kölcsönös vámkedvezménye az adott pillanatban megvalósíthatatlan, s ütközik a birodalom politikájával, amely elvben szilárdan ragaszkodik a legnagyobb kedvezmény rendszeréhez.⁶

A német birodalmi vezetés viszonya a Közép-Európa-tervekhez csak a „*közép-európai*” gondolkodó Bethmann Hollweg kancellársága (1909–1917) alatt változott meg. Németország és Ausztria–Magyarország gazdasági és strukturális különbségei azonban 1914-ig megakadályozták, hogy a két fél vámuniója vagy vámkedvezményes viszonya létrejöjjön. Berlin nem kívánt részt vállalni a Monarchia belpolitikai felelősségéből.

A német kormány 1914. szeptemberi hadicél-elképzeléseinek negyedik pontja közép-európai gazdasági szövetség megalakítását tűzte ki vámmegállapodások révén, még a környező országok meglehetősen széles körének részvételével. A közös alkotmányos vezetés nélküli szövetség azonban „*kifelé a tagok egyenjogúságát mutatja, valójában német vezetés alatt áll és stabilizálnia kell Németország gazdasági hegemoniáját Közép-Európa felett*”.⁷

1915 nyarán a német-osztrák viszony szorosabbra fonásának hívei váratlanul támogatást kaptak Ausztriából. A bécsi *Die Information* című lap 1915. március 29-én a két birodalom területi nagyságára és népességére hivatkozva (Németország: 541 000 km² és 65 millió lakos, Ausztria–Magyarország 676 000 km² és 51 millió lakos, összesen 116 millió fő) sürgette gazdasági egységüket. Julius 17-én Münchenben osztrák kezdeményezésre a német Reichstag 12 képviselője és 11 német-osztrák politikus nem hivatalos eszmecserején szorosabb gazdasági és politikai együttműködésről tárgyaltak.⁸

1915. szeptember elején Heinrich Friedjung professor, Michael Hainisch tanácsos, Eugen von Philippovich professor és Hans Übersberger bécsi professorok *Emlékirat Német-Ausztriából* címmel megküldték Bethmann Hollweg kancellárnak 104 oldalas, bizalmas kéziratként Lipcsében kinyomtatott munkáját olyan nagy közép-európai gazdasági térség alakításáról, amely a kongresszusi Lengyelországra is kiterjedne.⁹

1915 októberében Bethmann Hollweg kancellár a német minisztériumokkal és a hadvezetéssel szemben keresztülvitte a Németország és Ausztria–Magyarország gazdasági, politikai és katonai együttműködésének bázisán nyugvó, újjáalakítandó Európa tervét, amelyet nyugaton a szövetséges Belgium, keleten pedig új északkeleti határaival a szövetséges Lengyelország biztosít.¹⁰ „*Mitteuropa*” tiszta gazdasági egyezmény, a kevésbé feltűnő vámszövetség formájában Németország háborús célja lett. A csökkenő közbülső vámok bázisán működő gazdasági térség létesítésével – amelyet kifelé a „*legnagyobb kedvezményel*” lepleztek – a német gazdasági erő világos hatalmi viszonyok nélkül befolyása alá vonná az európai térséget.¹¹ Bethmann Hollweg és Burian osztrák–magyar külügyminiszter 1915. november 11-i berlini konferenciáján a német kormány határozott kísérletet tett Mitteleuropa-tervének keresztülvitelére Ausztria–Magyarországgal szemben. A német kancellár az 1878–1879. évi bismarcki terveken túlmutató szövetség új formáját az antanthatalmak tartós fenyegetésével indokolta, amelyek vereségük után is ellenségek maradnának. Németországot a három ellenség új támadásától „*csak az áthatolhatatlan közép-európai blokk alakítása*” óvna meg, amely a biztos békekorszak „*valamennyi fejlődési lehetőségét*” is megnyitná.¹²

Friedrich Naumann 1915 nyarán megjelent *Mitteleuropa* című könyvében Közép-Európa magját a Német Birodalom és Ausztria–Magyarország közösségében látta, amely szövetséges Olaszországgal, az Oszmán Birodalommal és lehetőleg a skandináv és Benelux országokkal is. A közép-európai államszövetség „*elkerülhetetlensége*” mellett érvelve külpolitikai indokai között kifejtette, hogy a kis államoknak nincs egyéb választásuk; Ausztria–Magyarország nem állhat meg önmagában, s Németország természetes szövetségese; a terv megvalósulása megmentené Magyarország területi integritását a nemzetiségek elkülönülési törekvéseivel szemben, Magyarországnak biztosítaná a világhatalomban való részvételt. Gazdasági érvei szerint Németország biztosítja Ausztria–Magyarország gabonafelvételét, a német tőke beáramlása pedig meggyorsítja a nagyipar kialakulását. Ily módon az elmaradt magyar mezőgazdasági termelést hamarosan európai színvonalra lehet emelni. Az államszövetség megszünteti a kivándorlást, s munkalehetőséget teremt az agrárproletariátusnak. Javaslati a két monarchia közös újoncozását, katonai ellenőrzést, külpolitikát, vasúti és folyamszabályozást tartalmaztak. Azonos pénz- és mértékrendszert, bank- és kereskedelmi jogot s arányos katonai teherviselést helyeztek kilátásba. Kölcsönösen szavatolnák az államadóságot, azonos vámok és közös vámhivatal működne, s megegyezne a munkásvédelmi és egyesülési jog is.¹³

Friedrich Naumann mind aktívabb lett a Közép-Európa-tervezésben és annak népszerűsítésében, s közvetlen kapcsolatot tartott a Külügyi Hivatallal és a kancellárral. 1916 augusztusában elkészítette *Bulgária és Közép-Európa* című tanulmányát, majd 1917 májusában *Közép-Európa és Lengyelország* című emlékiratát. Egyúttal aktív tanácsadója lett az időközben megalakult a 22 fős *Arbeitsausschuß für Mitteleuropa*nak (Közép-Európa Munkabizottság), amely

Bethmann Hollwegnek is megküldte a Lengyelországról szóló emlékiratot. Ebben a német területek megnövelésével igyekeztek biztosítékot teremteni az 1914. évihez hasonló támadásokkal szemben. Hozzáfűzte, hogy rövid időn belül a közép-európai valuta kérdésében is emlékiratot juttatnak el a birodalmi hivataloknak.¹⁴ A Munkabizottság 1917. évi szórólapján azt hangsúlyozta, hogy a „központi hatalmak... mint örökké összetartozók, s a békében is együtt masíroznak, vagy bizalmatlan szerződő partnerként elválnak egymástól... A jövő béketárgyalásain is zártan, egységesen lépnek fel.”¹⁵

A Közép-Európa-tervek megghiúsulása

■ A Közép-Európa-tervek a német-osztrák-magyar politikai és gazdasági kapcsolatok szorosabbra fonásáról és vámszövetségük létrehozásáról végül is nem váltak valóra. A két monarchia viszonyát mindinkább a német katonai vezetés egyre agresszívabb, hatalompolitikai megfontolásokból táplálkozó álláspontja határozta meg, amely félresöpörte a közép-európai összefogás gazdasági érveit és megállapodásait, s a Monarchiát szinte vazallusi szerepbe szorította. Az egyes országok katonai megszállásakor pedig már nem volt szükség gazdasági szerződésekre, hogy Ausztria–Magyarország nem biztosította az 1914. évi ausztró-lengyel megoldás Németország által követelt garanciáit, ezért a német politika célját egy Németországhoz szorosan kötődő lengyel állam alapításában határozták meg. A két monarchia Lengyelország sorsa körüli huzavonája végigkísérte az első világháború menetét. Az Osztrák–Magyar Monarchiának állandóan védekeznie kellett a különböző német helyekről érkező nyomások ellen.

1917 tavaszára már teljesen nyilvánvalóvá vált a két monarchia vezetésének alapvetően eltérő helyzetmegítélése: Ausztria–Magyarország mindenáron békét szeretett volna kötni, befejezni a háborút, s ennek érdekében messzemenő területi engedményekre is hajlott, hogy a német hadvezetést rávegye a békekötésre. A megegyezéssel békére nyugaton, vagyis Franciaország esetében (lemondás Elzász-Lotaringiáról) látott lehetőséget, s 1917 februárjában (Sixtus-levél) saját kezdeményezést is tett. Békekötési javaslatait II. Vilmos fennhéjázóan visszautasította, pedig (I.) IV. Károly már jelezte, hogy az antant mellett a belső forradalom söpörheti el rendszereiket.

A Német–Osztrák–Magyar Gazdasági Szövetség tevékenysége (1913–1918)

■ 1913. szeptember 12-én Lipcsében a szász királyi kormány különleges támogatásával megalakult a Német–Osztrák–Magyar Gazdasági Szövetség (*Deutsch-Österreichisch-Ungarischer Wirtschaftsverband – DÖUW*), azzal a céllal, hogy az áruforgalmukban, a valutaingadozásban, a vámkérdésekben stb. jelentkező kisebb-nagyobb nehézségeket megoldja, s a két szövetséges birodalom szálait szorosabbra fonja. Kezdetben egyfajta aprómunkával igyekeztek enyhíteni az 1902–1904 közötti vámtarifa-megállapodások hatását s csökkenteni a kereskedelmi szerződés hátrányos hatásait. Később, az első világháború éveiben különböző közép-európai gazdasági elképzeléseket, terveket és teendőket, a hadigazdaságból a békegazdaságba való átmenet intézkedéseit, a békegazdaság gazdaságpolitikájának arculatát, a közép-európai nagy vízi közlekedési útvonal létesítésének részleteit stb. vitatták meg.

Tagjai lehetnek testületek, de magánszemélyek is. A testületek között a szászországi és türingiai ipari és kereskedelmi testületek voltak többségben, de az ország többi részének gazdasági élete is képviseltette magát.¹⁶ A szövetség elnöke dr. Paasche, a német Reichstag első alelnöke lett; az osztrák szövetség vezetője Max Friedmann lett. Magyarországon majd csak 1917 elején alakult meg a Magyar–Német Gazdasági Szövetség dr. Madarassy-Beck Gyula¹⁷ elnökletével. A három ország önállóan szerveződő és egymással szoros kapcsolatban lévő szervezetei először 1917 júniusában Budapesten tanácskoztak. Az 1917. novemberi hamburgi tanácskozás idejére a Szövetség taglétszáma ezer fölé emelkedett.

Dr. Kobatsch, a Német–Osztrák Gazdasági Szövetség ügyvezetője az 1915. novemberi drezdai tanácskozáson három általános axiómát fogalmazott meg, amelyet szem előtt kell tartaniuk:

– A külpolitika manapság jellegét illetően gazdaságpolitika; ezt igazolják a háború gazdasági okai, az ellenfél által alkalmazott gazdasági fegyverek és az ökonomizálódási folyamat.

– A Német Birodalom és Ausztria–Magyarország politikai-katonai szövetsége a háború után is első számú politikai szükségyszerűség lesz.

– Az egymással szoros politikai-katonai szövetségben álló államok többé nem folytathatnak tartósan elkülönülő kereskedelmi és gazdaságpolitikát, hanem e téren is szövetkezniük kell. A gazdasági kapcsolatok szabályozása a politikai szövetség fenntartásának legfontosabb feltétele.¹⁸ Úgy vélte, hogy a 120 s az újabb szövetségeseikkel együtt esetleg 140 milliós egységes gazdasági terület kereskedelempolitikai vonzereje a térséget a legnagyobb gazdasági hatalmak sorába emeli. További előnye még a gazdasági munkamegosztás lehetősége, a javak termelésének specializációja, a meglévő és majdan fejlesztendő vízi és szárazföldi közlekedési eszközök gazdaságosabb kihasználása, a tőkefelesleg szövetséges országokban való felhasználása, az élelmiszerekkel és nyersanyagokkal való jobb ellátottság, valamint egy közös, ezért sokkal gazdaságosabb tartalékgazdálkodás kialakítása.¹⁹ Az egész kereskedelempolitikai terv a kifelé folytatott közös, egységes kereskedelmi politikára, vagyis az egységes külső vámtarifára épült. A drezdai tanácskozás megerősítette a szövetség korábbi határozatát, amely a két központi hatalom gazdasági szövetségét s hosszú távra biztosított közös kereskedelmi politikáját sürgette. Egységes, külső vámtarifa-megállapodást szorgalmaztak, amelynek vámtételei még eltérnek a két területen; a gazdasági fejlettség eltéréseit pedig kiegyenlítő vámokkal oldanák fel.²⁰ A szövetség igényt tartott nagy ipari, kereskedelmi, kisipari és mezőgazdasági szervezeteinek részvételére a két monarchia jövődó gazdasági kapcsolatairól folyó tárgyalásokban, német szövetségeseivel együtt.²¹

A küldötteknek dr. Gratz Gusztáv²² magyar parlamenti képviselő, a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke ismertette a gazdasági összefogás magyarországi helyzetét és legújabb fejleményeit. A különböző szövetségeket képviselő magyar résztvevők egyetértettek azzal – mondta –, hogy lehetőleg létre kell hozni Németország és Ausztria–Magyarország belső közösségét, de megítélésük eltért a hozzá vezető utakról. Ezért csak azt ígérhette meg, hogy tudomásul veszik a határozati javaslatot, ismertetik a magyar szövetségekkel, s azon lesznek, hogy megvalósuljon a határozatok szelleme. Kifejezte reményét, hogy rövidesen megalakul a magyar–német gazdasági szövetség is.

Cáfolta a Németországban széles körben elterjedt véleményt, miszerint főleg Magyarország gördít akadályt a két szövetséges központi hatalom közeledésének

nagy gondolata elé. E véleményt teljesen alaptalannak tartotta. Hiszen Magyarország messze legerősebb termelési ágazata a mezőgazdaság, s e fórumon nem tudnak olyan közeledési javaslatot kidolgozni, amelyet a magyar mezőgazdaság pusztán saját gazdasági érdekéből ne támogatna. De ez a feltételezés a magyar ipar érdekéből nézve sem áll meg. A magyar ipar részben mezőgazdasági ipar, ezért rá szintén a mezőgazdaságra vonatkozó megállapítások érvényesek. A mezőgazdasághoz nem kapcsolódó iparágakat pedig levédik az osztrák ipar megfelelő ágai. A különbség csak az, hogy a magyar ipar hozzácsokott a nála nyolcszor erősebb osztrák iparral folytatott szabad konkurenciához, miközben az osztrák ipar erősebb konkurenciával, a német iparral szemben vámvédelemben részesül.²³

Megállapította, hogy a Németországból származó behozatal több viszonylatban növekedett, miközben a magyar kivitel csökkent. Így összességében a Németországgal folytatott kereskedelmi forgalom Magyarország számára kedvezőtlen irányba tolódott el. A termelési feltételek kiegyenlítését és saját termelésünk olcsóbbá tételét Gratz a nagyobb piacban látta, amely csak úgy érhető el, ha megélhetési költségeinket megfelelő szintre csökkentjük; adórendszerünket Németországhoz hasonlóan összhangba hozzuk a terhelhetőséggel; a nyersanyagok árát megfelelően csökkentjük; ügyes és nagyobb teljesítményre képes munkásságot teremtünk.

Elismerte, hogy Németország és Ausztria–Magyarország gazdasági közeledése feltehetően rendkívüli előnyöket kínál Ausztria és Magyarország ipari és mezőgazdasági érdekei számára. Ugyanakkor leszögezte, hogy a termelési feltételek kiegyenlítése hosszabb átmeneti időt vesz igénybe, mialatt az osztrák és magyar ipar védővámrendszerét fenn kell tartani.

Gratz konkrét, alapos, szakszerű javaslatokat és bírálatot tett, s megértést kért a magyar álláspont iránt. A két monarchia gazdasági egyesítésére az alábbi javaslatokat tette:

1. egységes vámtervezet kidolgozásával egyetértésre kell jutni a különböző vámtörvényeket illetően, megteremtve azokat a kereteket, ahol aztán fokozatos közeledéssel megindul a két gazdasági terület közelítése egymáshoz;

2. arra kell törekedni, hogy a vámtarifából kikapcsolják azokat a vámokat, amelyek nem védenek tényleges termelési érdekeket;

3. szerződésben rögzítendő a Németország és Ausztria–Magyarország közötti kölcsönös előnyben részesítés ügye is;

4. a Németország és Ausztria–Magyarország gazdasági életét és gazdasági törvénykezését érintő kérdések nemzetközi jogi szabályozása;

5. a közös kereskedelmi politika jellegének és módjának kereskedelmi szerződésben való rögzítése.²⁴

A drezdai Gustav Stresemann, a Nemzeti Liberális Párt (*Nationalliberale Partei*) Reichstag-képviselője előbb méltatta Friedrich Naumann éppen megjelent, rendkívül szellemesen, élvezetesen megírt, a német nyelv minden szépségét megcsillantó *Mitteleuropa* című könyvét, amelynek elolvasását valamennyi résztvevőnek ajánlotta.²⁵ Feltételezte, hogy a világháború után új világgazdasági képződmények jönnek létre, s a jövőben meg kell tanulni földrészekben gondolkodni. A létrehozandó gazdasági blokkot annak a tagadhatatlan ténynek állította be, hogy ellenfeleik – még ha nem is folytatnák a jövőbe mutató közös kereskedelmi politikát – már most elég nagyok és erősek, hogy hatalmas gazdasági területeket állítsanak a központi hatalmakkal szembe. Először Angliát említette,

amely gyarmataival a világ nagy részét uralja, s kétségtelenül tovább akarja szilárdítani a gyarmataival meglévő politikai és kereskedelempolitikai kötelékeket. A nagy Orosz Birodalom kereskedelmi szerződéseiben már békeidőkben bizonyos autarkia előkészületeket tett, s növelni szándékozik a vámfalakat. Franciaországot és gyarmatait azért ugrotta át, mert azok a német értékesítés számára korábban jelentéktelenek maradtak. Harmadik nagy, új világgazdasági alakulatként már a háború alatt a gazdasági pánamerikanizmus jelentkezett. Utalt arra, hogy a Julius Wolf által már 1904-ben megalakított Közép-európai Gazdasági Szövetség tevékenysége is az amerikai veszély elleni európai nagyállami összefogásra irányult. Kétségtelen – mondta –, hogy a háborúban meggyengült Európának a béke éveiben minden erejére szükség lesz, hogy a világháborúban Anglia mellett kolosszális mennyiségű kereskedelmi felesleggel rendelkező Egyesült Államokkal felvegye a versenyt.²⁶

Lehetséges, hogy európai ellenfeleink is egyesítik gazdasági erejüket – folytatta –, s a politikai gyűlölet gazdasági bojkottá alakul. Ez a háború gazdasági háború, ahol a hadseregek harcai mellett törvénykezési harcok, blokádharok, bojkottharcok is folynak ellenünk, amelyet ellenfeleink a háború után is folytatni kívánnak. Végzetes hibának tartotta, ha tétlenül szemlélnék, ellenfeleik miként hozzák létre gazdasági tömörülésüket. Szükségesnek tartotta a semleges országok megnyerését is, s azt tanácsolta, ajánlják fel nekik 120 milliós fogyasztási területüket. Azt javasolta, hogy a kedvezményes vámok (az osztrák és magyar szóhasználatban preferenciális vámok) gondolatát váltsák fel a gazdasági szövetség és a közös kereskedelmi politika gondolatával.

Stresemann szerint már most plasztikusan kirajzolódik egy nagy, hatalmas gazdasági terület, amely a háborúban is független Angliától. „Nem gondolunk arra, hogy valamikor is feladjuk a világpiaçért folyó harcot. Amikor az első német kereskedelmi gőzös elhagyja Bremerhavent vagy Cuxhavent, megkezdjük a harcot Angliával Észak- és Dél-Amerikáért, s az egész világért. Ha nem ezt tenénk, ha nem ez lenne az akaratunk, akkor a világháborút katonailag megnyerénk, de gazdaságilag elveszítenék.”²⁷

■ IRODALOM

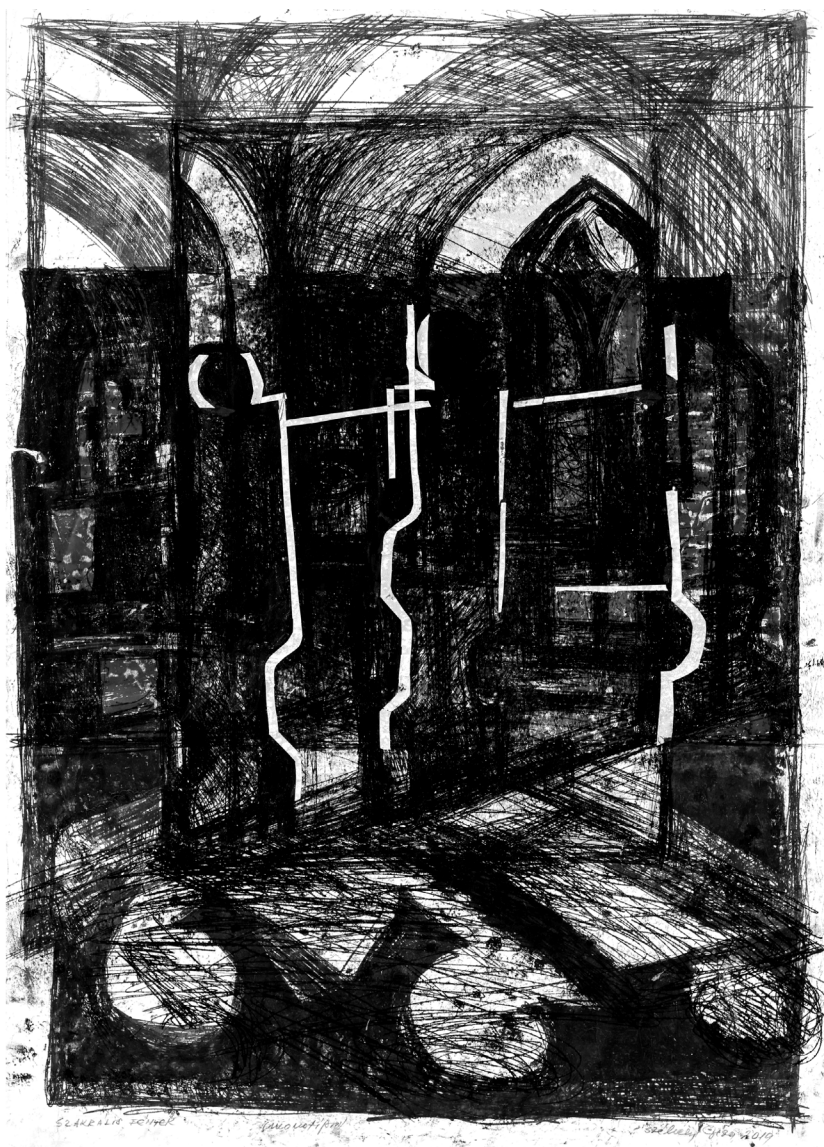
- Berend T. Iván – Ránki György: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Gondolat, Bp., 1976.
- Berend T. Iván – Ránki György: *Európa gazdasága a 19. században*. Gondolat, Bp., 1987.
- Borodziej, Wl. – Duchhardt, H. – Morawiec, M. und Romsics, I. (Hrsg.): *Option Europa. Deutsche, polnische und ungarische Europa-pläne des 19. und 20. Jahrhunderts*. I–III. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 2005.
- Charmatz, Richard: *Österreich-Ungarns Erwachen (Der deutsche Krieg)*. Stuttgart, 1914.
- Diehl, Karl: *Zur Frage eines Zollbündnisses zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn*. Verlag von Gustav Fischer, Jena, 1915.
- Diószegi István: *Bismarck és Andrássy. Magyarország a német hatalmi politikában a XIX. század második felében*. Teleki László Alapítvány, Bp., 1998.
- Duchhardt, Heinz – Németh, István (Hrsg.): *Der Europa-Gedanke in Ungarn und Deutschland in der Zwischenkriegszeit*. Verlag Philipp von Zabern, Mainz, 2005.
- Elvert, Jürgen: *Mitteleuropa! Deutsche Pläne zur europäischen Neuordnung (1918–1945)*. Franz Steiner, Stuttgart, 1999.
- Fischer, Fritz: *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918*. Sonderausgabe. Droste Verlag, Düsseldorf, 1967.
- Galántai József: *A Habsburg-Monarchia alkonya. Osztrák–magyar dualizmus 1867–1918*. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1985.
- Galántai József: *Magyarország az első világháborúban*. Korona Kiadó, Bp., 2001.
- Geiss, Imanuel: *Das Deutsche Reich und die Vorgeschichte des Ersten Weltkrieges*. Carl Hanser Verlag, München-Wien, 1978.
- Graz Gusztáv: *A dualizmus kora. Magyarország története 1867–1918*. I–II. Bp., 1934.
- Gürtler, A.: *Österreich-Ungarn ein Schema für Mitteleuropa*. Graz, 1916.
- Haselsteiner, Horst: *Mitteleuropa und das Gestaltungsprinzip Föderalismus*. In: Richard G. Plaschka, Horst Haselsteiner, Arnold Suppan, Anna M. Drabek und Birgitta Zaar (Hrsg.): *Mitteleuropa-Konzeptionen in der*

- ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1995. XIX-XXVII.
- Hildebrand, Klaus: *Reich – Großmacht – Nation. Betrachtungen zur Geschichte der deutschen Außenpolitik 1871–1945*. Historische Zeitschrift 259. 1994.
- Hillgruber, Andreas: *Deutsche Großmacht- und Weltpolitik im 19. und 20. Jahrhundert*. Droste Verlag, Düsseldorf, 1977.
- Irinyi Károly: *Mitteleuropa-tervek és az osztrák–magyar politikai közgondolkodás*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1973.
- Irresberger, Carl: *Das Deutsch-Österreichisch-Ungarische Wirtschafts- und Zollbündnis*. Eine Studie mit besonderer Berücksichtigung des österreichisch–ungarischen Standpunktes. Verlag von Julius Springer, Berlin, 1916.
- Komjáthy Miklós: *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1914–1918)*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1966.
- Meyer, Henry Cord: *Mitteleuropa in German Thought and Action 1815–1945*. Martinus Nijhoff, The Hague, 1955.
- Naumann Frigyes: *Középeurópa*. Politzer Zsigmond és fia, Bp., 1916.
- Németh István: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák–magyar Közép-Európa tervezés (1871–1918)*. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2009.
- Oncken, Hermann: *Das alte und das neue Mitteleuropa. Historisch-politische Betrachtungen über deutsche Bündnispolitik im Zeitalter Bismarcks und im Zeitalter des Weltkrieges*. Verlag Friedrich Andreas Perthes, Gotha, 1917.
- Ormos Mária: *Közép-Európa. Volt? Van? Lesz?* Napvilág Kiadó, Bp., 2007.
- Plaschka, Richard G. – Haselsteiner, Horst – Suppan, Arnold u. a.: *Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1995.
- Riedl, Richard: *Die Industrie Österreichs während des Krieges*. Wien, 1932.
- Romsics Ignác (szerk.): *Expanzionizmus és regionalizmus. Integrációs tervek Közép- és Kelet-Európáról a 19. században és a 20. század elején*. In: Uő. (szerk.): *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. Teleki László Alapítvány, Bp., 1997.
- Rumpler, Helmut und Niederkorn, Jan Paul: *Der „Zweibund“ 1879. Das deutsch-österreichisch-ungarische Bündnis und die europäische Diplomatie*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1996.
- Szokolay Katalin: *Az osztrák–magyar kormány lengvel politikája az első világháború idején*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967.
- Wolf, Julius: *Ein deutsch-österreichisch-ungarischer Zollverband*. A. Deichert'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1915.

■ JEGYZETEK

1. Németh István: *Hatalmi politika Közép-Európában. Német és osztrák–magyar Közép-Európa tervezés (1871–1918)*. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2009. 9–10.
2. Németh István: *Európa-tervek 1300–1945. Visszapillantás a jövőbe*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp., 2001. 253–255, 258–259.
3. Uo. 355.
4. Jürgen Angelow: *Interessenidentität und Mächtekonkurrenz im Zweibund*. In: Helmut Rumpler und Jan Paul Niederkorn (Hrsg.): *Der „Zweibund“ 1879. Das deutsch-österreichisch-ungarische Bündnis und die europäische Diplomatie*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1996. 321.
5. Reinhard Opitz (Hrsg.): *Europastrategien des deutschen Kapitals 1900–1945*. Pahl Rugenstein Verlag, Köln, 1977. 141–142. Az 1904–1918 között fennálló egyesület tevékenységéről lásd Németh István: *Julius Wolf közép-európai gazdasági egyesülete (1904–1918)*. Acta Acad. Paed. Agriensis, Sectio Historiae XXXV. (2008), Eger, 149–180.
6. Uo. 146–147.
7. Németh István: *Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990)*. Aula Kiadó, Bp., 2004. 71.
8. Németh: *Európa-tervek 1300–1945...* i. m. 161–162.
9. Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, Bonn – PA AA (B), R 2592. Németh: *Európa-tervek 1300–1945...* i. m. 175–179.
10. Németh: *Európa-tervek 1300–1945...* i. m. 161.
11. Uo. 163.
12. Uo. 163–164.
13. Uo. 164–165.
14. PA AA (B), R 2592. Geheime Akten. Friedrich Naumann: *Mitteleuropa und Polen*. 11. pp. (Berlin, 1917. május 21.)
15. Uo. R 2597. Geheime Akten. Friedrich Naumann levele Zimmermann külügyi államtitkárhoz (1917. május 24.)
16. Stenographischer Bericht über die Verhandlungen des Deutsch-Österreichisch-Ungarischen Wirtschaftsverbandes am Montag, den 29. November 1915 in Dresden betr. die zukünftigen wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Deutschland und Österreich-Ungarn in Anwesenheit zahlreicher Industrieller und Wirtschaftspolitiker aus Österreich und Ungarn. Berlin, 1916. 7–8.
17. Madarassy-Beck Gyula, báró (1873–1939): bankár, nagytőkés. Ügyvédi oklevéllel 1899-ben a Magyar Agrár- és Járulékbank Rt. szolgálatába lépett. 1900-tól a Magyar Jelzálog-Hitelbank Rt. vezértitkára, majd vezérigazgatója, 1917-től 1925-ig elnök-vezérigazgatója. 1910-től 1918-ig nemzeti munkapárti programmal országgyűlési képviselő, 1920–1939 között a Magyar–Olasz Bank alelnöke, a Magyar Kereskedelmi Csarnok elnöke. 1906-ban báróságot kapott.
18. Stenographischer Bericht über die Verhandlungen des Deutsch-Österreichisch-Ungarischen Wirtschaftsverbandes am Montag, den 29. November 1915 in Dresden... i. m. 21.

19. Uo. 24.
20. Uo. 25. és 30.
21. Uo. 30-31.
22. Gratz Gusztáv (1875–1946); magyar publicista, politikus. 1917-ben magyar pénzügyminiszter. Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlását követően 1921-ben a független Magyarország külügyminisztere. 1924–1938 között a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület elnöke.
23. Stenographischer Bericht über die Verhandlungen des Deutsch-Österreichisch-Ungarischen Wirtschaftsverbandes am Montag, den 29. November 1915 in Dresden... i. m. 33.
24. Uo. 36–37.
25. Uo. 43–44.
26. Uo. 44–45.
27. Uo.

J. NAGY LÁSZLÓ

A MONTÁNUNIÓTÓL AZ EURÓPAI UNIÓIG

Előzmények

■ Az európai egységesszme a modern kor kezdetén bukkant fel, s évszázadokon keresztül formálódott. A gyakori és egyre brutálisabb háborúk ösztönözték a megfogalmazását, amely – érthető módon – mindig (örök)béketerelv formájában történt. Ez a folyamat az európai identitás kialakulásával és mind markánsabb kifejezésével járt együtt. A 18. századtól tudatosult határozottan, hogy földrészünk az egyre táguló ismert világ fölé kerekedett. „Európa a teljesítmény olyan magas fokára ért, hogy a történelem hozzá mérhetőt nem talál” – írta Montesquieu *A törvények szelleme* c. munkájában.¹ A század gondolkodói, köztük az *Enciklopédia* szerkesztői, írói szerint kontinensünk nagyságát a világ többi részével szemben nem csupán anyagi jellegű tényezőknek köszönheti, hanem szellemi, civilizációs előnyének is. Kiemelten hangsúlyozzák azt, hogy Európa a társadalom boldogságának megvalósítására törekvő *keresztény* vallás híve. Ám ugyanakkor, s elsősorban a francia forradalom eszméi nyomán, a keresztény Európa modellje mellett megjelenik a *világi* Európa modellje is, amelynek meghatározó attribútuma az *egyéni szabadság*.

A francia forradalom (és a napóleoni háborúk) a nemzetállam és a demokrácia eszméjének, az emberi jogoknak, az európai civilizációnak a terjesztésével jelentős mértékben befolyásolta kontinensünk sorsának az alakulását.

„Mindig is azt gondoltam, hogy Európa kríziseken keresztül formálódik, és azoknak a válaszoknak az összegzése lesz, amelyeket ezekre a válságokra adnak.”

A 19. század a nemzetállamok születésének, megerősödésének, ám egyben az egyenlőtlen fejlődésnek is a korszaka. A kontinens fejlődése összességében halatlanul dinamikus. Európa magabiztosan, egyre fölényesebben és kíméletlenül tör előre, és formálja a maga képére a világot. Az első világháború azonban súlyosan megzavarja Európa magabiztosságát, s a pesszimizmus mellett életre hívja az európai egység megteremtésére irányuló első konkrét lépéseket is.

Az 1914–18-as Nagy Háborúig a politikusok mutattak ugyan némi érdeklődést az európai egység gondolat iránt, de konkrét lépéseket nem tettek.

Az első világháború megrázta az emberiséget, különösképpen az európaikat. A belle époque nyugodt korszakát a fejlődés töretlenségébe vetett hit megingása követte. A hanyatlás érzése kerítette hatalmába az európai értelmiség egy jelentős részét (Paul Valéry, Oswald Spengler). Ugyanakkor velük, az europesszimiztákkal szemben az értelmiségiek és politikusok másik csoportját (Jules Romains, Aristide Briand) a háború tragikus élménye és a világban végbement hatalmi átrendeződés arra ösztönözte, hogy az európai népek egyesülésének az útját keresse. Közülük is kiemelkedik Richard Coudenhove-Kalergi gróf (1894–1972), a páneurópai egység első, koherens megfogalmazója, aki az első gyakorlati lépéseket is megterve realizálása érdekében, amikor 1924-ben megalapította a *Páneurópai Unió* nevű szervezetet.² Tiszteletbeli elnöke 1927-től Aristide Briand francia politikus lett, aki *Európai Unió* tervét 1930-ban bemutatta a Népszövetségben. A tagországok azonban legfeljebb a gazdasági érdekek összehangolását fogadták el. Az európai nemzetek békés együttélésének gondolatát elsodorta a fasizmus. Újabb világháborúsnak kellett bekövetkeznie, hogy a politikusok végre elkötelezzék magukat az európai egység intézménye, szervezeti megvalósítása mellett.

Az integrációs folyamat

■ A második világháború után a földrészünkön (pontosabban annak nyugati felén) létrejött integrációs szervezet komplex folyamat eredménye, politikai, gazdasági és diplomáciai lépések sorozatán keresztül fokozatosan valósult meg. Ebben kiemelkedő szerep jutott az Európán kívüli, ám éppen a második világháborút követően európaivá váló Amerikai Egyesült Államoknak. Az 1947-ben meghirdetett Marshall-segélyből részesülni kívánó államok számára Washington feltételül szabta, hogy *közösen* dolgozzák ki a kontinens újjáépítésének a tervét.

Egyáltalán nem elhanyagolható helyet foglalt el az egység gondolat térnyerését elősegítő okok között az emberekben a pusztító háború után elemi erővel feltűző békevágy. Hiroshima emléke mély nyomot hagyott az egész világon, a koreai háború (1950–53) pedig egy újabb világégés rémével fenyegetett.

Kontinensünk központi problémája a világháborút követően a németkérdés volt, az egységes Németország megteremtése. Megoldására azonban a háború alatt szövetséges hatalmak, élükön az Egyesült Államokkal és a Szovjetunióval, nem tudtak kialakítani közös álláspontot. Ezért két Németországot hoztak létre. Ezzel azonban csak növelték a feszültséget, amely szinte a pattanásig feszült a Nyugat-Berlin körüli szovjet blokádnál (1948. június–1949. május) idején. S mivel a feszültség forrása a németkérdés volt, arra kellett megoldást találni. Ebben két francia személyiség játszott meghatározó szerepet: a többször miniszter és miniszterelnök Robert Schuman (1886–1963) és legfőképpen Jean Monnet (1888–

1979), aki inkább volt gazdasági-pénzügyi szakember, mint klasszikus értelemben vett politikus.

Monnet azt javasolta, hogy a gazdasági hatalom és a hadiipar kulcsát, a szén- és acéltermelést helyezték közös fennhatóság alá, s az így létrejövő érdekközösség lehetetlenné teszi majd a háborút a két ország között. Ez a francia–német szövetség azonban csak úgy válhat a béke alappillérvé, ha európai dimenziót kap. Vagyis más európai államoknak is csatlakozniuk kell a vállalkozáshoz, s ezáltal Németország nem érzi magát – mint annyiszor a történelemben – kizártnak, hanem szervesen illeszkedik, integrálódik Európába.

Ezeket a gondolatokat fogalmazta politikai nyilatkozattá Jean Monnet és néhány munkatársa 1950 tavaszán, s ezt ismertette május 9-i sajtóértekezletén Robert Schuman külügyminiszter. A politikai gondolkodásban és a történetírásban is Schuman-terv néven rögzült nyilatkozat megvetette egyrészt a francia–német kiegyezés és együttműködés, másrészt pedig a gazdasági-politikai integráció alapjait. A nyilatkozatban a „francia kormány azt javasolja, hogy a teljes francia–német szén- és acéltermelést egy közös felső hatóság alá rendeljük, olyan szervezet keretében, amely nyitva áll más európai országok előtt is”.³ Ebből a javaslatból született meg az első európai integrációs szervezet, az *Európai Szén- és Acélközösség*, a Montánunió. A hat ország – Franciaország, Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország és a három Benelux állam – által alapított szervezet hivatalosan 1952. július 25-én született meg, miután az alapító okmányt a nemzeti parlamentek ratifikálták. A szerződés az NSZK-t az európai és a nemzetközi élet egyenrangú szereplőjévé tette.

Amerikai nyomásra az ország politikai-katonai integrálására még 1952-ben az Európai Védelmi Közösség (EVK) keretében történt kísérlet. Miután ezt a francia nemzetgyűlés elutasította, az NSZK teljes integrálása a nyugati szférába a párizsi szerződésekkel (1954. október 23.) történt meg: a nyugatnémet állam előbb a Nyugat-Európai Unió (NYEU) nevű védelmi szervezet tagja lett, ahonnan meghívták és befogadták a NATO-ba 1955 májusában.

A Montánunió eredetisége abban áll, hogy az öt irányító Főhatóság szupranacionális szerv, amelynek tagjait ugyan a tagországok parlamentje delegálja, de sem kormányoktól, sem más szervektől nem kérhet és nem fogadhat el tanácsot. A néhány év alatt elért jelentős sikerek (gyors növekedés, a bányák modernizálása stb.) indították a tagállamokat arra, hogy a szektorális integrációt kiterjesszék a gazdaság egészére, egy egységes közös piacot hozzanak létre.

Alapos előkészítő és több magas szintű találkozó után az *Európai Gazdasági Közösség* (EGK) – közismert nevén, a Közös Piac – és az *Európai Atomenergia Ügynökség* (Euratom)⁴ megalapítását rögzítő szerződést a Montánuniót alapító országok képviselői írták alá Rómában 1957. március 25-én. A szerződés Preambulumában szinte emelkedett hangnemben és stílusban nyerne kifejezést az új szervezetet alkotó országok népeinek gazdasági és társadalmi haladását, az élet- és munkakörülmények javítását, a béke és a szabadság megszilárdítását érintő elhatározások. A célok között, bár csak óvatos megfogalmazásban, szerepelt a politikai integráció megteremtése: „Az alapító tagállamok eltökélt szándéka, hogy lefektetik az alapjait az egyre szorosabb uniónak Európa népei között.”⁵

Az EGK a Montánunió szervezeti felépítését követte, azonban sokkal kevésbé volt szupranacionális jellegű. (1965-ben az EGK, az Euratom és a Montánunió szerveit egyesítették, s ezután 1993-ig a szervezetet Európai Közösségeknek – EK nevezték) Az EGK szervei a következők: Közgyűlés (1962-től Európa Parlament),

Miniszterek Tanácsa (Tanács), Bizottság, Bíróság, Gazdasági és szociális bizottság. Ezeket a szerveket később pontosították, illetve bővítették, és ma is szervei az Európai Uniónak.

Az EGK a „hatok” időszakában a dinamikus, gyors és kiegyensúlyozott gazdasági növekedés térsége volt. A gyors műszaki fejlődés, a beruházási aktivitás, a magánfogyasztás növekedése, a gazdaság szerkezetének átalakulása, a jelentős életszínvonal-növekedés miatt nem alap nélkül nevezik „aranykornak” ezt az időszakot. A politika területén viszont egyáltalán nem volt ilyen egyértelmű, zavartól mentes a fejlődés, az EGK több komoly krízist élt meg. Ezeknek az előidézője minden esetben Franciaország volt.

Franciaországot az Algéria megtartásáért 1954 óta folytatott háború 1958-ban olyan súlyos válságba taszította, hogy az egész politikai rendszere, a IV. Köztársaság, összeomlott, s a rendszer romjain Charles de Gaulle tábornokot, a német megszállókkal szembeszálló nemzeti ellenállás vezetőjét juttatta hatalomra. A tábornokról köztudott volt, hogy szilárdan nemzeti elkötelezett, az európai integráció föderalista felfogását elutasítja, s azt csak szuverén nemzetállamok szoros együttműködéseként tudta elképzelni. Szerinte Európa magában foglalja – ellentétben a korabeli hidegháborús logikával – az Atlanti-óceántól az Urálig terjedő térség valamennyi államát, a szovjetizált kelet-európaiakat is. Elutasította az EGK-ban uralkodó atlantista (USA) elkötelezettséget, s a mindkét superhatalomtól független „európai Európa” megteremtéséért munkálkodott.⁶ Ez jellemezte az 1961–62-ben előterjesztett politikai unió tervét, az ún. Fouchet-tervet is, amely a britek, majd a hollandok és belgák visszalépése után megbukott.

Az első krízis 1965-ben robbant ki. Ekkor kellett volna áttérni a Tanácsban a minősített többségi szavazásra. Vagyis a kisebbségben maradt országoknak is végre kellett volna hajtaniuk a döntést. Ezt Párizs elutasította, s fél évig, 1966 januárjáig nem is vett részt a Tanács ülésein. Ekkor született meg a luxemburgi külügyminiszteri értekezleten az a kompromisszumos megoldás, amely szerint, ha valamely tagállam úgy véli, hogy a döntés sérti a nemzeti érdekeit, akkor vétőt emelhet. Ezt követően addig folytatják az egyeztetést, amíg mindenki számára elfogadható megoldást találnak. (Ezt a formulát nevezik luxemburgi kompromisszumnak.)

A krízist egyébként a mezőgazdaság váltotta ki, konkrétan a közös mezőgazdasági politika kialakítása és annak finanszírozása. Az 1960-as években az EGK-ban még drágábban termeltek az agráriumban, mint az Egyesült Államokban vagy a Brit Nemzetközösség államaiban (Kanada, Ausztrália). Ezekben az országokban az EGK iparilag fejlettebb államai, elsősorban az NSZK, olcsóbban juthattak volna a mezőgazdasági termékekhez, mintha a közösségi piacon vásároltak volna. Ezt a lehetőséget Franciaország, mint a Közösség legnagyobb mezőgazdasági termelője, elutasította. Ebben a kérdésben is kompromisszumos megoldás született, amely nem csupán Franciaország, hanem az EGK valamennyi mezőgazdasági termelője számára kedvező volt: lehetett importálni mezőgazdasági termékeket, de a világgpiaci és a közösségi ár közötti különbséget egy közös alapba kellett befizetni, s ebből szubvencionálták a termelőket. Ezzel végső soron az EGK kohézióját erősítették.

A mezőgazdaság is oka volt annak, hogy De Gaulle kétszer is, 1963-ban és 1967-ben, megvétózta Nagy-Britannia csatlakozását az EGK-hoz. A több mint egy évtizedig tartó csatlakozási folyamat során a britek szerették volna elérni az alapszerződés újratárgyalását s ezzel különleges státuszt biztosítani a Nemzet-

közösség számára. Vagyis valamilyen módon azt is „beléptetni” a Közösségbe. Ezt De Gaulle nem fogadta el, s két évvel a brit csatlakozási kérvény benyújtása után, 1963-ban, így indokolta a vétóját: „Anglia természete, struktúrája, egész helyzete mélységesen különbözik a kontinentális országok helyzetétől... [Anglia belépésével a Közösség] olyan kolosszális atlanti közösséggé válnék amerikai dominancia és vezetés alatt, amely gyorsan felszívna az Európai Közösséget.” A tábornok-elnök, aki a történelem jó ismerője volt, az angol nemzetállam kialakulásának partikularitására, a kontinentális államok fejlődésétől merőben eltérő, egyedi voltára mutatott rá, amelyre egyébként már Kalergi is felhívta a figyelmet: az angol nemzetállam kialakulási folyamata transzkontinentális, földrészeken átívelő, úgy született meg, hogy közben egy birodalom is kiépült vele együtt. Az angol állam nem kontinentális, hanem globális, birodalmi állam. Ezeket a kötelékeket, amelyek évszázadokon keresztül alakultak ki és formálódtak, nem könnyű, nem egyszerű politikai aktus egyik pillanatról a másikra szétszakítani. A döntés a csatlakozásról még a belépést követően is mélyen megosztotta a szigetország pártjait és közvéleményét is. (vö. Brexit).

De Gaulle lemondását (1969. április) követően Georges Pompidou köztársasági elnök javaslatára az 1969. decemberi hágai csúcsértekezleten elvi állásfoglalás született a csatlakozási feltételekről: a belépőknek el kell fogadniuk a szerződéseket politikai jellegükkel együtt, valamint azokat a döntéseket, direktívákat is, amelyeket a szerződések hatályba lépése óta hoztak (*acquis communautaire*). Miután az angolok ezt elfogadták, a Hatok átmeneti időt biztosítottak nekik a teljes alkalmazkodáshoz. Nagy-Britannia hivatalosan 1973. január elsején lett az EGK tagja. Az angolokéval egyidejűleg folytatott tárgyalások eredményeként Dánia és Írország is ugyanakkor lett tag. A norvégok viszont népszavazáson mondtak nemet a csatlakozásra.

A brit csatlakozás körüli viták során s részben azokkal összefüggésben egyre határozottabban fogalmazódott meg az igény az integráció elmélyítésére, az EK önálló arculatának a kialakítására, sajátos egységként történő megjelenésére a világban és a gazdasági közösség politikai közösséggé formálására. A célkitűzés napirendre kerülésében meghatározó szerepe volt Georges Pompidounak. Először ő vetette fel az említett 1969. decemberi hágai csúcsértekezleten, ezt követően pedig mindannyiszor visszatért a problémára, hangsúlyozta annak fontosságát. A célkitűzésnek reális alapja volt: az EK gazdasági teljesítménye.

Az 1960-as évek végére létrejött a vámunió, a közös mezőgazdasági politika eredményesnek bizonyult, a tervezett egységes piac jó úton haladt a teljes megvalósulás felé. Míg az EK gazdasági súlya erősödött, a fő szövetséges Egyesült Államoké gyengült.

A nemzetközi kapcsolatokban is komoly átalakulás ment végbe, amely ugyancsak önálló európai entitás tudatosítását, kialakítását ösztönözte.

Az NSZK 1970–72 között a Szovjetunióval, az NDK-val és Lengyelországgal, majd 1973-ban Csehszlovákiával folytatott tárgyalásokat, amelyek eredményeként rendezték a németkérdést: a két német állam kölcsönösen elismerte egymást, s mindkettőt felvették az ENSZ-be. Ezt követően nyílt meg az út az európai biztonsági és együttműködési értekezlet megtartásának az előkészítésére. Az EK jelentős szerepet játszott az ún. helsinki folyamat elmélyítésében és sikeres lebonyolításában. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet záródokumentumát 35 állam vezetője mellett az EK nevében a Tanács soros elnöke, Aldo Moro olasz miniszterelnök is aláírta 1975. augusztus 1-jén Helsinkiben. Az ő aláírása

azt is jelentette, hogy Moszkva, felülvizsgálva korábbi álláspontját, implicite elismerte az EK-t.

A két szuperhatalom között 1970 tavaszán kezdődtek a tárgyalások a hadászati fegyverrendszerek korlátozásáról, s 1972. május 26-án, Nixon elnök moszkvai látogatásakor alá is írták a SALT I. néven ismert megállapodást. Az EK üdvözölte a megállapodást, ugyanakkor nyugtalankodott is amiatt, hogy valamilyen szovjet–amerikai condominium alakul ki az egész világ fölötti ellenőrzésre.

Washingtonban érzékelték a változásokat, „Európa nehezen kezelhető szövetséges lett [...], ahogyan erősödött, úgy lett egyre magabiztosabb. A megbeszélések már nemcsak arra szolgáltak, hogy kifejezzék egyetértésüket az Egyesült Államokkal, hanem arra is, sőt egyre inkább arra, hogy a különbségeket hangsúlyozzák” – írta visszaemlékezéseiben Henry Kissinger.⁸ Az Associated Press ún. sajtóebédjén, 1973. április 23-án tartott beszédében az évet Európa évének nevezte, ám ki is jelölte a Közösség helyét a nemzetközi kapcsolatok új struktúrájában, amely az Egyesült Államok – Európa – Japán kooperációjára épülne. A globális felelősségből következően az amerikai vezető szerep továbbra is maradna. Európa viszont, amely csak „regionális érdekeket” képvisel, csupán „a szélesebb atlanti társulás egy eleme”.⁹ A beszéd tulajdonképpen segéderővé degradálta az EK-t, csak lokális szinten ismerte el önálló szereplőnek a nemzetközi életben. Ez a minősítés adta a döntő lökést az EK vezetőinek, hogy nyilatkozatban fejezzék ki az európai önállóságot. Ebben a szellemben fogalmazták meg a *Nyilatkozat az európai identitásról* c. dokumentumot, amelyet a koppenhágai csúcsertekezleten fogadtak el 1973. december 14-én.¹⁰

A Nyilatkozat két jellegzetességét mindenképpen érdemes kiemelni. Az egyik az, hogy hivatalos közösségi dokumentumban először szerepel az *európai identitás* fogalom, „amellyel mindenekelőtt közelebbről meg akarjuk határozni a világ többi államához fűződő viszonyunkat és helyünket a világpolitikában”. A másik az Egyesült Államokhoz való viszony újrafogalmazása. A szoros kapcsolatok mindkét félnek előnyösek: „A Kilencek fenn akarják tartani a konstruktív párbeszédet az Egyesült Államokkal, és tovább kívánják fejleszteni az együttműködésüket az egyenjogúság alapján és a barátság jegyében.” A Közösség, az évtized folyamán mindenképpen ebben a szellemben próbált meg politizálni, véleményyt formálni a nagy nemzetközi kérdésekben.

Az 1973 októberében kirobbant s nagyon komoly olajárrobbanást előidéző arab–izraeli háború után az Izrael által elfoglalt területek kiürítése és a palesztinok jogainak elismerése mellett foglalt állást, az 1980-as velencei csúcstalálkozón pedig a Palesztin Felszabadítási Szervezet tárgyalásokba történő bevonása mellett. Ezt ekkor sem Izrael, sem az Egyesül Államok nem támogatta.

A Közösség 1975-ben tagállamainak volt gyarmataival, 46 ún. ACP országgal (Pays d’Afrique, des Caraïbes, des Pacifique) társulási egyezményt írt alá a kameruni fővárosban, a Loméi konvenciót, amelyet később bővítettek és meghosszabbítottak. A résztvevők segélyekben és hitelekben részesültek, amelyeket elsősorban a mezőgazdaság fejlesztésére irányoztak elő, de a megállapodás alapját a kereskedelem liberalizálása jelentette.

Az 1974. decemberi párizsi csúcstalálkozó fő napirendi pontja az integrációs folyamat dinamizálása volt. Itt hozták létre Giscard d’Estaing javaslatára az EK stratégiai céljait megfogalmazó szervet, az állam- és kormányfők konferenciáját, amelyet 1987-ben legalizáltak *Európai Tanács* (EiT) néven. Ugyanekkor és ugyancsak a francia államfő javaslatára döntöttek arról is, hogy létre fogják hoz-

ni a tranzakciókban használatos közös pénzt, az ecut (European Currency Unit). Ez fontos eleme lett az 1979-ben Nagy-Britannia nélkül, francia–német javaslatra bevezetett Európai pénzügyi rendszernek. A csúcskonferencia fontos döntése volt az is, hogy az Európa Parlamentbe közvetlen, általános választásokon kerülnek be a képviselők. Az első választásra 1979-ben került sor. (Eddig a nemzeti parlamentek delegálták a képviselőket.)

Az EK új tagokkal bővült, Görögország 1981-ben lett teljes jogú tagja. A tárgyalások már az 1960-as évek elején elkezdődtek, de 1967 és 1974 között, amikor katonai diktatúra volt az országban, felfüggesztették őket. Az ortodox vallású balkáni és keletmediterrán kultúrához kötődő új taggal egy „másik Európa” lépett be az északi, katolikus és protestáns EK-ba.

A görögök csatlakozásakor már folytak a tárgyalások a diktatúrától nemrég megszabadult két ibériai országgal. Portugáliában baloldali katonatisztek söpörték el 1974-ben a közel fél évszázados szélsőjobboldali rendszert, Spanyolországban pedig Franco halála (1975) nyitotta meg a demokratizálódás útját. Az 1978-ban kezdődött csatlakozási tárgyalások folyamán az agrárium problémája okozott gondot, a jelölt országok ugyanis jelentős mezőgazdasági exportőrök voltak. A két ország 1986. január 1-jén lett az EK tagja. Esetükben is, éppúgy, mint a görögökében, különösen nagy hangsúllyal esett latba a kialakuló, még törekény demokratikus rendszer stabilizálása.

Az első nagy kibővülést követő időszakban a politikai unió kialakítására való törekvés is már elég markánsan nyilvánult meg. Az 1970–80-as évtized fordulóján ez a szándék a kialakult rendkívül feszült nemzetközi helyzet következtében egy pillanatra megtorpanni látszott. Az egész világot megrázták azok az események, amelyek a hidegháború legborúsabb napjait idézték: előbb a szovjetek, majd válaszul az amerikaiak telepítettek rakétákat német földre; 1979-ben győzött az Amerika-ellenes iszlám forradalom Iránban; ebben az évben történt a szovjet intervenció Afganisztánban; 1981-ben szükségállapotot vezettek be Lengyelországban, hogy letörjék az ellenzékét. Ugyanakkor talán éppen ez a feszültség ösztönzőleg is hatott a politikai unió napirendre kerülésében (hasonlóan az 1950-es évekhez). Ám most már nem az Egyesült Államok irányításával szeretnék volna ezt megvalósítani, de nem is ellenében, viszont önállóan, autonóm módon.

A politikai unió gondolata mindig jelen volt a politikusok gondolkodásában: 1952-ben az EVK, 1961–62-ben a francia ún. Fouchet-terv, 1976-ban Tindemans belga miniszterelnöknek az EK helyzetéről készített jelentése tartalmazott ilyen tervet. Ezekből a tervezetekből nem sok minden valósult meg, az általuk kiváltott viták viszont ébren tartották az unió gondolatát. Ebben nem kis szerepet játszottak az 1980-as években vezető pozícióba került, erősen Európa-párti politikusok: François Mitterand francia államfő, Mario Soares portugál miniszterelnök és államfő, Helmut Kohl német, Felipe Gonzales spanyol, valamint Andreasz Papandreu görög kormányfő. Ezek az új személyiségek új dinamizmust vittek az európai közéletbe.

1981-ben a német és az olasz kormányfő terjesztett elő egy „európai okmány tervezetet”. Elképzeléseik egy része azonban csak a stuttgarti csúcson elfogadott *Ünnepélyes nyilatkozat az Európai Unióról* c. dokumentumban lelhető fel, amely szinte türelmetlenül sürgette, hogy „egyértelműbb politikai orientációra, hatékonyabb döntési mechanizmusra, szorosabb összetartásra és a tevékenységi területek még szorosabb koordinációjára van szükség”.¹¹

Közben már folyt a vita a *Szerződés az Európai Unióról* c. tervezetről, amely az Európa Parlamenttől származott, de kezdeményezője eredetileg Altiero Spinelli olasz képviselő volt. Az Európa Parlament 1984-ben nagy többséggel elfogadta a tervezetet, s ezt ajánlotta a tagállamoknak is. Azok azonban nemzeti parlamentjükben nem kezdeményezték a ratifikációs eljárást. Ennek hatására az 1984-es fontainebleau-i csúcsértekezlet úgy döntött, hogy bizottságot hoz létre, és megbízza az európai együttműködés javítását célzó javaslatok kidolgozásával. Az 1985. júniusi milánói csúcsértekezlet megvitatta a jelentést, és az elnöklő Bettino Craxi miniszterelnök javaslatára úgy döntött, hogy a Római szerződés revíziójának, valamint a közös biztonsági és külpolitikai irányvonal kidolgozásának céljából kormányközi konferenciát hív össze.

Az Európai Tanács luxemburgi ülésén (1985. december 2–3.) a végrehajtandó reformok elveit fogadta el, amelyeket két héttel később a külügyminiszterek konferenciája fogalmazott hivatalos dokumentummá *Európai Egységes Okmány* (EEO) néven. Az elnevezést azért kapta, mert egyetlen dokumentumba foglalva hajtotta végre az alapító szerződések revízióját. Az első cikkely az *Európai Unió* megeremtésének az elhatározását fogalmazta meg. Rögzítette továbbá azt is, hogy a tagállamok közös külpolitika kidolgozására és megvalósítására törekszenek, és az együttműködést kiterjesztik a biztonság problémájának gazdasági és politikai aspektusára is. Az EEO tartalmazta azt is, hogy a belső határok nélküli területet magában foglaló, az áruk, személyek, szolgáltatások és tőkék szabad forgalmát is biztosító belső piacot fokozatosan, 1992 végéig létrehozzák. Megerősítették a pénzügyi unió megeremtésének a szándékát is, és újabb kérdésekre terjesztették ki a többségi szavazást. Az EEO aláírására 1986 februárjában került sor, s a parlamenti ratifikálások, illetve a referendumok (Dánia, Írország) után 1987. július 1-jén lépett hatályba. Nem sokkal ezután Keletről jövő nem remélt kihívás tette próbára az EK kohézióját, egyúttal gyorsította, mélyítette, de bonyolította is az integrációs folyamatot.

Maastricht

■ 1985 márciusában Mihail Gorbacsovot választották az SZKP főtitkárává, aki a konfrontációról a dialógusra helyezve a hangsúlyt gyors ütemben kezdte felszámolni a külpolitikai feszültséggócokat. Politikája bátorította a Kelet-Európában kibontakozó reformmozgalmat, amelynek *Vissza Európába!* jelszava magába sűrítette a fő társadalmi-politikai célkitűzését. A reformmozgalom néhány év alatt olyan társadalmi krízisbe torkollott, amely a szocialista rendszerek összeomlásához vezetett. A megosztott Európát tragikusan szimbolizáló berlini fal leomlása, a két Németország közötti határ megnyitása 1989. november 9-én történt meg, a német újraegyesítés lehetővé vált. Am ezzel, éppúgy, mint a hidegháború első éveiben, Európa központi problémájává ismét a németkérdés vált.

Az EK egyes tagjai, főként Nagy-Britannia és Franciaország, hosszabb, esetleg konföderális átmenettel képzelték el az egység helyreállítását. Tartottak attól, hogy az európai (és a nemzetközi) erőviszonyok felborulnak, s az egységes erős német állam „önállósodik”. A brit kormányfő nagyon határozottan utasította el a német újraegyesítésnek még az említését is. Azonban Margaret Thatchernek hamar rá kellett jönnie, hogy „a valóságban nem létezett olyan erő Európában, ami meg tudná akadályozni az újraegyesítést”.¹²

Mitterand elnök is, aki a francia–német pároson belüli egyensúly felbomlásától tartott, nagyon gyorsan belátta, hogy az NDK-ban kibontakozó egységet követelő tömegmozgalommal szemben ugyanaz a racionális válasz lehetséges, mint 1950-ben: erősen integrálni az egységes Németországot Európába. Ez meg egyezett Kohl kancellár tervével, amelyet Bush amerikai elnök is támogatott. Az EiT 1989. decemberi ülése támogatta az egyesülést, de feltételeket szabott: a folyamat békésen, az önrendelkezés alapelveit tiszteletben tartva mehet csak végbe, nem fékezheti az integráció dinamizmusát, és az egyesült Németországnak el kell ismernie az Európában létező határokat. Kohl kancellár ezután elfogadta azt a francia javaslatot, hogy a gazdasági és pénzügyi unió megvalósításáról tárgyaló kormányközi konferenciát 1990 decemberére hívják össze. A kancellár kívánsága viszont az volt, hogy a politikai unió megeremtését gyorsítsák meg, hogy az immár egyesült Németországot szilárdan beágyazzák az EK-ba. A francia–német páros, ha némi megingással is, de működésbe lendült. A két politikus 1990. április 20-án közös üzenetben fordult az EiT elnökéhez, s a politikai unió létrehozásának szükségességét hangsúlyozva két kormányközi konferencia összehívását kérte, az egyik a politikai unió problémáját tárgyalná, a másik pedig a gazdaságit és pénzügyiét.

A két kormányközi konferencia tanácskozásainak eredményeként elkészült a *Szerződés az Európai Unióról*¹³ szövege, amelyet az EiT Maastrichtban tartott ülésén (1991. december 10–11.) véglegesítettek, és 1992. február 7-én írtak alá.

Az új integrációs szervezet három pilléren nyugszik: a három integrációs szervezetet (ESZAK, EGK, Euratom) magában foglaló EK, a közös kül- és biztonságpolitika, valamint az igazságszolgáltatás és a belügyek. Az első pillér tartalmazza az uniós állampolgárság bevezetését, amely helyhatósági és európai választásokon szavazati jogot biztosít minden ott élő lakos számára. Hangsúlyozta a szubszidiaritás új elvét, amely szerint, amit meg lehet tenni helyileg, az közösségi szinten nem tehető meg. Az első pillér legfontosabb eleme a gazdasági és pénzügyi unió létrehozása és menetrendjének a rögzítése. A terv szerint legkésőbb 1999. január 1-re bevezetik a közös valutát, amely 1995-ben az euró nevet kapta. A második pillért alkotó közös kül- és biztonságpolitika célkitűzése az „unió közös értékeinek, alapvető érdekeinek és függetlenségének a megóvása [...], a béke megvédése és a nemzetközi biztonság erősítése”. A korábbi időszakhoz képest fontos változás az, hogy a NYEU az Unió integráns részévé vált, feladata a biztonságpolitikai intézkedések kidolgozása és megvalósítása, szorosan együttműködve a NATO-val. A harmadik pillér főleg a bűnügyi, rendőrségi, vámügyi kérdéseket érinti. Az együttműködést ezeken a területeken különösen szükségessé teszi az egységes belső piac létrehozása, hiszen majd ennek keretében, mintegy betetőzéseként, valósul meg a belső határok lebontásával a személyek szabad mozgását biztosító schengeni övezet 1995-ben.

A szerződés gyengéi, ellentmondásai, különösen a második pillérről vonatkozóan, már az aláírás után megjelentek a háborúba torkolló jugoszláv krízis megítélését, kezelését illetően. Párizs – és a krízis kirobbanásakor még a nemzetközi közösség is – a területi egység megőrzése mellett foglalt állást. Bonn viszont az önrendelkezési elv prioritását hangsúlyozta. Az EU sem utasította el a Jugoszláviát alkotó köztársaságok függetlenségének az elismerését, ha bizonyos feltételeket 1992. január 15-ig teljesítenek. Ezt a közös álláspontot azonban Németország figyelmelen kívül hagyta, s a többi tagállammal történő minden előzetes

konzultáció nélkül 1991. december 23-án elismerte Horvátország és Szlovénia függetlenségét. Lépése hozzájárult a fegyveres konfliktus kiszélesedéséhez.

Az EU tehetetlenül szemlélte a Jugoszlávia széthullásához vezető mind véresebb háborúvá fajuló konfliktust, hiszen a kompromisszumokra épülő, tárgyalással történő megoldás politikai terében „szocializálódott”, s nem a válságok fegyveres megoldásában. (Legalábbis Európában.) Nem jutott túl a nyilatkozó-elítélő diplomácián. A NYEU cselekvésképtelen volt, majd el is tűnt a politikai-katonai szintérről. Az Egyesült Államokra és a NATO-ra hárult a krízis „rendezésének” a feladata.

A kelet-európai bővítés ütemében is jelentősen eltértek a vélemények. Németország a mielőbbi bővítés híve volt. Egyrészt a történelemben évszázadokra visszanyúló szoros kapcsolatok okán, amelyet egyesek a Drang nach Osten újjáéledéseként értékeltek. Másrészt morális indítéka is volt, mivel a kelet-európai változások tették lehetővé a német újraegyesítést. Mitterand és a brit miniszterelnök ellenben úgy vélték, hogy esetleg évtizedek is kellenek, míg a kelet-európai országokban kialakul, gyökeret ereszt és megszilárdul a politikai demokrácia és a piaci szemlélet, mentalitás. Ezért a francia elnök Európai Konföderáció létrehozását javasolta, ahol az EU és a kelet-európai országok mintegy „összeszoknának”. A javaslatot kontinensünk keleti felében majdhogynem sértésnek vették, a másodrangú európai státuszát látták benne, ezért elutasították.¹⁴ Ennek ellenére, főként az azóta történtek fényében, Mitterand javaslata adekvátabbnak tűnik, mint a gyors csatlakozásé. Hiszen a kelet-európaiaknak nem csupán a politikai demokráciából szerzett tapasztalata volt nagyon hiányos és gyenge, de a nemzeti szuverenitás gyakorlásáról is. Fiatal államok voltak, határaik gyakran változtak az elmúlt száz évben, ezért különösen érzékenyek voltak a nemzeti identitásukat ért, valós vagy vélt véleményre, álláspontra, a szupranacionális mechanizmusból eredő közösségi direktívára.

A szerződés legkidolgozottabb részének tekinthető gazdasági és pénzügyi unió az euró bevezetésének a tervével politikai tartalmat is hordozott. A nemzeti valutáról, a szuverenitás egyik mély történelmi gyökerekkel rendelkező komponenséről való lemondás a tagállamokban komoly belpolitikai problémát jelentett. Főként Németországban, ahol a világháború utáni gazdasági sikereket, a „gazdasági csodát”, a Deutsche Markhoz kötötték. Franciaországban egyesek, mint a gaulle-ista Philippe Séguin, úgy vélték, hogy az euró bevezetése nem csupán a nemzeti szuverenitás halálát jelenti, de 1789-ét is.¹⁵

Semmi különös nincs abban, hogy a szerződés ratifikálása nem ment könnyen. A franciák nagyon gyenge többséggel (51,5%) támogatták, a dánok viszont az 1992. június 2-án tartott népszavazáson elutasították. Ez sokkolta az EU-t. Végül is, miután mentesítették őket bizonyos kötelezettségek alól, a megismételt referendumon, 1993. május 18-án, támogatták a maastrichti szerződést, amely így 1993. november 1-jén hatályba léphetett.

A szerződés az ellentétes érdekek számtalan kompromisszumára épült, ami rendkívül bürokratikusá tette a működési mechanizmusát. Emiatt egyre növekedett azoknak a száma – kivéve a magasan képzetteket –, akiknek a szemében az EU a brüsszeli technokrata elit uralmát jelenti.¹⁶

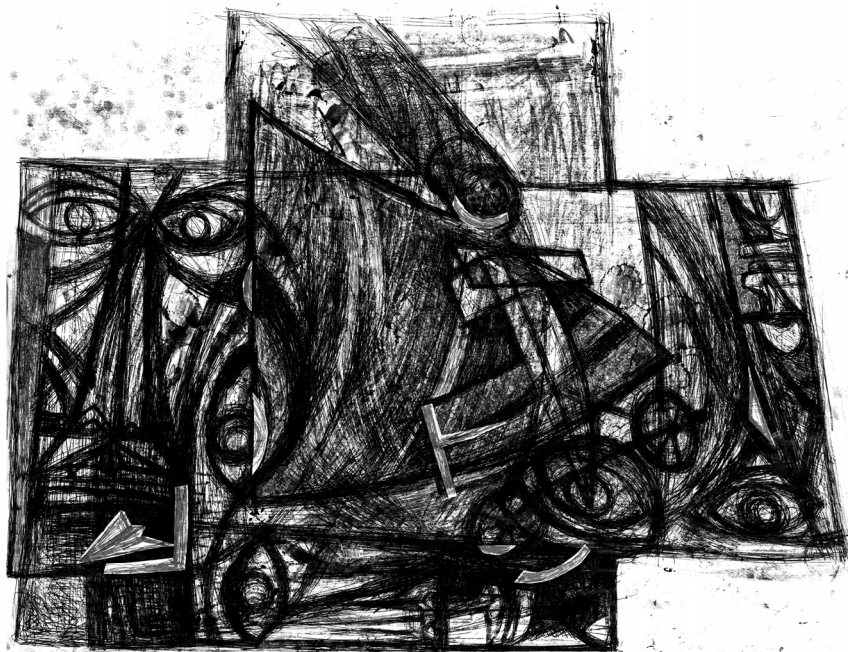
A politikai unió kialakulása, szemben a gazdasági és pénzügyi unióéval, legfeljebb döcögött, de inkább nem haladt előre. Ez annak a veszélyét hordozza magában, hogy az EU eredeti céljától eltérően szabadkereskedelmi övezetté válik,

ami maga után vonná a nemzetközi pénzügyi körök és a multinacionális vállalatok befolyásának a növekedését.

A maastrichiti szerződés egy feszültséggel teli válságos időszak terméke. Akkor született, amikor a szovjet–amerikai duopolra épülő világrend összeomlott, de az új még épphogy alakulóban volt. Ez a folyamat azóta sem zárult le. A szerződés az így keletkezett válságra adott válasznak is tekinthető. Jean Monnet tulajdonképpen természetesnek tartotta a válságokon keresztül születő fejlődést: „Mindig is azt gondoltam, hogy Európa kríziseken keresztül formálódik, és azoknak a válasznak az összegzése lesz, amelyeket ezekre a válságokra adnak.”¹⁷

■ JEGYZETEK

1. Montesquieu: *A törvények szelleméről*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1962. II. 67.
2. Richard Coudenhove-Kalergi: *Pan-Europe*. PUF, Paris, 1988.
3. Robert Schuman: *Európáért*. Baranya Megyei Könyvtár, Pécs, 1991. 159.
4. Az atomenergia békés célú felhasználására hozták létre, de kudarcot vallott, mivel semmilyen érdemleges tevékenységet nem fejtett ki. Ld. Marie-Thérèse Bitsch: *Histoire de la construction européenne de 1945 à nos jours*. Ed. Complexe, Bruxelles, 1996. 156–157.
5. <http://data.europa.eu/pli/treaty/teec/sign> (Letöltés: 2020. április 6.)
6. Maurice Vaisse: *La grandeur. Politique étrangère du général de Gaulle*. Fayard, Paris, 1998. 544–549.
7. Charles de Gaulle: *Discours et messages. Pour l'effort 1962-1965*. Plon, Paris, 1970. 69.
8. Henry Kissinger: *A la Maison Blanche 1968-1973*. Fayard, Paris. I. 397–398.
9. *Un appel des Etats-Unis à l'Europe. Discours de Henry Kissinger*. Europe Documents 734. sz. www.cvce.eu (Letöltés 2020. április 16.)
10. Europa-Archív 1974. 2. sz. 50–53.
11. Europa-Archív 1983. Dokumente, 421.
12. Margaret Thatcher: *Életem*. Antall József Tudásközpont, Bp., 2013. 819.
13. *Traité sur l'union européenne*. Journal Officiel de la République Française 1992. február. Különszám.
14. Maurice Vaisse: *La puissance ou l'influence? La France dans le monde depuis 1958*. Fayard, Paris, 2009. 278–280.
15. Emmanuel Todd: *Les luttes de classe en France au XXIe siècle*. Seuil, Paris, 2020. 173.
16. Bino Olivi: *L'Europe difficile. Histoire politique de la Communauté européenne*. Gallimard, Paris, 1998. 526–527.
17. Jean Monnet: *Mémoires*. Fayard, Paris, 1976. 488.

SCHÖPFLIN GYÖRGY

AZ EURÓPAI POLISZ

Először is, ami talán a legfontosabb, Európa rendkívüli változatosságot mutat a kultúrák, nyelvek, hagyományok és törekvések terén. Ugyanakkor ezt a változatosságot már a klasszikus görög kor óta az egyetemes harmónia megteremtéséről szőtt álmok kísérik. Bábel átoknak minősül.

■ (Tisztelt olvasó! Ezt az írást 2020 januárjában zártam le, így magától értetődik, hogy elemzésemben nem szerepel a koronavírus berobbanása, illetve ennek következményei. Sch. Gy.)

Az európai polisz

■ Európa ma polisz: a maga sajátosságaival, szokásaival, gondolatmintáival, identitásával, illetve identitásaival és – mint minden identitásközösség esetében – a múlttól szóló mitikus narratívájával és jövővíziójával rendelkező politikai közösség. Az az Európa, amelyre itt utalok, az Európai Unió (EU) a maga összes intézményével, tagállamával, elitjével, civil társadalmi ökoszisztémájával – amely körülveszi az Európai Uniót, és lobbitevékenységével, illetve egyéb módokon is táplálja –, a polgárok és a különféle, felsorolt szervek közötti interakciók összessége.

Ezt az interakciót relacionálisan viszonyításon kell értelmezni, olyan többszereplős és többszintes, hiányos rendszerként, amelynek része az előrejelezhetetlenség is, amennyiben az egyik intézmény döntései szándékolatlanul is aránytalan hatással lehetnek a többire. A hatalomgyakorlás átjárja a teljes rendszert, olykor szabálytalanul is.

Formálisan tekintve az EU intézményei az Európai Tanács, az Európai Bizottság (COM), az Európai Parlament (EP), az Európai Bíróság (EB), az Európai Központi Bank (EKB), az ügynöksé-

gek (amelyek közül egyesek szabályozási jogkörrel is rendelkeznek), valamint a félig formális testületek (köztük a magas szintű munkacsoportok és az ad hoc tanácsadó testületek) sokasága. Az EU rendelkezik az államokra jellemző bizonyos tulajdonságokkal, de korántsem mindegyikkel, és ebben az értelemben kétértelmű polisznak tekinthető. A weberi felfogásban a kényszer legitim eszközei feletti monopólium gyakorlásában biztosan nem tekinthető államnak, habár – mint látni fogjuk – elkezdte kényszerítő jogkörei kiépítését is. Le kell szögeznünk azonban, hogy a jelen elemzés súlypontját nem a formális struktúrák, hanem az interakciók és a különféle intézményekre jellemző vállalati kultúrák alkotják. Megjegyzendő, hogy bármely intézmény elsődleges célja nyilvánvalóan az önfenntartás, így mindegyik arra törekszik, hogy kiterjessze hatalmát, illetve kítaszítsa vagy korlátozza a disszonáns elemeket (Douglas 1986). Ez alól az európai polisz részei sem képeznek kivételt.

Az EU Egyezmények (EUSZ, EUMSZ) alkotmányszerű képződménnyé állnak össze, és törvényalkotási folyamat is létezik, az Európai Bíróság pedig alkotmánybírósághoz hasonlóan működik; mi több, az uniós jogot érintő ítéletei hierarchikusan az egyéb törvénykezések felett állnak. Ugyanakkor határozottan hozzá kell tennünk mindehhez azt is, hogy ez Európai Unió ragaszkodik ahhoz a gondolathoz, miszerint demokratikus politikai közösséget alkot. Az EUSZ sokat idézett 2. cikke ezt konkrétan kimondja, ugyanakkor a kortárs demokráciaelméletek többsége kiemeli, hogy a demokrácia szükséges feltétele a démosz léte, miközben az európai polisz nyilvánvalóan nem rendelkezik ilyenfajta démoszal. Nemigen találni a hatalom elszámoltathatóságát biztosító elemeket, önkorrekciós és önkorlátozási mechanizmusokat, sem a fékek és ellensúlyok rendszerének elemeit, sőt az átláthatóság is hiányos a színpalak mögötti (de valós időben ható következményekkel járó) tevékenységek miatt.

Bármely politikai rendszer számára, amely a legitimitását a lehető legszilárdabban és legszélesebb körűen igyekszik megalapozni, kulcsfontosságú, hogy elkerülje az ellentmondásokat és a kettős mércét. Az inkonzisztencia képes leginkább aláásni a hitelességet, különösen egy olyan testület esetében, amelyet azért alkottak meg, hogy a hatalmi aszimmetriákat kezelje, és kiegyenlítse a gyengébb és az erősebb szereplők közti különbségeket. Márpedig az európai polisz teljesítménye a konzisztencia terén súlyos kívánnivalókat hagy maga után.

Hozzátehetnénk ehhez Antoine Vauchez (2016) értékelését, miszerint az európai polisz afféle „Patyomkin-demokrácia”, amennyiben mind intézményi struktúrájában, mind pedig nyelvében csupán utánozza a tagállami demokráciát. Habár olyan szavakat használ, mint „demokrácia”, „pártok”, „civil társadalom”, „közsféra” stb., mindez igazából csak látszat. A valóság a „kognitív disszonancia” és a „sűrű szemantikai kód”, amely a demokratikus nyelvhasználat és a technokrata valóság viszonyára jellemző (Vauchez 2016. 25–26).

Európa hatalmi aszimmetriái

■ Mindezek alapján az európai polisz befejezetlennek tekinthető, amennyiben a tagjai olyan hatalommal és törvényes jogokkal rendelkeznek, amelyekre vonatkozóan a polisznak nincs beleszólása. Európára nézve egészében jellemző, és mind Európa, mind a polisz legszembetűnőbb sajátossága, hogy hatalmi aszimmetriák strukturálják, amelyek sokszor lehetővé teszik az erősebb számára, hogy kényszert alkalmazzon a gyengébbel szemben. Formális szempontból a tagál-

lamok egyenlő megbecsülésnek örvendenek, a valóságban ez azonban nincs így, és a nagyobb államok rendszerint megpróbálják elgondolásaikat a gyengébbekre erőltetni. Hogy mi is a polisz, és milyennek kellene lennie, azt majdnem mindig Párizs és Berlin szabja meg. Amikor a Visegrádi Négyek saját elgondolásaikkal álltak elő, ez korántsem talált kedvező fogadtatásra. Ugyanakkor széles körben elfogadott felismerés, hogy a 20. században az erősebb mindenekfeletti, *über alles* hatalma katasztrófához vezetett, sőt – nagyon leegyszerűsítve – innen is eredt az aszimmetriák összeegyeztetését célul kitűző rendszer kiépítésének gondolata az összeurópai konfliktusmegoldási mechanizmusok létrehozása által.

Kétszintes szuverenitás

■ A szabályozási módszer lényege egy olyan testület forradalmi gondolata volt, amelynek szuverenitása felette áll a tagállamokénak, amelyek ezt a szuverenitást ráruházták, elejét véve a tagállamok közti ellenségeskedésnek. Ez a megoldás azonban – legalábbis az elején – nem ment ennél tovább, és a szóban forgó rendszer nem épült tovább lineárisan, sőt súlyos egzisztenciális válságok következtek: az Európai Védelmi Közösség 1954-es kudarca, az „üres székek válsága” (1965–1966), az Egyesült Királyság belépését érintő vétók (1963, 1967). Mindegyik esetben adódott azonban a működő megoldás kialakítására irányuló politikai akarat. Később azonban, ahogy a rendszer nőtt – az Európai Közös Piacról az Európai Közösségen át Európai Unióvá –, elkerülhetetlenül megrögzöttebbé is vált eljárás módjaiban, bürokratikus normákat kezdett követni, és veszített alkalmazkodóképességéből. Ezáltal megerősítette autonómiáját azokkal szemben, akik felé elszámolással tartozott volna, és saját preferenciáit is képessé vált önön, elvont „Európa”-kritériumai alapján a törvényhozás formájában érvényesíteni (Nordlinger 1981).

Ezen a ponton a polisz konfliktusmegoldási mechanizmusával és a fékek és ellensúlyok rendszerével együtt összezavarodik, további komplexitást szül, és új hatalmi színterek alakulnak ki; mi több, mindezek emergens tulajdonságokként képződnek meg, amelyek esetében a hatalmi összeg végül nagyobb az átruházott hatalmrészek összegénél. Nincs szó tulajdonképpen „hatalommegragadási akcióról” – hogy egy a média által felkapott kifejezést használjunk, amelyet a média akkor emleget, amikor nem érti, illetve nemtetszéssel szemléli, amit lát –, mert nem beszélhetünk a hatalomszerzésre irányuló konkrét szándékról, de az eredmény ugyanaz, és persze nincs olyan intézmény, amely nemet mondana a hatalma kiterjesztésére.

Globalizáció előtti feltevések

■ Ezen a ponton rögtön egy többé-kevésbé rejtett nehézséggel szembesülünk. Az európai polisz alapjait 1945 után fektették le, olyan megfontolások alapján, amelyeket sohasem vitattak meg nyíltan, és nem is bíráltak felül. Így a polisz globalizáció előtti feltevések alapján működik – a globalizáció korában (Urry 2003). A fő probléma mindezzel az előbbieken meghatározott módon értett komplexitás: egy olyan hatalmi világ képződése, mind a poliszon belül, mind pedig azon kívül, amelyben a lineáris és nem lineáris folyamatok szüntelenül átszelik egymást, miközben a polisz irányítói ragaszkodnak a lineáris megoldásokhoz, mert a saját észjárásuk szerint ez az egyedüli mód az integráció megvalósítására.

■ Az európai polisz figyelmen kívül hagyott része a démosz. A szemmel látható bizonyítékok arra utalnak, hogy ilyenről nem is beszélhetünk. A felmérések az EU számottevő, habár tagállamonként változó szintű támogatottságára utalnak, az európai démoszként való önazonosítás viszont alacsony szintű, vagy egyenesen hiányzik. Az EU előnyeinek megszokottá válnak, honosulnak, miközben a különféle uniós vívmányok – a közös piac, a tartózkodási szabadság, Schengen vagy a roamingdíjak eltörlése – nem gyakorolnak különösebb vonzerőt. Mindezeket maguktól értetődőnek tekintik, így nem is járulnak hozzá érzelmi kötődések kialakulásához, miközben a megszűnésük bizonyára számottevő érzelmi hatást váltana ki.

A polgárjog klasszikus modellje alapján az adófizető és a hadseregben szolgált személyek jogot formálhattak az államukra. Az EU esetében ezen feltételek egyike sem teljesül. Nincs európai hadsereg, és ha valaha is lesz, azt egészen biztosan a tagállamok fogják irányítani. Hasonló a helyzet az adózás szempontjából is: az Európai Unió nem rendelkezik közvetlen adóztatási jogkörrel, hanem a tagállamok hozzájárulásai és a vámdíjakból származó jövedelemből áll össze a költségvetés. Mindez kimondottan megnehezíti a polgárok számára, hogy aktív viszonyt alakítsanak ki a Brüsszelben felhalmozódott hatalommal. Mint látni fogjuk, a polisz jogi dimenzióját oly módon alakították ki, hogy a polisz-démosz politikai viszonya a tagállamok kezében legyen, és a polgárokat tisztes távolságra tartsák a polisztól. Más szóval, habár nincs szó arról, hogy az európai polisz démosza teljes egészében fiktív volna, olyan helyzetben sincs, hogy komolyabban befolyásolhatná a polisz intézményeit.

Ez a polgárok és a polisz közti távoli kapcsolat számos komoly kérdést vet fel, amelyek közül az egyik legfontosabb a legitimációs deficit problémája. Milyen folyamatok legitimálják az EU-ban felhalmozott hatalmat? Milyen szerepet játszanak ebben a polgárok? Az európai parlamenti választások nyújtanak valamilyen legitimitást – legalábbis az Európai Parlament önértelmezése alapján –, csakhogy ezek a választások túlnyomórészt helyi ügyekről és nem Európáról szólnak.

A polisz alkotmányozó dokumentumából, az EUSZ-ból a legitimitás és a polgárok közti összefüggés hiányzik, ugyanakkor könnyen felismerhető, hogy „a polgárok akaratára” való hivatkozást szándékosan iktatták ki a szövegből, ha nem is éppen a polgárok jogfosztása érdekében, de mindenképpen azzal a szándékkal, hogy alacsonyabb státusba helyezték őket a hierarchián belül, ugyanakkor megerősítve a tagállami polgári státust – ahogyan arra a 9. cikk utal a következő, hangsúlyos szövegrészben: „Uniós polgár mindenki, aki valamely tagállam állampolgára. Az uniós polgárság kiegészíti, és nem helyettesíti a nemzeti állampolgárságot.”

Ha közelebbről szemügyre vesszük az EUSZ viszonyrendszerét megalapozó gondolkodásmódot, akkor valami egészen furcsát, sőt ellentmondásost figyelhetünk meg. Abban mindannyian megegyezhetünk, hogy a tagállamok a szuverenitásuk egy részét átruházzák az Európai Unióra. De vajon honnan ered ez a szuverenitás? A szuverenitás EU-szerte népszuverenitás – az Egyesült Királyság kivételével, ahol a szuverenitás a parlamenté, illetve a skót parlament esetében népszuverenitásról beszélhetünk –, ami annyit tesz, hogy, ha közvetetten is, de a választó néptől, a polgároktól ered. Csakhogy (és ez nagy bökkenő) az EU-ra

átruházott szuverenitási területek esetében a népi elemet csendben kiiktatták, és az állami szuverenítésre korlátozták; más szóval a tagállamok minden további nélkül, szabadon adják át szuverenitásuk egyes elemeit. Mi lesz ekkor az állami szuverenitás népi részével? A jelek szerint eltűnik.

A logikus az lenne, ha a tagállami szintű népi elem benne foglaltatna az átruházott szuverenítésben, és tovább működne a poliszban. Ez azonban nincs így, mert valójában a tagállamoknál marad, és nem terjed ki az EU-ra – legalábbis én csak így tudom értelmezni a Szerződés 10. cikkét. Ezért cseppet se kell csodálkozni azon, hogy az európai polgári státust illető szép szavak nincsenek hatással a poliszon belüli hatalommegosztásra. Ez valószínűleg meg is felel így a Tanács és a Bizottság szintjén a tagállamoknak, míg a Parlamentnek a populizmussal való rögeszmés foglalkozásában, elfoglaltságában eszébe sem jut, hogy a polisz által konstruált árnypolgárokkal szembeállítható, valós polgárok véleményét kikérje.

Míndez együttesen ahhoz vezet, hogy az uniós polgárság sokkal gyengébb viszonyt jelent a tagállami állampolgárságnál, és úgy tűnik számomra, hogy ez így meg is felel mind a tagállamoknak, mind a Bizottságnak. Ugyanakkor azt is jelenti, hogy az uniós polgárok igen kevés eszközzel rendelkeznek az elszámoltatásra és a polisz működésének befolyásolására; mi több, a polisz általi hatalomfelhalmozás ellenére kevesebb joggal rendelkeznek annál, amennyit egy demokratikus államban egyébként elvárhatnánk. Következésképpen nem túlzás árnypolgáriként jellemezni az európai uniós állampolgárságot.

Még több aszimmetria

■ A politikai hatalmat érintő kérdésekben az aszimmetria többféleképpen is kezelhető: elfojtható, kooptálható vagy – szélsőséges esetben – fizikálisan kiiktatható, például etnikai tisztogatás vagy asszimiláció által. Egy másik módszer a terroridőszak bevezetése, amelyet az enyhülés és a fogyasztói igények kielégítése követ, habár ennek a módszernek megvannak a maga veszélyei is az emelkedő elvárások forradalmának alakjában, különösen akkor, ha nemzedékváltásra is sor kerül időközben, ahogyan azt a Hruscsov utáni kommunizmus esete is példázta. A szóban forgó módszerek a stabilitást teszik meg központi célnak.

A probléma ez esetben a változás. A technológiai változás, a gazdasági fejlődés, a kulturális változások és a külső tényezők egyaránt a változás előmozdítói, olyan értelemben, hogy a dinamikus tényezők elfojtása olyan merev viszonyokat eredményez, amelyek újabb, a stabilitásra nézve potenciálisan még veszélyesebb kihívásokat támaszthatnak. Innen ered az a széles körben elfogadott feltevés, miszerint az eszményi rendszer a szükséges szinten helyet biztosít a változást befogadni képes rugalmasságnak is.

A kormányzók és a kormányzottak közötti visszacsatolás szükséges feltétele egy ilyen rendszernek, akkor is, ha a visszacsatolási mechanizmusok semmiképp sem közvetlenek, különösen amiatt, mert a hatalommal kapcsolatos problémákat vetnek fel, és korlátozhatják az elitek cselekvési szabadságát. A képvisleti demokrácia általánosan elfogadott mint alapértelmezett megoldás, és valóban működhet is, mindaddig, amíg a hatalmon levők önkorlátozást tanúsítanak, válaszolnak az elszámoltatással kapcsolatos igényekre, és nyitottak az elithez nem tartozókkal szemben. Megjegyzendő, hogy bármely rendszerre jellemző lesz a státusok és a hatalomhoz való hozzáférés hierarchiája, így a felada-

tunk az, hogy biztosítsuk a nyitottságot, a felfelé irányuló társadalmi mobilitást, és minimalizáljuk az „oligarchia vastörvényét” (Michels 1999), az elithez nem tartozók számára is elérhetővé téve a cselekvési lehetőségek bizonyos szintjét. Ez a leírás persze – el kell ismerni – meglehetősen idealista.

Ha az aszimmetriamodellt az EU-ra alkalmazzuk, akkor még nyilvánvalóbbá válnak az egyensúly problémái, az egyensúly gyengesége. A poliszban meglehetősen nagy mennyiségű hatalom halmozódott fel, amelyet átjár az aszimmetria. A szóban forgó hatalmat nem korlátozzák fékek és ellensúlyok, az elszámoltathatóság szintje alacsony, és a hatalomgyakorlás korlátait gyakran felülírja a magasabb cél iránti elkötelezettség. Elsődleges korlátozó tényezőt a tagállamok jelentenek, és a Parlament felülvizsgálja a Bizottság működését, ám annál fogva, hogy a parlamenti többség nagyjából egyetért az integrációs törekvésekkel, a polisz két fő intézményének célkitűzése közös. Mi több, ezt a két intézményt az Európai Bíróság és a nem kormányzati „agytrösztök” (elemző központok) ökoszisztémája is támogatja.

Az aszimmetria nyilvánvalóan az EU fő intézményeit is jellemzi: az Európai Bizottságot, a Parlamentet, valamint a luxemburgi Bíróságot és a Tanácsot. Egy tökéletes világban ezen a téren dinamikus egyensúlynak kellene érvényesülnie, a valóság azonban másként néz ki. A polisz közelebbi vizsgálata jelentős egyensúlyhiányt mutat ezen a téren, ami nyilvánvalóan nem hagyja érintetlenül az integrációt sem, annak az EU által célul kitűzött formájában.

Ugyanakkor az Európai Unió Bírósága és a Bizottság közti viszony is szoros. Ami az esetek zömét kitevő, a tagállamokkal szembeni jogsértési eljárásokat illeti (kötelezettségszegés), amelyek kapcsán a Bizottság Luxemurghoz fellebbez, a döntések nagyrészt – vélhetőleg mintegy az esetek negyötödében – a Bizottságnak kedveznek. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a Bizottság és a Bíróság „duopóliumot” működtet a poliszban, anélkül, hogy különösebb fékekkel és ellensúlyokkal kellene számolnia, és annak ellenére, hogy gyakran hangsúlyozzák ez utóbbiak szükségességét a demokratikus berendezkedés számára. A parlamenti többség alapvetően az integrációs célkitűzések iránt elkötelezett – mind a képviselők, mind a Parlament „mélyállami” szintjén –, így további, járulékos támogató rendszert képez Bíróság és a Bizottság kettőse számára, különösen a nyilvános kommunikációban, például a plenáris viták során. Ugyanakkor a *cor-don sanitaire* gondoskodik arról, hogy az – amúgy létező – eltérő véleményeket a Parlamentben elfojtsák. A nem kormányzati „agytrösztök” ökoszisztémája szintén az integráció iránti elkötelezettséget erősíti.

Így, ami marad, az csak a Tanács, amely a tagállamokat mind stratégiai-politikai szinten, mind az úgymond hétköznapi szinten képviseli. A tagállamok kormányai jellegükénél fogva sokkal szorosabb kapcsolatban állnak a polgárokkal – akár mint a maguk egyes államainak polgáraival, akár azok európai polgár minőségében –, illetve közelebb állnak az állami-nemzeti és a jelenlegi, integrációs európai érdekek egyeztetésének kérdésköréhez is. Ez gyakran feszültségteli következményekhez vezet, nem utolsósorban azért, mert bizonyos területeken, mint amilyen az adózás vagy a többéves pénzügyi keret, mindegyik tagállamnak vétőjoga van (az egyhangú döntésre vonatkozó követelmény értelmében). A határozatokat egyébként minősített többségi alapon hozzák, ami magával vonja azt a lehetőséget, hogy blokkoló kisebbség jöjjön létre. Hozzá kell azonban tennünk, hogy mindkét eset viszonylag ritka. Ennek ellenére a legelkötelezettebb integrációpártiak a vétőjog eltörlésére törekednek. 2019 végén egy informális brüsszeli

találkozón (innen a „Chatham House-szabály”, amely szerint az elhangzott információ nyilvános, de hogy ki mondta és hol, háttérnek számít) az egyik vezető parlamenti képviselő kifejezetten javasolta a vétőjog eltörlését. Ellenvetésemet, miszerint a vétő szerves része az EU alkotmányos rendjére vonatkozó fékek és ellensúlyok rendszerének, bosszantó akadékoskodásként utasította el. A vita során mindvégig jól érezhető volt a jakobinus szellemű hozzáállás.

Mint azt a fentiekben többször is megjegyeztem, a hiányzó elem nem más, mint a démosz. Miközben rendszeresen hangsúlyozzák a polgárok fontosságát, a valóságban a polisz szerkezete, ha nem is teljes egészében, de nagyrészt kizárja a polgárokat. Ahogyan azt fentebb bemutattam, az európai polgárság nagyrészt fiktív, vagy legalábbis távol áll attól a kormányzók és kormányzottak közötti kölcsönviszonytól, amely a kortárs demokráciákra jellemző. Miközben a föderalista baloldal rendszeresen pálcát tör egyes 2004 után csatlakozott tagállamok felett a polgári jogok és a jogállamiság terén tanúsított, állítólagos hiányosságai – az úgynevezett „demokratikus visszacsúszás” – miatt, teljesen figyelmen kívül hagyja az EU polgárságfogalmának hiányosságait. Sőt, azáltal, hogy a polgári státust a tagállami polgári státushoz kötötte, a polisz meg is fosztotta magát a közvetlen polgári hozzájárulásoktól. Európa állítólagos polgárainak csaknem semmiféle közvetlen hozzáférési lehetőségük sincs az EU-hoz.

A büntető polisz felemelkedése

■ Kiindulópontom egyszerű: az EU megváltozott, és ha ez valóban így van, akkor életbevágóan fontos megértenünk, hogy miben és miként. Egészen a közelmúltig, illetve saját parlamenti képviselőségem ideje alatt, kb. a 2004–2009 közötti időszakban a hangsúly a konszenzuson és a „szelíd, ún. szoft hatalmon” volt: az EU-t, az európaiságot és a jó európai fogalmát ezek sikeres alkalmazása fémjelezte, ami nemcsak az EU-n belüli, hanem az Európán kívüli viszonyokra is érvényes volt.

Aztán változtak az idők. A középpont nem esett szét, de sorozatos sokkesemények sújtották az Európai Uniót. Ezek közé egészen biztosan besorolható a 2004. évi bővítés is. Akkoriban ez diadalnak számított, és mindenki arra számított, hogy az asszimiláció folyamata következtében az új tagállamok hamarosan a régebbiekre fognak hasonlítani. Ám amikor ténylegesen sor került a találkozásra, a helyzet sokkal bonyolultabbnak bizonyult. Az új tagok nem kívántak a tagállamok informális hierarchiájában lennebb található „tanonca-európaihoz” méltó bánásmódot maguknak. Úgy tűnt, mintha a megbecsülés paritását felfüggesztették volna, talán határozatlan időre. Mindenekfelett pedig az új tagok csatlakozása az idáig példátlan, a normális (és hallgatólagosan normatív) feltevéseknek ellentmondó információmennyiség befogadását vonta maga után.

A második sokk az Alkotmányszerződésre vonatkozó 2005-ös francia és holland népszavazás eredménye volt. Ennek – az általánosan elfogadott felfogás számára határozottan kellemetlen – üzenete azt mutatta, hogy a feltételezett démosz nem kíván még több integrációt, sőt bővítést sem. A harmadik megrázó eseményt pedig a 2008-as válságban azonosíthatjuk. Ennek alapvető tanulsága az integráció egyik alapelvét, az egységes piacot és a piac mindenható mivoltát kérdőjelezte meg, egyben előtérbe állítva a politikai közösséget érintő egyéb problémákat, köztük elsősorban az egyenlőtlenséget. Az Európai Unió gazdasági még mindig nem tértek teljesen magukhoz ez után a sokk után (Tooze 2018).

A krízis hulláma végigvonult az egész rendszeren, és különféle, ellentmondásos válaszokat váltott ki, olyan konfliktusokat, amelyeket konszenzusépítéssel nem lehetett megoldani, mivel a hatalmi aszimmetriák robbanásszerű kifejezői voltak – az egyes tagállamokat más- és másféleképpen sújtotta a válság, és az érintettek eltérő megoldásokat is kerestek.

A robbanások hármassorozatának összhatása (Lotman 2001a, 2009, 2011) központi jelentőségű volt a konszenzuálistól a büntető (punitív) poliszhoz való átmenet etiológiájában. Egy olyannyira széles és dinamikus összetett területen, mint amilyen a polisz, korántsem kézenfekvő mindazon szükséges és elégséges feltételek azonosítása, amelyek az átmenet valamennyi vetületét magyarázni tudnák. Ennek ellenére a lotmani magyarázat mindenképpen hasznos, és szerintem meggyőző is. Hozzá kell tenni persze, hogy az érintett szereplők aligha hallottak Lotmanról, rendszerelméletéről és a kultúra kiszámíthatatlan működésének jelentőségéről. Ennek ellenére, bármilyen tudatos motivációk és öngazolások is alakultak ki az idők folyamán, a dinamikus interakcióra alapozó megközelítés nyújtja a legmeggyőzőbb magyarázatot.

A büntetés diskurzusa és gyakorlata felé történt eltolódás – ahogyan egyes képviselőtársaim ezt nyíltan is vállalták – észszerű válasznak tekinthető a hármas sokkra és a fragmentálódással kapcsolatos félelmekre, különösen ha az új, „populistának” csúfolt politikai erők részéről komoly lépéseket szerettek volna látni az integrációpárti fősodor támogatására. Márpedig 2014-re ez volt a realitás. Ésszerű volt az átmenet, mert a konszenzualitástól való eltávolodás által az integráció hívei megerősíthették a kohéziójukat és ezáltal a rendszerük stabilitását, ellenségesnek kiáltva ki bizonyos politikai erőket. Az ellenségesség az EUSZ 2. cikkétől, még pontosabban annak egyes válogatott elemeitől való eltérést jelentett. A jogállamot szüntelenül emlegették és emlegetik, a lista első helyén szereplő emberi méltóságot azonban mindmáig határozottan figyelmen kívül hagyják.

Mindhárom, lotmani értelemben vett „robbanás” valamilyen új információt hozott, amely ellentmondott a régebbieknek, és így nehezen feldolgozható volt. Az integrációpártiak szempontjából nézve a kozmoszt (a rendet) és a politikai stabilitást a káosz fenyegette, és valamit lépni kellett. Mint említettem, az alkalmazott stabilizáló tényező egy olyan ellenfél/ellenség megkonstruálása volt, aki elfogadhatatlannak minősített értékeket vall. Így került sor a nagy kulturális vagy pontosabban kulturális normákra alapozott politikai offenzívára. Megjegyzendő az is, hogy bár a jogállamiságra való hivatkozás fegyverét rendszeresen használták, az ennek ellentmondó tényeket nem vették figyelembe. A Bizottság saját igazságügyi eredménytáblája szerint folyamatosan Olaszország volt az egyik leggyengébben teljesítő állam, a célpontokat mégis máshol keresték.

Ide kívánczik még egy zárógondolat arról, hogy a polisz miért tért át a szelíd hatalomról a punitivitásra (hogy egy ritka, de létező szót használjak). A globalizáció előtti múltban a politika nagyrészt olyan anyagi tényezőkön múlt, mint a jövedelem, a munkafeltételek és hasonlók. Az ilyenfajta politika meghatározó vonása, hogy nagyrészt – de nem teljes egészében – lineáris, és a nem lineáris elemeket, mint amilyenek például a dolgozók státusának elismerésére vonatkozó követelések, az alku klasszikus eszközeivel lehetett kezelni. Az 1980-as években ez megváltozott, és kulturális kérdések kerültek előtérbe. Az anyagi igények nagyrészt kielégültek (Nyugaton) – legalábbis az elsődleges szegénység a túlnyomó többség szempontjából a múlté lett –, így a munkásosztály többé nem

számított hasznos szövetségesnek a baloldal számára. (Tudatában vagyok annak, hogy a leírásom leegyszerűsítő, de lássuk a további kifejtést!)

Az eredmény a kultúrharc volt, amelyről már rengeteg írás született. A hiányzó elem, amellyel az összkép kiegészítendő, az, hogy a kulturális kérdések nem lineárisak, és így sokkal kevésbé kiszámíthatóak; ezért kevésbé is alkalmasak a stabilizációs stratégia megalapozására. Ez hát a magyarázata annak, hogy a polisz elitjei miért törekedtek a punitivitás megerősítésére. Az ellenfél/ellenség megkonstruálása megerősítette az ún. „hazai frontot”, és arra kényszerítette az EU korántsem homogén elitjét, hogy színt valljon mint barát vagy ellenség, illetve, ami még fontosabb, hogy ne térjen el ettől az irányvonalától.

A polaritás kiépítése kettős célt szolgált. Egyrészt megerősítette az integrációpártiak táborának egységét a poliszon belül, másrészt biztosította a rendszer stabilitását és életképességét. A relációs elem beindította és fenntartotta a rendszert (Dépelteau–Powell 2013). Ez a rendszer bizonyos vetületeiben hasonlított a régi változatra, sokféle szempontból azonban új volt, mint azt az előzőekben kifejtettem. Lényeges, hogy barát és ellenség közötti interakció működése egy egységes rendszerként értelmezendő, olyan folyamatos negatív egymásrautaltságként, amelyben a hatalom birtokosa megkonstruálja a maga ellenzékét, az ellenzék pedig a hatalom birtokosát. Ez azt is jelenti, hogy az átalakult polisznak határozottan szüksége van az ellenzőire, és nincs is más valós választása, mint folyamatosan visszatérni a támadáshoz azok ellen, akiket morálisan elítélendőnek tekint (Lengyelország, Magyarország), amennyiben fenn akarja tartani magát. De az is egyértelmű, hogy kettőn áll a vásár. Az ellenfél, aki olyan könnyen átértelmezhető ellenséggé és erkölcsileg megvetendővé, hasonlóképpen az erény ellentétes központjaként határozza meg magát. Nem is igazán számít, hogy ki indítja be a folyamatot. Miután beindult, instabil, de életképes egyensúlyi rendszerként működhet – és itt a hangsúly a rendszeren van. Az európai polisz identitásában a büntető jelleg irányába történt eltolódás megszilárdult, úgy, hogy egyes belső és külső entitásokat egyaránt a polaritás negatív oldalára helyeztek. Ugyanakkor az „ellenség” sohasem kínálhat fel, se nem tehet eleget. Az eredmény egyfajta egyensúly, amely azonban instabil, és így könnyen megbolygathatják a jelentősebb új fejlemények. Pontosan ilyen fejlemény volt a 2015-ös migrációs válság, amely növelte a polaritáson belüli feszültséget.

Ez újabb kulcsfontosságú fejleményhez vezetett. Mivel a kulturális normák képlékenyek, módszereket kell találni a stabilizálásukra, amihez a leghatékonyabb módszer, ha egy ellentétes pólust nevezünk meg, és saját magunkat persze a pozitív oldalra helyezzük. Az így keletkező polarizálódás önfenntartó rendszerré válik, amelyet az tart fenn, hogy ismételten felhívjuk a figyelmet a normáknak az ellentétes pólus általi áthágására.

A 2008-as válsággal az integráció anyagi feltételei, amelyre a polisz sikerét nagymértékben alapozták, erodálódni kezdtek, és egyre inkább egy a jogi nyelv és folyamatok által körvonalazott kulturális normativitással kezdték helyettesíteni őket. Mint az azonban elemzéséből kitűnik, a kultúra képlékenysége és nem lineáris természete folytán sokkal ingatagabb alapnak bizonyult az integráció szempontjából, mint az örök jólét ígérete, ebből pedig a fokozatosan átalakuló normarendszer stabilizálására irányuló törekvés eredt. A polisz átalakulását a jogállamiság mint az integráció rendezőelve alapozta meg.

Az EU által kiváltóképpen képviselt észszerű konfliktusmegoldás megingott, és ez az Unió önbizalmát is kikezdte, egyben túlterhelve a nemzetközi kapcsos-

latait. Ez a maga során az Európai Unió küldetésének és identitásának belső dimenziójára is negatívan hatott. Az eredmény az a nem túlságosan tudatos döntés volt – vagy ha tudatos volt is, én legalábbis nem így éltem meg –, miszerint elérkezett az idő egy belsőleg koherensebb, ideális esetben összetartóbb EU létrehozására. Ez pedig még inkább központilag meghatározott fegyelmet, még erősebb centralizációt, még több rendet és erkölcsi alapú törvénykezést jelentett. A valamilyen módon deviánsnak tekintett tagállamok – amely deviancia meghatározása teljes egészében a Bizottság és a Parlament kezében volt – a jogállamiságra fektetett újabb hangsúlynál fogva célponttá lettek. Hivatkozási alapul az EUSZ 2. cikke szolgált. A szöveg szerint: „Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.” De miért hangsúlyozzuk ebből éppen a jogállamiságot?! Miért nem az emberi méltóságot vagy a kisebbségi jogokat? Megválaszolatlan kérdés. Mindenesetre ez volt a fordulópont, ahonnan a büntető polisz felemelkedése számítható.

Tétova zárógondolatok

■ Zárógondolataim két okból is tétovák lesznek. Az egyik ok az, hogy a mandátumom lejártával, 2019. július 2-án 9:00 órakor (csak hogy egészen pontosak legyünk) közvetlen brüsszeli tapasztalataim is véget értek. A másik ok az EU poliszának dinamizmusában rejlik, amelyből eredően egészen biztosan voltak olyan fejlemények, amelyeket csupán a távolból figyelhettem meg. Egyébként is aligha lehetséges végkövetkeztetéseket levonni, amikor hatalommal kapcsolatos kérdésekről van szó.

Az Európai Parlamentben töltött éveim során megértettem valamit, amit a politika elmélete csak érintőlegesen tárgyal, és pedig a politika és a jog kereszteződését vagy – még pontosabban szólva – összekapcsolódását. Habár vannak olyanok, akik figyelnek erre a jelenségre, gyakran nehéz az egyiket a másik nélkül megérteni. A két folyamat kölcsönösen erősíti egymást, ugyanakkor egyfajta egérutat, legitimációs stratégiát is nyújtanak, amely a politikusok számára lehetővé teszi, hogy a „nincs más alternatíva” (TINA – There Is No Alternative) programra hivatkozzanak, míg a törvényhozók azt hangsúlyozhatják, hogy szintisztán legalísan jártak el, és cselekedeteik nem igényelnek az Alkotmányon túli egyéb legitimációt. A mélyebb betekintés a félrevont függöny mögé azonban azt fogja mutatni, hogy a két terület közötti viszony nagyon összetett, és korántsem egyértelmű.

Kelsen, akinek fontos szerep jutott saját gondolkodásomban, érvelhetett ugyan a „tisztá jogtan”, a *reine Rechtslehre* mellett, a valóság azonban másként fest, legalábbis a működő modern demokráciák esetében. Az a posztulátum, miszerint létezik valamely tisztán jogi normativitás, amelyből az összes többi norma hierarchikus rendben levezethető, valószerűen hangzik, de nem tükrözi hitelesen sem az EU, sem pedig, ami azt illeti, a tagállamok helyzetét. A legalitásnak legalábbis szociológiai, kulturális és politikai kontextusa van.

Az egyik olyan terület, ahol a konfliktus valószínű, az alkotmányos identitás tana. Az Európai Unió formálisan támogatja a sokszínűséget (az EUSZ 4. cikké-

nek 2. bekezdése legalábbis nyitott erre az olvasatra), az utóbbi évek jakobinus szellemisége azonban ellentmond ennek, és egyfajta csendes ellenmozgalmat is kiváltott. A tagállamok saját történelmi hagyományaik, alkotmányossággal kapcsolatos tapasztalataik és talán az alkotmánybíróságokon az évek során felhalmozott hatalom alapján kezdik meghatározni az alkotmányos identitásukat.

Ennek valószínű következménye az, hogy az európai polisz, amely elvből elutasítja az ethnoszt, és távol tartja magát a démosztól, előbb vagy utóbb kénytelen lesz egyik vagy másik tagállam alkotmányos rendjével szembesülni, és itt az összeütközés sem zárható ki. Ezen a ponton a legalitás és a legitimitás kérdéseinek kulcsfontosságú szerep fog jutni. Az összeütközés, ha és amikor sor fog kerülni rá, fordulópont lesz annak meghatározásában, hogy mi is valójában az európai polisz.

Az alábbiakban még néhány gondolatot fejtek ki mindezek kapcsán.

Először is, ami talán a legfontosabb, Európa rendkívüli változatosságot mutat a kultúrák, nyelvek, hagyományok és törekvések terén. Ugyanakkor ezt a változatosságot már a klasszikus görög kor óta az egyetemes harmónia megteremtéséről szőtt álmok kísérik. Babel átoknak minősül. A 20. század a következményekre is rámutatott, és Európa újjáépítését az a szándék vezérelte, hogy a sokféleséget olyan keretek között fogadják el, amelyek teret biztosítanak az elkerülhetetlen konfliktusok feloldására. Az európai integrációs folyamat, ha jól értem, sohasem a harmónia megteremtését, hanem a konfliktusmegoldás lehetőségének biztosítását célozta. Mégis, az abszolútum régi nosztalgiája (Steiner 1974, 1997) sohasem múlik el egészen. Az egységes, mindenekfeletti jogállami rendszerhez közel álló rögeszme bizonyosan átfordulhat olyasvalamibe, ami ennél monolitikusabb. Nem állítom, hogy ez így is lesz, de a veszély valós. A jogállamiság diskurzusa és intézményes valósága által játszott szerep kísértetiesen hasonlítani kezd arra, amit Laclau (2005) egyetlen logikájú gondolkodásnak nevezett. Ő a populizmusra utalt ezzel, de nem csak arra érvényes.

Ha a harmónia, ahogyan azt a morálisan törvénykező elit meghatározza, a legfontosabb, sőt transzcendens cél, akkor mihez kezdjünk azzal, ami diszharmóniát teremt? Az európai válasz a megtisztítás, a radikális tisztulás, amely vonatkozhat a bűnre (keresztényi értelemben, Holland 2019), de a politikai ellenfelekre is. Ez utóbbi értelemben olyankor kerül sor rá, amikor egy politikai szereplőt vagy mozgalmat valamilyen transzcendens célkitűzés irányít. Lehet ez akár a mennyország is, de ha az európai poliszról van szó, akkor rendszerint bármi olyasmi, ami a liberális imperialisták szentséges céljának elérését gátolja. A mindenáron elérendő integráció radikális híveit a hit mozgatja, és mindannyian tudjuk – Európa történetében is számos előzmény van rá –, hogy az erény bástyájával körülvett hitközösségek nem hallgatnak az ellenérvek szavára. A gond csak az, hogy ez a fajta monizmus is ugyanannyira része az európai hagyománynak, mint az a racionalitás, amelynek nevében a baloldal a hatalomra törekszik. Nehéz elgondolni, hogy mi lenne a méltányos kimenetel, leszámítva a hit összeomlását, ez pedig annyit tesz, hogy a purifikációs folyamat folytatódni fog.

Az integrációs folyamat ezen elemzése által felvetett egyik elméleti kérdés a szuverenitást érinti, a Carl Schmitt-i értelemben vett szuverént, vagyis azt a személyt vagy intézményt, amely az összes többi felett állóként kivételt képez. De hadd tegyem ehhez rögtön hozzá a szokásos figyelmeztetést is: Schmitt a fő náci jogász volt (vagy legalábbis így szoktak hivatkozni rá), ugyanakkor fogas kérdéseket vetett fel a hatalom megosztása és gyakorlása kapcsán. Schmitti megkö-

zelítésében a szuverén nem köteles követni a hatályos szabályokat és eljárásokat, hanem szükség esetén ezeket félretéve is cselekedhet. Emellett a szuverén a barát-ellenség megkülönböztetést is bevezeti a legitimitás biztosítása érdekében.

Ez a folyamat identitáshatárokat is teremt, amiről viszont Magyarország és Lengyelország „szennyezésforrásként” való azonosításának hívei nem látszanak tudomást venni. Egészen ironikus az, ahogyan Európa identitását – tudatosan vagy sem – úgy határozzák meg, hogy minden kétségen felül európai államokat a negatív „másikként” azonosítanak, hogy ezáltal a saját erőnyeiket szaporítsák. Hadd tegyem hozzá, hogy a negatív előjellel ellátott „másik” tételezése az identitásépítés bevett eljárása is. Ugyanakkor a volt kommunista államok negatív jelölőként való használatának megvan a logikája. Ezek az államok egyszerűen nem felelnek meg annak az elképzelésnek, amelyet az integráció jelenlegi letéteményesei kívánnak fenntartani, hanem egy alternatívát képviselnek, ami viszont az előbbieket álláspontjának esetlegességére is rámutat, és a viták, megbeszélések és átfogalmazások irányába nyitja meg a föderalista normativitást.

Ha Schmittet követjük, a politika a konfliktusról szól, ez azonban azonnal felveti azt a kérdést is, hogy milyen konfliktusról van szó, és kinek kellene döntenie arról, hogy mi számít konfliktusnak, és mi nem. Az ő válasza nem más, mint a politikai értelemben vett szuverén, ám az EU kontextusában különösen nehéz megállapítani, hogy ez hol is található, mert lidércfényszerűen megfoghatatlan. Legjobb esetben az Európai Tanácsban azonosíthatnánk, amely az európai polisz stratégiai irányait meghatározza, ám ekkor egy testületről van szó, és a schmitti elgondolásnak ellentmond, hogy ezt fogadjuk el szuverénnek, hiszen egyes alkotórészei vitakoznak, egyet nem értésüknek adnak hangot, ellenérveket fogalmaznak meg.

Összességében az európai poliszt ugyanazok az ellentmondások jellemzik, amelyek Európa sokszínűségében is eleve benne rejlenek. Ez a diverzitás tekinthető makacs, ún. „gonosz” problémának is, de jóllehet nem megoldható, igenis kezelhető azon a sokféle módon, amelyet az előzőekben bemutattam. Ezzel szemben a harmónia végzetes öröksége ellenirányzatként működik. Európa feladata, ahogyan az a 2019. évi perspektívából körvonalazódik, a szükséges egyensúly megtalálása és szem előtt tartása.

Rigán Lóránd fordítása

■ IRODALOM

- Dépelteau, François – Christopher Powell (eds.): *Applying Relational Sociology: Relations, Networks, and Society*. Macmillan, London, 2013.
- Douglas, Mary: *How Institutions Think*. Syracuse University Press, Syracuse NY, 1986.
- Holland, Tom: *Dominion: the Making of the Western Mind*. Little Brown, London, 2019.
- Kelsen, Hans: *The Essence and Value of Democracy*. Eds. Nadia Urbinati – Carlo Invernizzi Accetti. Rowman, Plymouth, 2013.
- Laclau, Ernesto: *On Populist Reason*. Verso, London, 2005.
- Lotman, Yuri M.: *Culture and Explosion*. Mouton de Gruyter, Berlin–New York, 2009. Magyarul: Jurij Lotman: *Robbanás és kultúra*. Ford. Szűcs Teri. Pannonica, Bp., 2001a.
- Lotman, Yuri M.: *Universe of the Mind: a Semiotic Theory of Culture*. Trans. Anne Shukman. I.B. Tauris, London, 2001b.
- Lotman, Yuri M.: *The Unpredictable Workings of Culture*. Tallinn University Press, Tallinn, 2013.
- Michels, Robert: *Political Parties A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. Trans. Eden Paul – Cedar Paul. Transaction, New Brunswick NJ, 1999.
- Nordlinger, Eric A.: *On the Autonomy of the Democratic State*. Harvard, Cambridge, 1981.
- Schmitt, Carl: *The Concept of the Political*. University of Chicago Press, Chicago, 1996.
- Steiner, George: *Nostalgia for the Absolute*. House of Anansi Press, Toronto, 1974, 1997.
- Tooze, Adam: *Crashed: How a Decade of Financial Crises Changed the World*. Viking, New York, 2018.
- Urry, John: *Global Complexity*. Polity, Cambridge, 2003.
- Vaucheux, Antoine: *Democratizing Europe*. Palgrave Macmillan, London, 2016.

MARKÓ BÉLA

AZ EURÓPAI UNIÓ ESETE A KISEBBSÉGEKKEL

(A Balladur-tervtől a kisebbségvédelmi csomagig)

De valamilyen általános normát mégis ki lehetne dolgozni a kisebbségek számára is, nemcsak a Keretegyezményhez hasonló elvi dokumentumok szintjén, hanem konkrét arányokkal, adatokkal is számolva, és mindezt minimumnak tekintve.

A mikor 1989 decemberében, rögtön a diktatúra bukása után nekiláttunk egy romániai magyar érdekképviseleti szövetség megszervezésének, természetesen azt kellett elsősorban tisztáznunk, hogy hol és hogyan is akarjuk a magyar érdekeket képviselni. Vagyis kitől remélünk támogatást addigi jogfosztottságunk felszámolásához és oktatási, nyelvhasználati, önkormányzati jogaink érvényesítéséhez, egy valós esélyegyenlőség megteremtéséhez. Sok vitánk volt, hogy tulajdonképpen mit jelent az esélyegyenlőség, de azt kell mondanom, ennél nagyobb véleménykülönbségek voltak köztünk a küzdelem mikéntjéről. Arról, hogy van-e értelme a bukaresti politizálásnak, tehát parlamenti és esetleg kormányzati részvételünknek, vagy csak is nemzetközi segítséggel érhetünk el változást. Persze ezek a dilemmák csak akkor mutatkoztak meg ilyen élesen, miután a forradalom eufóriájának elmúltával kiderült, hogy még a nyugati típusú, liberális demokráciában reménykedő, nyitottabb román értelmiségiekre is csak korlátozott mértékben számíthatunk. Hiszen egyébként az első lázas időszakban úgy tűnhetett, hogy egyet akarunk mindannyian, és egy demokratikus rendszerváltáshoz eleve hozzátartozik a román-magyar viszonynak, illetve általában a kisebbségi közösségek helyzetének rendezése is. Nem így történt, 1990. március 19-én és 20-án világossá vált, hogy gyors, gyökeres változásra kevés esély van, nehéz politikai küzdelemre kell felkészülnünk.

Az is hamar kiderült, hogy tényleg nem elegendő csak Románián belül, Bukarestben vagy az önkormányzatokban – akkor még inkább helyi vagy megyei tanácsokról beszéltünk – befolyásra szert tenni, hanem a kezdettől fogva nyilvánvaló magyarországi támogatás mellett meg kell szerezni céljainkhoz a nemzetközi közvélemény egyetértését is. Ezt én úgy fogalmaztam meg később, hogy nekünk szükségünk volt mindhárom B-re: Bukarestre, Budapestre és Brüsszelle. Igaz, Brüsszel csak metafora volt, gyűjtőfogalom, mert a lelegején a közvetlen kapcsolatot számunkra nem is annyira az Európai Unió jelentette, hanem az Európa Tanács, vagyis Strasbourg és leginkább Washington. Az Egyesült Államok jelenléte már akkor folyamatos volt, és az amerikai vélemény nagyobb súllyal esett latba, mint a másik kettő, az EU és az ET együttvéve. A lényeg: Bukarestben, Budapesten és a nagyvilágban is hallatnunk kellett a hangunkat. Már az első választásokon sikerült rendkívül erős parlamenti frakciót küldenünk Bukarestbe, és a rákövetkező években, gyakorlatilag 1996 őszéig pontosan megfogalmazhatuk, hogy mit is akarunk, és álláspontunk nemcsak a román politikai pártokhoz, hanem általában a román közvéleményhez is eljutott. Viszont törvénytervezeteink sorra elakadtak, egy-két apróbb eredménytől eltekintve úgymond állóháborút folytattunk a román parlamentben. Éppen ezért még jobban felértékelődött a másik két B-nek, Budapestnek és Brüsszelnek a szerepe, és valóban számíthatunk magyarországi közalapítványi támogatásra oktatási és kulturális törekvéseinkben, de ennél is fontosabb volt, hogy kialakult egy partneri viszony: Magyarország azt támogatta, amit mi itthon eldöntöttünk. Nem ment ez zökkenők nélkül nyilván, voltak vitáink, az elején talán ritkábban, később gyakrabban, ma pedig elég erős szándékokat látok a viszony megváltoztatására, a partnerség helyett alárendeltséget szeretnének sokan Budapesten. De a magyar–magyar reláció összességében mégis működött és működik, legfeljebb azt sajnálhatjuk, hogy ma sokkal kisebb Magyarország nemzetközi befolyása, mint amilyen a kilencvenes évek elején volt, és ez bizony nagy baj, hiszen közvetve vagy közvetlenül a különböző nemzetközi szervezetekben meg a nyugati kancelláriákon is zajlik a román–magyar vita a kisebbségi jogokról, beleértve a romániai magyarság helyzetét, és attól tartok, ezekben a vitákban nem mi vagyunk a nyerők. Annál is inkább, mert egy konszolidálódott – vagy csak éppen patthelyzetben levő? – EU-ban nem a nemzeti vagy kisebbségi kérdés radikális újragondolására, hanem az ilyen problémák szőnyeg alá söprésére nagyobb a hajlandóság. Ezen pedig egy megfogható tekintélyű, állandóan magyarázkodásra kényszerülő Magyarország ma sehogy sem tud változtatni.

A kilencvenes években egészen más volt a helyzet, és most nem a magyar–román viszonyra utalok elsősorban, hanem általában a volt kommunista országokban szinte mindenütt felerősödő nemzeti-nemzetiségi törekvésekre, el egészen az 1989-ben támadt ideológiai űrt kitöltő szélsőséges nacionalizmusokig. Ugyanakkor ezek az országok minél gyorsabban szerettek volna integrálódni a nyugati szervezetekbe, az Európa Tanácsba, a NATO-ba és az Európai Unióba, mert csak egy ilyen integráció szavatolhatta gazdasági és biztonságpolitikai szempontból is a demokratikus kibontakozást számukra. Nyugaton pedig ugyanígy felmérték, különösen a volt Jugoszlávia véres szétesését látva, hogy kölcsönös érdek az integrációt támogatni. Viszont az is egyértelmű volt, hogy megoldatlan konfliktusokat nem akarnak sem az Atlanti Szövetségbe, sem az Unióba bevinni, tehát ezeket lehetőleg még a belépés előtt kellett volna kezelni.

Azt mondtam az imént, hogy 1990 és 1996 között Romániában vajmi keveset mozdult előre a román–magyar viszony, de ezt a kilencvenes évek elején, minden kezdeti csalódásunk ellenére, még nem lehetett tudni, ugyanis Budapest mellett a másik B (vagyis Brüsszel, Strasbourg, Washington) irányából is folyamatos erkölcsi-politikai támogatást – vagy fogalmazzak óvatosabban: figyelmet – kapott az RMDSZ. Egymásnak adták a parlament, a kormány, a pártszékházak kilincsét az Európa Tanács jelentéstevői, ugyanis Románia kérte a felvételét ebbe az elsősorban emberjogi és kisebbségjogi problémákkal foglalkozó szervezetbe, és nyilván a felvételi kritériumok is elvben ezeknek a jogoknak a tiszteletben tartására irányultak. Meg kell mondanom, hogy hatalmas várakozással néztünk az Európa Tanácsra, holott az ET már akkor is az Európai Uniónál jóval nagyobb taglétszámú – és teljesen más jellegű – intézmény volt, utólag nézve sem kellő ereje, sem igazán egységes álláspontja nem lehetett az etnikai kérdés rendezésével kapcsolatosan. Az is igaz, hogy Románia is, a Balkán és Kelet-Közép-Európa más országai is úgy szemlélték az Európa Tanácsot – minden bizonnyal helyesen – mint a NATO-ba és az EU-ba való belépés előszobáját. Éppen ezért mi is úgy ítéltük meg, hogy bizonyos árat Bukarest is hajlandó lenne megfizetni ezért a belépésért, csak azt volt nehéz megítélni, hogy mi ez az ár. Menet közben kiderült: az ET-nek is volt valamennyi befolyása, de nyilvánvalóan a NATO és az EU volt nagyobb hatással a demokratikus átalakulásra általában, és a kisebbségi ügyekben is segítettek valamennyit, csak hogy hamar rájöttünk, illúzió azt hinni, vannak olyan nemzetközi normák, amelyeknek segítségével értelmezhető és megoldható a helyzetünk. Ilyen normák hiányában viszont csak a forró konfliktushelyzetek kezelésére, egyfajta tűzoltásra szorítkozott az akkori, ismétlem, felfokozott nemzetközi figyelem. Az 1990 és 1995 közötti időszakot valóban a nézetkülönbségek tisztázására és a lehetséges megoldások azonosítására tett közös erőfeszítés jellemezte. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) több nyilatkozatot adott ki a kisebbségi kérdéstről, és 1992-ben létrehozta a Kisebbségi Főbiztos intézményét. Az első kisebbségi főbiztos Max van der Stoel volt, aki egykori holland külügyminiszterként komoly diplomáciai tapasztalattal rendelkezett. Azokban az években sokszor felkeresett minket, általában konkrét problémákat próbált tisztázni, az anyanyelvű egyetemi oktatástól a nyelvhasználatig, és egy adott pillanatban azt is elmondta nekem, hogy ő ugyan rokonszenvez a mi törekvéseinkkel, de a megbízatása nem arról szól, hogy a kisebbségek érdekeit képviselje az EBESZ-ben, hanem inkább az EBESZ érdekeit kell érvényesítenie a kisebbségek és az államok közti vitában. Ez így szójátéknak tűnhet, de nem az. Tény viszont, hogy ugyancsak 1992-ben az ET elfogadta a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját, majd 1995-ben megszületett a Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről. Minden okunk megvolt, hogy az higgyük, nemcsak rendezni szeretné Európa – Nyugat-Európa – az etnikai kérdést kontinensünk szovjet befolyás alól kikerült országaiban, hanem azt is tudja, hogyan kell ezt csinálni, illetve ereje is lesz hozzá. Azt ugyan hamar észrevettük mi is, hogy rendkívül óvatosan nyilatkoznak nemcsak a jelentéstevők, hanem általában a diplomaták és a nyugati kormányok képviselői is, de azt gondolhattuk az elején, ez azért van, mert ők csak előhírnökei egy európai rendezésnek. Nem beszélve Washingtonról, hiszen az amerikai diplomaták európai kollégáiknál sokkal eltökéltebbnek tüntek, amikor a kisebbség és többség viszonyáról volt szó, bár azt is éreztük folyamatosan, hogy másképpen kell érvelnünk, amikor velük tárgyalunk. Amerikai megközelítésben a nyelvi jogok példá-

ul egészen mást jelentettek, nem volt könnyű megmagyaráznunk, mit miért sérelmezünk.

Summa summarum: a nyugati érdeklődés ellentmondásos volt, sokszor segítőkész, máskor értetlen vagy gyanakvó, de mindenképpen nagy figyelem irányult reánk. Nemcsak itthon, hanem a párizsi, londoni vagy washingtoni külügyminisztériumban is elmondhattam, mi van velünk, és hogyan látjuk a megoldást. Mozdásban volt Európa, és mozdulni látszott a kisebbségek ügye is. De azt is tapasztalhattuk, hogy miközben határozott szándék van tőlünk nyugatabbra az etnikai viszonyok pacifikálására, megoldást mégsem kínálnak nekünk, és nemhogy az autonómiaigényre, de az ennél egyszerűbb nyelvhasználati vagy oktatási követeléseinkre is legfeljebb csak általánosságokkal válaszoltak, óvakodtak rábólintani bármilyen gyakorlati javaslatunkra. Abban merült ki ez a párbeszéd a Nyugattal, hogy igen, amiről beszélünk, valóban probléma, és valahogy meg kell oldani. De a megoldást nekünk kellett volna a románokkal kitárgyalni, és nyilván erre biztatták a románokat is, ami abban a pillanatban látványos változást ugyan nem hozott, de fontos volt mégis, hogy mindannyian elismertük: tárgyalni kell! Biztató kivétel volt az elállamosított javak restitúciója, ezt ugyanis nem tekintették a jelentésteveők sajátos etnikai célkitűzésnek, és miután konkrét adatokkal is bizonyítottuk, hogy itt egy osztársadalmi igazságtételről van szó, mellénk is álltak. Sokkal inkább, mint akár az egyetemi oktatás, akár az anyanyelvhasználat, akár az önkormányzatiság kérdésében. Lángba borult közben a volt Jugoszlávia, és sokszor volt olyan érzésem, illúzió azt hinni, ez intő példaként arra serkenti a nyugatiakat, hogy nálunk viszont a megelőzés érdekében is radikálisan rendezni kell a helyzetet. Egyik-másik kollégánk az RMDSZ-ben ezt remélte, de azt hiszem, valójában egyfajta félelmet váltott ki a jugoszláv háború, hogy nem szabad túlzott engedményeket tenni, mert lám, hova vezet mindez. Ennek ellenére, beismerem, én is sokszor érveltem úgy, hogy éppen azért kellene Romániában megfelelő megoldásokat kínálni a magyaroknak, mert így kerülhet el a nyílt konfliktus. Holott igazság szerint azok sem vizionáltak ilyen konfliktust, akik egyébként nem nagyon hittek a bukaresti román–magyar párbeszédben. Ők is csak arról próbáltak meggyőzni minket, hogy a nemzetközi nyomástól többet remélhetünk, mint az itthoni politikai eszközöktől. Én magam azt gondoltam, hogy ezt a kettőt nem szabad szembeállítani, bár az is igaz, ismétlem, hogy lassan-lassan rá kellett jönnöm, segítséget kívülről igen, megoldást nem várhatunk. Ennek példájaként, akármennyire is meglepő, mindmáig egyik legfontosabb állásfoglalásunk, az Európa Tanácsnak benyújtott 1993-as Memorandum* győzött meg. Abban az évben ugyanis már számítani lehetett Románia felvételére az Európa Tanácsba, és nekünk az volt a határozott álláspontunk, hogy a felvételre csakis azután kerülhetne sor, miután a román állam megoldja azokat a magyar követeléseket, amelyeknek teljesítése semmilyen objektív akadályba nem ütközik. Tudatában voltunk annak is természetesen, hogy mindentől függetlenül is jobb lesz nekünk, magyaroknak az Európa Tanácsban, majd a NATO-ban és az Európai Unióban, de ugyanakkor ki is akartuk használni, hogy a román politikusok is hajlandók voltak bizonyos kompromisszumokra a felvétel érdekében. Természetesen nem az Európa Tanács volt a nagy lépés, hanem később a NATO, majd az Európai Unió, de azért ez az 1993-as Memorandum

*Markó Béla szövetségi elnök, Takács Csaba ügyvezető elnök: *A Romániai Magyar Demokrata Szövetség Memoranduma Románia felvételéről az Európa Tanácsba, Kolozsvár, 1993. augusztus 26.* In: *Hírszéves az RMDSZ.* Kiadja az RMDSZ Elnöki Hivatala és Ügyvezető Elnöksége, Kvár, 2009.

dumunk meglehetősen nagy port vert fel itthon is, ránk esett mindenki, hogy meg akarjuk akadályozni az ország integrációját. De akkoriban hozzá voltunk szokva ehhez a hisztérikus politikai élethez, az volt a fontos, hogy az augusztusban Catherine Lalumière-hez, az Európa Tanács főtitkárához eljuttatott dokumentumnak hatása volt: Romániát felvették ugyan ősszel az ET-be, de a felvételi határozatba gyakorlatilag mind bekerültek a feltételeink valamilyen formában. Tehát egy jelentős európai szervezet hivatalosan magáévá tette álláspontunkat. Ezt akkor jelentős sikernek tartottuk, és tulajdonképpen ma is így látom, viszont hamarosan arra is rá kellett jönnünk, hogy ettől még nem oldódtak meg a Memorandumban felsorolt problémák. Azokat nekünk kellett megoldani a rákövetkező években, valójában csak 1996-tól kezdődően, amikor az RMDSZ kormányzásra vállalkozott. Azelőtt csak egy-két általános célkitűzés teljesült, illetve néhány egyértelműen diszkriminatív intézkedésnek tudtuk elejét venni az ET-határozatra is hivatkozva. Ezért mondtam azt az imént, hogy első igazán visszhangos nemzetközi fellépésünk egyszerre volt nagy eredmény és nagy figyelmeztetés is, miszerint alapjában véve nekünk kell rendeznünk itt Romániában a román–magyar viszonyt. De a Memorandumból a részletes helyzetelemzés után előterjesztett tizenöt pontos igénylistát talán érdemes idéznem majdnem három évtized múltán is, mert látható belőle, hogy majdnem mindegyiket sikerült azóta megoldanunk (azt sem árt megfigyelni, hogy a sajátos magyar problémák mellett az egész romániai demokráciát érintő általános célokat is megfogalmaztunk, aminek persze taktikai magyarázata is van, de nem csak):

[...] Jogállamiság és demokrácia csak ott alakulhat ki, ahol minden egyén és minden közösség egyenlő jogokat élvez. A kisebbségi jogokat korlátozó, felsorolt jogszabályok megváltoztatása elengedhetetlen feltétele a romániai magyarság számára elfogadható megoldásnak, a demokratikus román állam keretében közösségünk belső önrendelkezési joga biztosításának.

Fontosnak tartjuk és igényeljük:

A. a politikai pártok arányos költségvetési támogatásának törvény általi biztosítását;

B. a sajtószabadság és a közszolgálati média függetlenségének törvény általi szavatolását;

C. a helyi közösségek és közigazgatás anyagi függetlenségének megteremtését, megfelelő költségvetési törvény elfogadását;

D. a magántulajdon sérthetlenségének alkotmányos biztosítását;

E. a piacgazdaság működését meghatározó törvényes keretek mielőbbi megteremtését;

F. a nemzeti kisebbségek államalkotó tényezőként való elismerését, az állampolgárok közötti egyenlőség alkotmányos elvének tényleges megvalósításaként;

G. a nemzeti kisebbségekkel szembeni pozitív diszkrimináció elvének jogi biztosítását az elfogadott nemzetközi egyezmények szellemében;

H. az Európa Tanács 1201-es és 1203-as ajánlásainak figyelembevételével a nemzeti kisebbségek helyzetét általánosan szabályozó törvény elfogadását, amely biztosítja jogukat nyelvi, kulturális, vallási önazonosságuk megőrzéséhez, fejlesztéséhez;

I. olyan államhatalmi struktúra – minisztérium; államtitkárság – létrehozását, amelynek feladata a kisebbségi intézményhálózat felügyelete, kisebbségi irányítás alatt;

J. a nemzeti kisebbségek anyanyelvének szabad használatát a magán- és közéletben, a többnyelvű feliratok helyzetének megnyugtató szabályozását;

K. olyan oktatási törvény megalkotását, amely szavatolja az önálló, kisebbségek által irányított anyanyelvű iskolahálózat kiépítését minden szinten és formában;

L. az anyanemzettel való szabad kapcsolattartás és információcsere biztosítását a Romániában élő kisebbségek számára;

M. a jogtalanul elkobzott egyházi javak teljes mértékű visszaszolgáltatását;

N. a politikai okokból államosított, kisajátított és elkobzott magántulajdonok visszaszolgáltatását vagy az érintett személyek méltányos kárpótlását;

Igényeljük, hogy Románia aláírja és ratifikálja az Európa Tanács okmányait, elsősorban:

– az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Európai Egységokmányát és kiegészítő jegyzőkönyveit,

– az Önkormányzatokról szóló Európai Chartát és a Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját.

Állásfoglalásunkban, miként rendre jeleztük, az európai normarendszert vetjük alapul; meggyőződésünk, hogy figyelembevétele, Románia jogrendjébe való beépítése elősegíti az ország bekapcsolódását az európai integrációs folyamatba, növelvén a térség stabilitását. Ily módon egy demokratikus értékekkel rendelkező új tagállam az Európa Tanács tekintélyét növeli.

Mivel magyarázható az ellentmondás, hogy miközben tagadhatatlanul rendezni akarták a balkáni és kelet-közép-európai etnikai viszonyokat, és ebbe láthatóan nagy energiát fektettek a nemzetközi intézmények, sőt a nem kormányzati civil szervezetek is, ugyanakkor sokkal bizonytalabbak voltak, amikor a gyakorlati megoldásokról kellett nyilatkozni? Ma már teljesen nyilvánvaló, Európában nem volt, nem lehetett konszenzus azzal kapcsolatban, hogy például a kisebbségi nyelvhasználatot miként kell szabályozni, és milyen feltételeknek kell teljesülniük, hogy ne csak lehetséges, hanem kötelező is legyen a két- vagy többnyelvű feliratozás. Országonként változott ez régebben is. Lehet például találni, húsz vagy harminc, esetleg ötven százalékra is, már ahol egyáltalán van ilyen rendelkezés, mert sokfelé nincsen. Nem csoda, ha szintén a kilencvenes években számtalanszor hallottam vezető román politikusoktól, amikor együtt találkoztunk egy-egy nyugati küldöttséggel, és szóba került a kisebbségi kérdés, hogy ami jó Európának, az jó Romániának is. Meggyőződéssel mondták ezt, hiszen tudták, hogy Európának nincsen közös kisebbségpolitikája, még normái sincsenek, legfeljebb elvei, hogy nem szabad negatívan diszkriminálni sem egyéneket, sem csoportokat. Viszont az úgynevezett pozitív diszkrimináció elvét már nem minden EU-tagállam fogadta el. Az említett találkozókon természetesen mi is éltünk az Európa-érvvel, mindahányszor azt mondtuk, hogy nekünk is megfelel az európai gyakorlat, nem akarunk többet, és amikor rákérdeztek, a finnországi svédek vagy a dél-tiroli németeket említettük leggyakrabban. Mi sem tudtunk egy általános európai normára hivatkozni, és ilyenkor kiderült, kiki mást ért Európán, mintha nem ugyanabba az európai közösségbe igyekeznénk mindannyian. Máig küszködnek az EU kisebbségi közösségei ezzel a nagyon is különböző Európa-értelmezéssel, és minden bizonnyal a közös európai ház jövője nagymértékben múlik azon, hogy a nyelvi és kulturális különbözőséget sikerül-e nemcsak az államok, hanem a hagyományos régiók szintjén is elfogad-

tatni. Több aláírásgyűjtésre is sor került mostanában, hogy változtasson eddigi politikáján az EU, vagyis legyenek kötelező kisebbségjogi normái. A legvisszhangosabb ebből a szempontból az RMDSZ által indított európai kisebbségvédelmi kezdeményezés, a Minority SafePack, de őszintén szólva nagyon kevés az esély egyelőre olyan normarendszert kidolgozni, amely többet kínál, mondjuk, a romániai magyar közösségnek, mint amennyi ma is benne van a román törvényekben vagy magában az alkotmányban. Ugyanis ehhez egyet kellene érteniük olyan tagállamoknak, mint a ma is nemzetállami szemléletű Franciaország vagy Görögország, amely nem ismeri el a nemzeti kisebbségek létét sem a maga területén, illetve az ugyancsak EU-tag Németországnak, Belgiumnak, Finnországnak vagy Olaszországnak, amelyek ebben a kérdésben sokkal közelebb állnak hozzánk. De ma már a közvetlenül érintett Romániának, Bulgáriának vagy Szlovákiának is szavaznia kell erről. Ezeket a különbségeket nehéz lesz a közeljövőben áthidalni. Hiszen a szubszidiaritás elve például ma is hangsúlyosan szerepel az uniós dokumentumokban, de nem igazán érvényesül a gyakorlatban. Amikor 1996–97 körül a csatlakozásra készülve Románia intenzíven nekifogott a maga intézményeit a brüsszeli követelményekhez igazítani vagy új intézményeket létrehozni, egyik napról a másikra kialakították a gazdasági fejlesztési régiókat, meglehetősen „lebutított” kritériumok szerint, elsősorban a két és három millió közti lakosságszámot véve figyelembe régióként. Azzal nyugtatgattak mindenkét a brüsszeli bürokraták, hogy ezek tulajdonképpen csak statisztikai régiók lesznek. Aztán nagyon hamar kiderült, hogy az uniós alapok elég nagy részéért ezeken a régiókon belül kell pályázni. Nyolc ilyen gazdasági fejlesztési régió jött létre, a Központi régióhoz tartozik Brassó, Kovászna, Hargita, Maros, Szeben, Fehér megye, és a székhelye Gyulafehérváron van. Utána többször is próbáltuk meggyőzni Brüsszelt, hogy ezek a régiók nem alkalmasak közös gazdaságfejlesztési stratégiák kidolgozására, kisebb, összetartóbb régiókra lenne szükség, és figyelembe kellene venni a földrajzi és etnikai szempontokat is, de mostanáig nem változott semmi. Ehhez valószínűleg teljes konszenzus kellene a romániai politikában, vállalva egyfajta konfrontációt is Brüsszellel, márpedig ez egyelőre nem valószínű. Pedig a mi esetünkben egy Maros, Hargita, Kovászna megyékből álló régió tényleg sokkal jobban működött volna, mint ahogy az is képtelenség, hogy délen Vrancea és Konstanca megye ugyanabban a gazdasági fejlesztési régióban van. Ugyanilyen értetlenséggel fogadták erdélyi infrastruktúra-fejlesztési elképzeléseinket, hiába tárgyaltunk annak idején többször is az EU romániai „nagykövetével”, Jonathan Scheelével, tulajdonképpen semmilyen támogatást nem kaptunk tőle, de szerencsére sikerült meggyőznünk a Năstase-kormányt az észak-erdélyi autópálya fontosságáról. Látszólag gazdaságpolitikai kérdések ezek, de az ilyen példákkal bizonyítható, hogy a kisebbségpolitika a gazdaságtól sohasem választható el, és már az is nagy eredmény lenne, ha ezt Brüsszellel meg tudnánk értetni.

A másik akadálya az egységes kisebbségjogi normák kialakításának maga a kisebbségfogalom tisztázatlansága. Nyugaton – és nem csak ott – nehezen tudják megkülönböztetni a nemrég bevándorolt, más nyelvű, más kultúrájú közösségeket az őshonos kisebbségektől, és ezért inkább nem foglalkoznak mélyrehatóan ezzel a problémával. A mi válaszuk erre mindig egyszerű volt, valamiféle időbeliséggel vagy történetiséggel érveltünk, de készséggel elismerem, hogy más megközelítésben ez önmagában nem elégséges a különbségtételhez. Ezer év? Ötszáz év? Száz év? Ötven év? Mennyi kell ahhoz, hogy egy etnikumot őshonos-

nak tekintsünk? Ennél talán hatásosabb volt az az érv, hogy államalkotó közösségekről van szó, vagyis olyan kisebbségekről, amelyek például akkor is itt voltak, amikor a mai román állam létrejött, de ennek ellenére nem kapták meg az őket megillető „alapítói” jogokat. Emberjogi megközelítésben persze ez a kritérium is támadható, hiszen ellentmond annak, hogy bizonyos jogok mindenkit megilletnek. Máig ezt látom mégis egy olyan kiindulópontnak, ami segíthet, hogy végre valahára elkezdődjék a közös európai normák kialakítása.

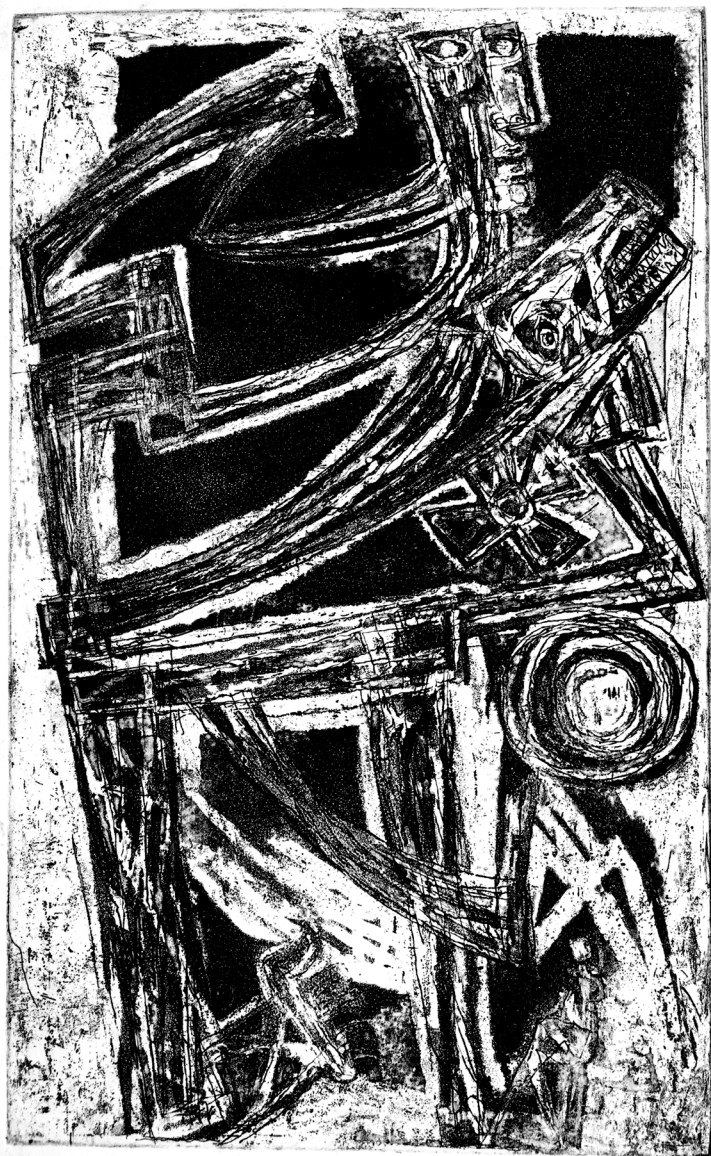
Addig is nem ártana visszatérni, legalább az elmaradt konklúziók megfogalmazása végett, ahhoz az 1993-as esztendőhöz, amely számunkra mindenképpen a Memorandum éve, de ez része volt egy olyan általános erőfeszítésnek, ami akkor csak azért nem hozott gyökeres változást, mert amikor valamennyire lecsendesedtek az indulatok, hamarjában lezárták vagy inkább abbahagyták az egész folyamatot. Annak az időszaknak a tanulságai ma is fontosak lehetnek. 1993 júniusában került sor Koppenhágában arra a konferenciára, ahol végül is eldőlt, hogy az Európai Unió megnyitja a „közös európai ház” kapuit a volt szocialista országok előtt, vagyis győztek a bővítéspártiak, viszont ezt a kapunyitást nagyon pontos feltételekhez kötötték. Mindjárt a legelső csatlakozási kritérium „a demokráciát, a jogállam és az emberi jogok érvényesülését garantáló intézmények stabilitása, a kisebbségi jogok tiszteletben tartása és védelme”, és ezt a feltételt, akárcsak az utána következőket, természetesen még a belépés előtt kellett volna teljesíteni. De mit is érthettek „a kisebbségi jogok tiszteletben tartásán és védelmén” azok a nyugati vezetők, akik egyébként nagyon is különbözőképpen látták az etnikai közösségek helyét, szerepét, jogait saját országukban? Közös normák nélkül mit is lehetett valójában számon kérni az általános demokratikus elvek és az emberi jogok betartása mellett? A demokrácia nyilván a kisebbségeknek is fontos volt, de identitásuk védelméhez nem volt elegendő. Ehhez kellett az úgynevezett Európai Stabilitási Egyezmény koncepciója, más néven a Balladur-terv. Édouard Balladur francia miniszterelnök Párizsban, beiktatásakor már bemutatta elképzelését, és aztán a koppenhágai tanácskozás résztvevői is egyetértettek vele. Még abban az évben több megbeszélés is volt az EU-ban erről. A Balladur-terv felügyeletére az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetet kérték fel. Az eredeti cél, az európai stabilitás magától értetődően nemcsak a bővítési folyamat megkönnyítésére szolgált, hanem általános biztonsági érdek is volt. Nem akarok most elveszni a részletekben, 1994 májusában sor került a nyitókonferenciára, aztán 1995 márciusában meg is született a Stabilitási Egyezmény, amit mára már úgyszólván belepett a por. Pedig a határok sérthetlenségét és a kisebbségi kérdés megoldását bizonyos értelemben egybekapcsolta az a tervezet, és ahhoz az alapgondolathoz ma is vissza kellene térnie az EU-nak, hogy a stabilitás egyik feltétele a kisebbségi jogok biztosítása. Meg kellene nyitni – pontosabban: újrakezdeni – a sebbel-lobbal lezárt folyamatot, de azzal a céllal, hogy ne csak politikai nyilatkozatok, hanem konkrét megoldások is szülessenek. Ehhez három fontos elvet mindenképpen figyelembe kellene venni: 1. Amint azt a neve is mutatta, a Stabilitási Egyezmény tervezete szerint nemcsak a határkérdés, hanem az államokon belüli többség-kisebbség viszony is stabilitási, tehát biztonsági probléma, és ez ma is így van. 2. Az etnikai-nemzeti identitás megőrzéséhez és megéléséhez minden esetben sajátos módon kell közelíteni, ehhez pedig kétoldali tárgyalásokra van szükség, és az így kialakított megoldásokat is kétoldali egyezségekben kell rögzíteni. 3. Ezeket a megállapodásokat közös európai rendszerbe kell foglalni, és ezáltal nemzetközi garanciákat kell teremteni a végrehajtásukhoz.

Úgy vélem, ma sem lehetne ennél jobb koncepciót kitalálni, ugyanis a tervezetben benne volt annak az ellentmondásnak a feloldása, amely máig lebénítja Brüsszelt, amikor kisebbségi ügyekről van szó. Az általános elvek és a sajátos megoldások közti disszonanciára gondolok. A közös normákhoz szerintem a Velencei Bizottság eddigi döntései kellő alapot adhatnának, elegendő lenne ezeket rendszerezni, emellett pedig valamiféle módszertant kellene kidolgozni, és létrehozni az ehhez rendelt intézményeket, mert egyébként az államokon belül, illetve államközi tárgyalásokkal kell a problémákat rendezni, és ehhez Brüsszelnak csak kötelező menetrendet kellene megállapítania, majd később az egyezségeket jóváhagynia és a végrehajtást felügyelnie.

A Balladur-tervtől sokat vártunk annak idején, és csalódnunk kellett, pedig a koncepció nagyon is ígéretes volt, viszont hamar kiderült, hogy egyrészt Brüsszel is sietteti az alapszerződéseket, másrészt a tárgyalóasztalhoz ültetett államok is attól féltek, elvétik a belépést az EU-ba, ha húzzák az időt. Még így sem született meg időben például a román–magyar alapszerződés, és 1995 márciusában az utolsó pillanatig bizonytalan volt, hogy Magyarország alá fogja-e írni az Európai Stabilitási Egyezményt. Végül is mindenki aláírta, aztán 1996 őszén meglett az alapszerződés is, de mi nem értettünk egyet vele, én nem is vettem részt az aláírási ünnepségen Temesváron, mert a kollektív jogokat, vagyis az autonómia lehetőségét a román fél nem fogadta el, és ezt különvéleményben meg is fogalmazta. Látszólag erős csereérték lett volna a kisebbségi jogok minél kiterjedtebb érvényesítéséhez a határok sérthetetlenségének elismerése, de igazság szerint akkor már mindenki tudta, hogy kivéve a Nyugat-Balkánon, tehát a volt Jugoszláviában függőben maradt néhány kérdést, elsősorban Koszovó helyzetét, másutt határmódosításról nem lehet szó. Az igazi csereérték a NATO-ba és az EU-ba való felvétel kellett volna hogy legyen, de ezt egy idő után már Brüsszel sem így tekintette, hiszen nem volt, nem lehetett stratégiája egy európai normarendszer kidolgozásához és érvényesítéséhez. Talán a Balladur-terv volt az utolsó olyan jelentős EU-döntés, amely a regionális sajátosságokat a maguk helyén próbálta kezelni.

Persze az sem teljesen igaz, hogy Európa bábeli multikulturalizmusát nem lehet közös szabályrendszerbe foglalni. Hiszen az EU-nak ma is huszonnégy hivatalos nyelve van, amihez hatalmas apparátus, tolmácsok és fordítók serege és ennek megfelelő költségvetés szükségeltetik. Ez a nyelvi sokszínűség a legnagyobb és legkisebb tagállam közti egyenlőségről szól alapjában véve, miközben vannak azért egyenlők és egyenlőbbek, vagyis az elterjedtebb nyelveket – angol, német, francia stb. – az Európai Parlament bizottsági ülésein is használják, míg az összes huszonnégyet csak a plenárison. De valamilyen általános normát mégis ki lehetne dolgozni a kisebbségek számára is, nemcsak a Keretegyezményhez hasonló elvi dokumentumok szintjén, hanem konkrét arányokkal, adatokkal is számolva, és mindezt minimumnak tekintve. Ugyanakkor viszont az EU-nak azt is ki kellene kényszerítenie, hogy Európának ebben a részében valamilyen formában folytatódjék az a párbeszéd, amely az Európai Stabilitási Egyezmény 1995-ös elsiegett elfogadásával tulajdonképpen félbemaradt. Mert egyébként a kecskét a káposztával összebékíteni lehetetlen, és minden kezdeményezés kudarcra van ítélve, ami olyan európai közös nevezőt akar kialakítani, hogy abba egyformán beleférjenek spanyolországi katalánok, franciaországi bretonok, bulgáriai törökök vagy romániai magyarok. Az Európai Unió persze már így is sok változást hozott nekünk, és az ideai koronavírus-járvány, azt hiszem, mindannyi-

unkat ráébresztett, hogy mit is jelenthet – az identitáris célok szempontjából is – a szabad mozgás, a határok teljes átjárhatósága, az akadálytalan kulturális cserre. Tehát a csatlakozás mérlege a mi esetünkben is egyértelműen pozitív. Azt is mondhatnám, hogy nincsen más járható út a kisebbségek számára, mint a közös európai út, de a metaforát kiegészítve: egyelőre még félúton vagyunk, sőt, a Brexit bizonyítja, hogy a nemzetek, etnikumok, nyelvek, kultúrák közti feszültség akár el is akaszthatja az európai építkezést, és ezt mindenképpen el kellene kerülni. Hogy a kecske is jóllakjék, és a káposzta is megmaradjon.

JESZENSZKY GÉZA

MIT VÁRT EURÓPÁTÓL AZ ANTALL-KORMÁNY?

„A magyar állam jövője az európai földrész jövőjétől immár elválaszthatatlan.”
(John Lukacs a párizsi Irodalmi Újságban, 1965. október 1.)

„Nem szabad, hogy a társadalom mélyében vagy akárcsak a perifériáján megerősödni
hagyjunk egymással szemben álló, az európai gondolattal ellentétes nézeteket.”
(Antall József az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése 1992. június 30-i budapesti ülésén)

„Amikor azonban a Nyugat hibáiról, vélt hanyatlásáról gondolkodunk, akkor nézzünk szembe azzal, hogy mi az alternatíva.”

Történelmi előzmények

■ Kereszténység – Európa – Nyugat: ezek a szavak természetesen nem szinonimák, önálló valási, földrajzi, politikai, történelmi fogalmakat jelölnek, ugyanakkor egyetlen civilizáció közös alapjai. Szokták azt zsidó-keresztény jelzővel is illetni. Az amerikai egyetemeken az 1980-as években a „West civ” még alaptantárgy volt, a kaliforniai Santa Barbara egyetemén én is tanítottam ennek az utolsó korszakát. John Lukacs (azaz Lukács János), a 96 évesen nemrég elhunyt neves magyar-amerikai történész *Decline and Rise of Europe* (1965) c. könyvében részletesen, két magyarul megjelent tanulmányában tömören bemutatta Európa mint fogalom történetét, rámutatva arra, hogy Kr.u. 1500 körül, a földrajzi felfedezések nyomán, Európa és az egyetemes kereszténység elvált egymástól, Európa a földrész államrendszerével azonosult. A modern nemzettudat ugyan felülírta az európaiságot, de a 20. században megjelentek az európai egységmozgalmak is.¹

Magyarországon az Oszmán-török Birodalom ellen vívott önvédelmi háborúk századai-ban alakult ki „a kereszténység védőbástyája” (*antemurale, propugnaculum, Vormauer*) tudat, ráépülve arra a tényre, hogy Szent István döntésével a *regnum Hungariae* a keresztény világ

tagja lett.² Az újkorban vált Nyugat-Európa a technikai és a politikai haladás megtestesítőjévé, miközben a háborúk pusztítása és az elnéptelenedés, párosulva az abszolutizmussal, a földrészt középső és keleti felében stagnáláshoz, elmaradottsághoz vezetett. Magyarországon ezt a 18. század végétől előbb a szellem nagyjai, majd pedig a politikusok java észlelte, ostromozta, orvosolni akarta. Nem volt azonban egyértelmű a nyugati orientáció. A Habsburgokkal szemben létezett egy török párt, és joggal mutatott rá Lukács János, hogy „mikor a »nyugati« illúziók szétfoszlottak, Rákóczi orosz, a Kossuth-emigráció pedig török beavatkozásról ábrándozott; hogy az úgynevezett »keresztény kurzus« alatt a nép egy része szívesen fogadta a hitleri-németországi szövetséget; hogy 1956-ban Amerikától, s nem Európától várták a beavatkozást.”³

Mégis: az utolsó kétszáz év – nemcsak nálunk, de Európa egész keleti felében – a felzárkózás, a Nyugat utolérésének jegyében telt el. Az 1848-as magyarországi forradalom leverésével együtt kivívta a Nyugat (az Egyesült Államokat is beleértve) csodálatát, a kiegyezés pedig gyors ütemű anyagi fellendülést hozott. A „take off” hatására a dualizmus évtizedeiben az ország külső képe – városai, közlekedése – radikálisan megváltozott, megközelítette, helyenként elérte a világ élvonalát, de társadalomszerkezete és politikai rendszere a ’48-as nagy ugráshoz képest inkább visszalépést mutatott. A modell azonban változatlanul Nyugat-Európa és Észak-Amerika volt. Bölöni Farkas Sándor és nyomában Kossuth, majd az 1849-es emigráció tette a Magyarországon élők szemében az Egyesült Államokat egyfajta Ígéret Földjévé, ahová a századfordulótól az itthon boldogulni nem tudó százezrek „kitántorogtak”. A kiegyezés után a politikai modell Westminster volt, a kulturális etalon Párizs, a tudomány és a gazdaság fellegvára pedig a Német Birodalom. Az uralkodó optimizmusra jellemző volt Jókaitól *A jövő század regénye*. Ebben a Budapest központú Monarchia egy székely feltalálónak köszönhetően legyőzi „a nihil országát”, az orosz birodalmat, majd a modern technika jóvoltából megteremti az örök békét.

A világháború erre alaposan rácaffolt, Trianon pedig hatalmas csalódást hozott a Nyugatban bízók számára. Miután a háborúért nagyban felelős Berlin nem tudta megvédeni szövetségese, az Osztrák–Magyar Monarchia területi integritását, a győztesek 1919-ben Párizsban összeülő konferenciáján Wilson amerikai elnök letért az önrendelkezés általa meghirdetett elvéről, London pedig szabad kezet engedett az európai határokat átrajzoló Franciaországnak. Ezért jöhettek a hamis istenek, előbb Lenin („ex Oriente lux”, a Tanácsköztársaság az orosz bolsevizmus remélt továbbterjedésére épített), majd a magyar békeszerződés revízióját támogató Mussolini, végül az országgyarapításért cserébe háborút és a nemzet megtizedelését hozó Hitler. Ismét jelentkezett a keleti és nyugati orientáció ezredéves vitája. A Bizánc és utódja, a „Harmadik Róma” plebejus-kommunista-internacionalista utópiájával szemben fellépő faji ideológia leplezte a germán *Neue Ordnung*nak a magyarokra nézve is halálos veszélyét. A náci Németországgal szemben a legtöbb arisztokrata, a főként zsidó származású, de magyar patrióta gazdasági elit és az értelmiség java a hivatalos ellenségnek, a nyugati demokráciáknak drukkolt. Az Atlanti Charta fennkölt elveiből Európa keleti, szovjet megszállás alá került részében azonban nem lett semmi. Azok, akik túléltek az 1944–45-ös fekete esztendőt, a „létező szocializmus”-nak nevezett kommunista diktatúrára ébredtek.

Az egységes Európa vonzereje Közép-Európában

■ Két világháború véres tanulsága az egykori ellenségek kibékülése és az egységesülő Európa eszméje volt. Nyugat-Európában a fokozatosan kibővülő Közös Piac ezt jórészt meg is valósította. Erre és az általa teremtett prosperitásra vágyakozva tekintett Európának a szovjet uralom alá kényszerült keleti fele. Az egész hidegháború alatt a magyarok és sorstársaink túlnyomó többsége a Nyugattól várta előbb a felszabadítást, majd a diktatúra enyhítését és mindenekelőtt a jólétet, a kommunista hiánygazdaság után az anyagi javak bőségét. A nyugat-európai áruházak kirakatai, a Nyugaton gyártott autók minősége, majd a műholdak révén a Vaszfüggönyön túli életről érkező képek jelentették azokat a csodafegyvereket, amelyek a kommunista propagandát végképp hatástalanná tették. A magaskultúrában a nyugati irodalom és a dzsessz volt a sztár, a népszerű műfajokban a krimi, Elvis Presley, a Beatles és a luxemburgi rádióból az aktuális slágerlista, a Top Twenty. 1989-ben az egész szovjet tömbben az Egyesült Államok volt a legnépszerűbb ország, miközben a finn és az osztrák semlegesség volt a politikai vágyak netovábbja.

Ellentétben Ceaușescu kemény elnyomó rendszerével, ahol a nacionalista szósz nem feledtette az általános nyomort, Kádár János Magyarországa lett a vidám barakk, ahol a tele has, a Trabanttal elérhető telek és a külföldi utazások lehetősége erősítette a hamis realizmust: „ez van, ezt kell szeretni”. Az óvatos nyugati nyitás, hogy Magyarország 1982-ben a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank tagja lett, 1988-ban pedig aláírta az átfogó Megállapodást a Kereskedelmi és Gazdasági Együttműködésről az Európai Közösséggel, sokunknak tetszett.

Az 1980-as évek Közép-Európa újbóli felfedezését is elhozták. Az akkor még alig ismert kitűnő középkorszakértő Szűcs Jenő 1981-ben tette közzé (igaz, csak egy szűk kör által olvasott szakmai folyóiratban) a véleményét, hogy Közép-Európa a nyugati világon belül alkot egy önálló történelmi régiót.⁴ Írása két évvel később önálló könyvként is megjelent, visszhangja pedig hamarosan túlnőtt az országhatáron. Amikor a brit Timothy Garton Ash fölvetette a kérdést, „Létezik-e Közép-Európa?”, és rámutatott arra, hogy Nyugat-Európa hallgatólagosan bele-törődött Európa felének szovjet uralom alá kényszerítésébe, és az egészet Kelet-Európának nevezi, joggal állította, hogy Prágában és Budapesten ezt nem fogadják el.⁵ Hivatkozott Milan Kundera nagy feltűnést keltő esszéjére, *The Tragedy of Central Europe*, ami a sokak által olvasott *The New York Review of Books* 1984. április 26-i számában jelent meg. Magyarországon sokan – Kunderától függetlenül, írását nem is ismerve – azt gondolták, hogy Közép-Európát csak a II. világháború utáni fejlemények szakították el a Nyugattól, noha annak az integráns része. A nyugati történészek java ezzel tisztában volt, ezt egy remek kis könyvben, a nyugati politika kívánatos irányát is kifejtve írta meg az I. világháború utáni rossz békerendezés egyik szellemi megalkotójának a fia „Európa betege szívé”-ről.⁶ Amíg azonban Közép-Európa, ami majdnem azonos volt a pezsgő szellemű Osztrák–Magyar Monarchiával, még a hozzáértő nyugati közönség számára is elsősorban egy kulturális fogalom volt,⁷ a Habsburgok utódállamaiban egyfajta politikai riadó lett, alig leplezett tiltakozás a „létező szocializmus”, azaz a szovjet uralom ellen.

A lengyel Szolidaritás, Gorbacsov szovjet pártfőtitkár reformkísérletei és nyugati nyitása felélesztették az 1956-ban Magyarországon, 1968-ban Csehszlovákiában és 1981-ben Lengyelországban elfojtott tüzet, a „demokratizálás” ígé-

nyét. Ahogy 1956-ban a négyhatalmi megszállásból semlegessé váló Ausztria példája volt a katalizátor, most a spanyol Franco és a portugál Salazar tekintélyuralmi rendszerének a demokráciába történt békés átmenete lett a kívánatos modell. 1986-ban mindkét ország az Európai Közösség teljes jogú tagja lett, és ez életszínvonaluk jelentős növekedését is meghozta. Magyarországon már az állampárt tagjai sem hittek Hruscsov szovjet vezető 1956-os, majd több ízben megismételt jóslatában, hogy a kommunizmus le fogja hagyni és el fogja temetni a Nyugatot. Először az illegálisan készült és terjesztett „szamizdat” kiadványokban, rövidesen pedig a Budapesten 1984-ben hivatalosan engedélyezett Soros Alapítvány támogatásával is, az írárok sokasága (többek között Hankiss Elemér és Kiss Gy. Csaba) tárgyalta Közép-Európa hagyományait, akkori problémáit, és kereste a jobb jövő lehetőségét.

1988-ban, amikor a kommunizmus közeli végét még nem is reméltük, meghívtak a szlovákiai magyar fiatalok hagyományos nyári táborába, a Komárom melletti Örsújfaluba. Ott személyes tapasztalataimra is hivatkozva elmondtam, hogy Nyugat-Európában a határok már nemcsak könnyen átjárhatók, hanem eltűnőben vannak, megszűnik a határellenőrzés. Eltűnőben van a nemzeti kisebbségek diszkriminálására, felszámolására törekvő politika is. Ha egyszer majd Magyarország és szomszédjai is csatlakozhatnak az európai integrációhoz, és rátérhetnek erre az útra, az lesz Trianon igazi revíziója, meghaladása.

Az akkor Gyurgyák János által főszerkesztett *Századvég* folyóirat 1989-ben megjelent különszáma szerzőinek listája még a mai olvasó számára is impozáns. Sorrendben Kende Péter, Bojtár B. Endre, Gyarmati György, Jeszenszky Géza, Tókéczki László, Melegh Attila, Bobbio Norberto, Schöpflin György, Zbigniew Brzezinski, Timothy Garton Ash, Czesław Miłosz, Matei Călinescu, Václav Bělohradský, Hans-Peter Burmesister, Marjan Rozan, Antun Šoljan, Milan Šimečka, Vajda Mihály, Jane Mellor, Milan Kundera, Joszif Brodskij, Emil Cioran, Vágvölgyi B. András, Bohumil Doležal, Niederhauser Emil, Eörsi István, Szalai Pál, Völgyes Iván, Ágh Attila, Bogár László, Vass Csaba, Varga László, Heiszler Vilmos, Borbándi Gyula, Balla Bálint, Fejtő Ferenc, Faragó Béla, Kosáry Domokos, Gombár Csaba és Tamás Gáspár Miklós adott hosszabb-rövidebb választ a címben feltett kérdésre.⁸ A változatos, de igenlő válaszok egyet jelentettek a szovjet függést jelentő Kelet-Európa elutasításával. Saját esszém (*A magyarság és a három Európa*) történeti megközelítésben érvelt Közép-Európa közös vonásai és érdekei mellett, de e régió alapvetően (nyugat-)európai jellegét hangsúlyozta. „Még azok is, akik »A Kelet Népé«-ről beszéltek, mint Széchenyi István, csak ösztökélni akarták a magyarságot a felvilágosult Európához történő felzárkózásra.” Márait idéztem, aki 1939 őszén megrendülten búcsúzott attól az Európától, amelyben „az értelem és a szolidaritás ereje hatalmasabb, mint az ösztönök rémuralma”. A demokratikus Európához remélt visszatéréstől azt is vártam, hogy „[h]a valaha elképzelhető a Kárpát-medencében és környékén élő kisebb népek viszonyának rendezése, az csak egy kitágult Európában lehetséges”.⁹

Az 1988-ban pártokká szerveződő rendszerkritikus értelmiség Magyarország jövőjét a Nyugat-Európával, az európai integrációval elmélyülő kapcsolatokban látta. A Magyar Demokrata Fórum külügyi szóvivőjeként, majd külügyi bizottsága vezetőjeként, egyidejűleg pedig a Marxról elnevezett Közgazdaságtudományi Egyetem Társadalomtudományi Kara választott dékánjaként kaptam a külföldi meghívások sorát, így jutottam el Brüsszelbe, Strasbourgba, Genfbe. Az Ifjú Föderalisták lapjában megírtam, hogy Európa keleti fele kitörőben van a politikai

jégkorszakból. Felidéztem, hogy egy budapesti konferencián az egyik külföldi résztvevő megjegyezte, ki emlékszik ma már a Páneurópa mozgalmat elindító Coudenhove-Kalergi nevére. Hanák Péter professzor frappáns válasza szerint „ebben a teremben mindenki!”¹⁰ Második cikkemben fejtettem ki, hogy a nyugat-európai nemzetek történelmi ellentéteit az európai egység feloldotta, erre kínál most esélyt Közép-Európában is. A nemzeti kisebbségek jogait és jövőjét pedig az összeurópai integráció biztosíthatja.¹¹ 1989 júniusában, Nagy Imre és mártírtársai újratemetésekor az MDF és a román emigráció közös nyilatkozata is abból indult ki, hogy „a magyar–román kapcsolatokat megjavulását mi egy demokratikus irányú európai átrendeződéstől várjuk”.¹²

„Vissza Európába”

■ Az átrendeződésre nem kellett soká várnunk. Lengyelország és Magyarország példáját követve a kommunista dominók sorra ledőltek, a berlini falat a nép kapapáccsal szétverte. A „csodák éve” azzal végződött, hogy a népharag elől Bukarestből elmenekült Ceaușescut saját katonasíjtjei egy villámtárgyalás végén lelőtték, mint egy kutyát.¹³ Az 1989 nyarán folytatott Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon és a politikai rendszer átalakításában meghatározó szerepet játszó MDF 1989 októberében elfogadott programja szerint „Európához való visszacsatlakozásunk kulcskérdése az Európai Közösséggel kialakítandó együttműködés”.¹⁴ Hasonló volt a felfogása a Szabad Demokraták Szövetségének és a Fialat Demokraták Szövetségének, mindenki európai keretben képzelte el a magyar és más nemzeti kisebbségek hiányzó jogainak a biztosítását.

Magyarországot 1989 karácsonyán eltöltötte az eufória: a világ bennünket ünnepeelt, amiért egyetlen puskalövés, sőt egyetlen pofon nélkül győzött a vértelen forradalom, az egypártrendszer felváltja a demokrácia és a piacgazdaság. A kivágott címerű román zászlókat látva azt hittük, hogy a románok és a magyarok is jóbarátok lesznek, hiszen a romániai Nemzeti Megmentési Front elnöke, Ion Iliescu, Petre Roman kormányfő és Celak külügyminiszter december 29-én elfogadta a magyar kormány javaslatait a magyar–román viszony és az erdélyi magyarság helyzetének radikális megjavítására. Szerepelt ebben – többek között – minden diszkrimináció eltörlése, a kolozsvári magyar főkonzulátus újbóli megnyitása, a magyar oktatási rendszer helyreállítása egészen az egyetemig. A megállapodást jegyzőkönyvben rögzítették. 1990. január 5-én Bukarestben a Front nyilatkozatot adott ki, ebben elítélte az előző diktatórikus rendszer nemzeti kisebbségekkel szembeni politikáját, és kinyilvánította, hogy valóra váltja és garantálja az egyéni és kollektív kisebbségi jogokat.

Az 1990. április 8-án befejeződött magyarországi szabad választásokon győztes Magyar Demokrata Fórum, a „nyugodt erő” elnöke, Antall József miniszterelnök 1990. május 22-én elmondott miniszterelnöki programbeszédében az első helyen a szuverenitás, tehát a nép döntési szabadságának a teljes helyreállítása szerepelt. Kormányára európai kabinet lesz mind az értékei, mind az európai integráció folyamatába való bekapcsolódás tekintetében, ígérte. A külpolitikai orientáció teljes megváltozását jelentette a Varsói Szerződésből való kiválás és „a széles értelemben vett atlanti együttműködés” programba vétele.¹⁵ Június 8-án, amikor Antall miniszterelnök Moszkvában világhossá tette, hogy az akaratunk ellenére reánk kényszerített Varsói Szerződés gyökeres felülvizsgálatával annak megszűnését kívánja előkészíteni, külügyminiszterként Párizsban a

Nyugat-európai Unió közgyűlésén egy olyan Európához történő csatlakozás szándékát jelentettem be, amely szorosan együttműködik Észak-Amerikával, és nem egy monolitikus blokk, hanem a nemzeti és helyi hagyományokat tisztelő és megőrző régiók önkéntes társulása lesz. Külpolitikánk kiemelten fontos területének neveztem „a nemzeti kisebbségek kollektív és egyéni jogainak érvényre juttatását, határainkon belül és kívül egyaránt. [...] Nagyra értékeljük ebben az összefüggésben is a nyugat-európai demokratikus államok fellépését mindenemű nemzetiségi diszkrimináció felszámolása érdekében.”¹⁶ Hagyományainkon túl biztonságunk és gazdasági érdekeink is a nyugati integrációs intézményekhez való közeledést, a mielőbbi csatlakozást diktálták. Ezt azonban nem is akartuk, nem is tehattük meg egyedül, szomszédjaink és sorstársaink nélkül, velük szövetkezve viszont e folyamatot fel lehetett gyorsítani. A „dunai gondolat”-nak, a közép-európai szolidaritásnak ugyanakkor a magyarok részéről megkerülhetetlen eleme és egyben feltétele volt a határainkon kívülre került magyar közösségek jogainak garantálása.

Antall József az Európa-gondolat meggyőződéses híve volt. Jól tudta, hogy Európa múltjában is volt sok szörnyűség: inkvizíció, vallásháborúk, világháborúk. Európai találmány volt a kommunizmus és a náciizmus is. De az 1932-ben született és '45 után felserdült fiatalember szeme előtt született meg az Európa Mozgalom, az Atlanti Szövetség, a Közös Piac, majd az Európai Parlament. Azt remélte, hogy a francia–német megbékélés mintaként fog szolgálni Közép- és Kelet-Európa népeinek. Ennek keretében remélte a nemzeti kisebbségek problémájának a megoldását is. Antall mélyen átérezte a magyar határokon túlra került magyarság sorsát. Még gyermekként, de már fogékonyan járt szüleivel az 1938 után visszatért magyarlakta vidékeken, édesapja kormánybiztosként foglalkozott Kárpátaljával és a vissza nem került területekről hozzánk menekülőkkel. Antall 1989 véres karácsonyán jutott el újra Erdélybe, már az MDF elnökeként, Szabadkára pedig 1991 kora őszén, közvetlenül a délszláv háború kitörése előtt. A szomszédi kapcsolatokat azonban nem csupán az anyaországtól elszakított magyarság prizmáján keresztül látta. Kossuth Lajos, Szabó Dezső, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Németh László és Bibó István (az utóbbi személyes családi barát volt) írásai és gondolatai nyomán Antall is azt remélte, hogy a közös nehéz sors tanulságaként Közép-Európában az együttműködés szükségessége erősebb lesz a szomszéd ellen szövetkező kisantant mentalitásnál és a kisebbségeket elnyomó politikánál.

A kommunista rendszertől megszabaduló országok közül – nem csupán a változásokban játszott úttörő szerep elismeréseként, hanem a politikai és az alkotmányjogi viszonyok alapos vizsgálata nyomán is – elsőként Magyarországot vette fel tagjai sorába az Európa Tanács 1990. november 6-án Rómában. A magyar zászló ünnepélyes felvonása után elmondott beszédemben arról szóltam, hogy visszatértünk ahhoz a közösséghez, amelyhez ezer év köteleke fűz bennünket, és ezzel a kereszténység, a humanizmus, a reneszánsz és a felvilágosodás szelleméhez. Hangot adtam a reményemnek, hogy a politikai és gazdasági átalakulás sikere „megmutatja a világ többi részének, ideértve a fejlődő országokat is, hogy a demokrácia és a piacgazdaság nemcsak az élen járó nyugati államok esetében működőképes, hanem ez utolérésük módja is”. Egy héttel később az Európa Tanács Miniszteri Bizottságában helyet foglalva felidéztem, hogy Sztálin rabjaiként úgy tekintettünk nyugat-európai testvéreinkre, mint a reménység forrására. „A volt kommunista országok nem pusztán terhet jelentenek, hanem tehet-

séges és képzett emberek millióit, akik készek keményen dolgozni, ezek az országok új piacként hatalmas potenciált jelentenek.”¹⁷

Az új Magyarország megszilárdult tekintélyében igen nagy része volt személyesen a miniszterelnöknek, európai és amerikai hivatalos látogatásainak. 1991. szeptember 11-én Strasbourghban átvette az európai együttműködés kiemelkedő képviselői számára alapított Schuman-díjat. Köszönőbeszédében felidézte, hogy Schuman az 1930-as években Budapesten is járva hangsúlyozta, hogy a demokrácia és a kereszténység melletti elkötelezettséggel együtt meg kell teremteni Európa népei között a békét.¹⁸

1991. december 16-án – a Lengyelországgal és Csehszlovákiával velünk egy időben megkötött *Európai Egyezmény* révén – szerződéses viszonyba kerültünk az Európai Közösséggel, annak társult tagja lettünk. Mint az egyik aláíró emlékszem a ceremónia néhány komikusan alakult részletére, mindenekelőtt azonban Antall beszédének szokatlan hangnemére. „Ez a három ország büszkén érkezett ide Önökhöz, mert ez a három ország forradalmakkal, szabadságharcokkal és kemény politikai küzdelemben vívta ki az erkölcsi alapját annak, hogy az Egyesült Európa ajtaján kopogtasson. Úgy érzem, hogy nem üres kézzel jöttünk ide, hanem megszenvedtük az elmúlt évtizedekben azt, hogy mi idejöhessünk, és Önök befogadhassanak bennünket. Éppen ezért mi tapasztalatot is hozunk Önöknek, mi a bőrünkön éreztük azt, hogy miért szükséges az európai népek összefogása, miért szükséges a szabadságért szolidaritást vállalni, és miért nem lehet kisserű, partikuláris érdekek alapján nézni nagy kérdéseket.” Arra is figyelmeztette az akkor még csak tizenkét tagállam képviselőit, hogy nem leszünk könnyű tárgyalópartnerek. „Mi a Szovjetunióval való tárgyalásokon edződünk meg.”¹⁹ Az európai egység szervezete „aszimmetrikus” módon megnyitotta piacát a társuló országok legtöbb ipari terméke számára, kiszélesítette a pénzügyi támogatások rendszerét (a PHARE-programokat), intézményesítette a rendszeres politikai párbeszédet, és tudomásul vette a társuló három országnak azt a kinyilatkoztatott célját, hogy a szükséges jogi harmonizáció befejeztével a közösség teljes jogú tagjai lehessenek.²⁰

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése az egykor kommunista országok között első ízben Budapesten ülésezett. 1992. június 30-án Antall nagy műveltsége mellett külpolitikai életlátásáról és víziójáról tanúskodó beszédben köszöntötte a képviselőket, és foglalta össze, mit jelent nemcsak saját maga, de országa és az egész közép-európai térség annyi gondolkodó polgára számára Európa. „Erre a szellemiségre, megújódási képességre alig találunk még egy példát a nagy történeti civilizációkban. Európa népeinek műveltsége más kultúrákhoz képest nagy belső szellemi felhalmozó képességgel rendelkezett, emellett nyitottság jellemezte. Soha nem szigetelődött el, földrajzi fekvése következtében befogadjává vált a különböző irányokból érkező ismereteknek, melyeket magába olvasztott.”²¹

Európai biztonság és a nemzeti kisebbségek

■ A rendszerváltozások nyomán, az új világtörténelmi korszak küszöbén megalapozottnak látszott az a magyar remény, hogy a kommunizusból szabaduló országok követni fogják a nyugati példát, csatlakoznak Európa régóta hirdetett eszményeihez, a szabadság, a demokrácia, az emberi jogok és az európai egység gondolatához, a kisebbségeket elnyomó régi politikát pedig felváltja a türelem és az őszinte kibékülés. Ehhez az ösztönzést és szükséges külső nyomást a nyuga-

ti kormányok és közvéleményük egyetértésétől és támogatásától vártuk. Hogy a kisebbségeket elnyomó régi politikát fölváltja a türelem és az őszinte kibékülés. Naivság volt ez? Lehet, de más út nem volt. A verbális konfrontáció (nem is beszélve a fegyveres konfliktusról) nem volt alternatíva, eredménytelenségre volt kártható, csak a két világháború közötti nagyobb és erősebb magyarelles egységfronthoz vezetett volna.

Az európai államok, valamint az Egyesült Államok és Kanada által 1975-ben aláírt Helsink-i záróokmány elismerte, hogy a kisebbségi kérdés egy létező probléma, amelyet az európai béke és biztonság érdekében is rendezni kell, de csak a kisebbséghez tartozó személyek egyéni jogairól szolt, bár elfogadta, hogy az egyének jogait „csoportjuk más tagjaival közösen” is gyakorolhatják. Általánosan elfogadott definíció hiányában ezek a jogok a történelmi, nemzeti kisebbségek mellett vonatkozhattak az Európába bevándorolt „új,” afrikai és ázsiai személyek millióira is. A Záróokmányból kinőtt Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ, 1994 után EBESZ) úgynevezett utótalálkozóin azonban a nyugati demokráciák egyre élesebben vetették fel az emberi jogoknak és azon belül a nemzeti kisebbségek jogainak a kommunista tömb országokban tapasztalható folyamatos megsértését. A Szovjetunió kisebbségpolitikája mellett Románia, különösen az 1988-ban megkezdődött ún. falurombolás váltott ki erős kritikát, ez mintegy tetőzött az 1988–89-ben Bécsben megtartott rendezvényre, ahol a 34 részt vevő állam elkötelezte magát, hogy „védelmezik a területükön élő nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitását, és megteremtik a feltételeket annak előmozdításához”.²²

Talán erre is alapozva állított össze, még az új kormány megalakulása előtt a Külügyminisztérium egy külpolitikai koncepciót, benne a következővel: „Tudatosítanunk kell a magyar kisebbségekkel rendelkező országokban, hogy *Európához való csatlakozásuk csak a kisebbségekkel való európai bánásmód esetén lehetséges* [saját kiemelés], s ebben Budapest ítélete döntő jelentőségű lehet.”²³ A választások után összeülő országgyűlés egyik első lépése volt Tamás Gáspár Miklós (az erdélyi születésű, ellenzéki tevékenységéről ismert SZDSZ-es képviselő) által előterjesztett határozat („a szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetéről”) elfogadása május 15-én. „Alapvető fontosságú a nemzeti kisebbségek identitásának védelme és fejlesztése, a térségben élő nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogainak törvényes biztosítása, a közéletben és saját ügyeik eldöntésében való részvételük, önszerveződésük és önkormányzatuk keretei – így kulturális autonómiájuk – törvényes garantálása, a nemzeti-ségi igények kielégítése az anyanyelv használata, az oktatás, a kulturális élet, a vallásgyakorlás és a tájékoztatás terén.”²⁴ Ennek elérését a határozat kétoldalú tárgyalások útján képzelte el. 1990-es optimizmusunk a kormányprogramban is kifejezést nyert. „A közép- és kelet-európai változások kezünkbe adták a nagy lehetőséget, hogy megszüntessük, vagy legalább jelentősen enyhítsük az itt élő népeket régóta szembefordító ellentéteket. [...] Az összeurópai együttműködés velejárója az intenzív regionális együttműködés, erre törekszünk valamennyi szomszédunkkal. A föderáció felé haladó Európában ugyanakkor éppen a regionalizmus biztosíthatja a nemzeti sajátosságok megőrzését, a nemzeti érdekek további érvényesülését minden nacionalista felhang nélkül. Kisebbségi politikánk fő célja az emberi jogok, s ezeken belül a kisebbségek jogainak érvényre juttatása határainkon kívül és határainkon belül egyaránt. Tekintettel arra, hogy a magyarság egyharmada határainkon kívül él, a magyar államnak külön-

leges felelőssége a magyar nemzet mint kulturális és etnikai közösség megmaradásának támogatása mindenütt. Ezért állunk ki – a fennálló nemzetközi szerződések tiszteletben tartásával, azok szellemében – a határainkon kívül élő magyar közösségek önrendelkezési jogának megtartása mellett, a szomszéd államok kormányainak kinyilvánított ígéreteivel is összhangban. [...] számítunk a demokratikus államok kormányainak és közvéleményének támogatására éppen úgy, mint az európai és a nemzetközi szervezetek politikai segítségére.”²⁵ Akkoriban a magyar közhangulat tisztában volt azzal, hogy a határkérdés felvetése értelmetlen, sőt káros lenne, de bízott a magyar kisebbségek helyzetének radikális megjavulásában. Magyarország rendkívül megnőtt tekintélye kedvező háttérrel látszott nyújtani ehhez. Ha ez illúzió volt, akkor olyan illúzió, amit az akkori kormány és ellenzéke egyaránt realitásnak hitt. Erről tanúskodnak az ellenzék vezető ereje, az SZDSZ külpolitikusanak, Szent-Iványi Istvánnak a külpolitikai programhoz fűzött szavai is. „Azt hiszem, senki nem kételkedik abban, hogy a megbízatást kapó új Kormány ereje legjavát kívánja kifejteni a nemzetiségi kérdésben. Ám a kormányprogram irányelveit olvasva, nem vagyunk abban igazán biztosak, hogy tudják is-e, hogyan fejthetik ki a legjavát a kérdésnek? Ma a nagy átalakulás közepette nagy és új lehetőségek adódnak a Kormány számára az új európai architektúrában, a Helsinkii. szerződésben. Mód van arra, készség mutatkozik a vezető nyugati országok részéről is, hogy az alapvető nemzetiségi jogokat kodifikáló, rögzítő követelmény-rendszert felállítsuk, ebben mi részt vegyünk, és ezt az Európához való csatlakozás feltételeként szabjuk minden ország számára, természetesen beleértve Magyarországot is. Azt hiszem, ez fontos nemzeti érdek, és nem került sor megemlézésére.”²⁶ A magyar külpolitikával szemben már ekkor jelentkező fenntartások eloszlátásához is hozzájárulhatott volna az Országgyűlés által 1990. május 31-én mind a hat akkori párt által elfogadott közös nyilatkozat. „Emlékezve Magyarországnak a helsinkii záróokmányban aláírt kötelezettségvállalására, megerősítik a határok erőszakos megváltoztatásának a tilalmát. Ugyanakkor hazánk elvárja a határainkon túli magyarsággal szemben az egyéni és kollektív kisebbségi jogok teljes körű biztosítását. Az aláíró pártok olyan világ mellett kötelezik el magukat, amelyben az államhatárok elveszítik korlátozó jelentőségüket, megvalósul a népek-nemzetek, kisebbségek és anyanemzetek, országok és polgáraik közötti kapcsolat szabadsága.”²⁷

Külföldi vezetőkkel tárgyalva, a nemzetközi diplomácia összes olyan fórumán, ahol jelen volt, Antall mindig rávilágított a kisebbségben élő magyar közösségek problémájára. 1990. október 2-án az Európa Tanács parlamenti közgyűlésén – még a hazánk felvételéről hozott döntés előtt – mondott beszédében megerősítette: „Közvetlen szomszédságunkban három és fél millió magyar él, akiknek a sorsáért ugyanúgy felelősök vagyunk, miként a nálunk élő kisebbségekért.” A miniszterelnök sokat várt az európai demokráciákat tömörítő szervezettől: „Kiemelkedő szerepet vállalhat az Európa Tanács a számunkra oly fontos kisebbségvédelem területén is; reményeink fűződnek a velencei székhelyű Joggal a Demokráciáért Bizottság tevékenységéhez.”²⁸

1990 és a délszláv válság 1991. őszi kibontakozása között még jó esélyt látnak a nemzetközi kisebbségvédelem érdemi erősítésére. Az Európa nyugati felében élő nemzeti kisebbségek (katalánok, baszkok, olaszországi és belgiumi németek, a Schleswigben a határ két oldalán élő német, illetve dán kisebbség, a finnországi svédek) helyzete a II. világháború után folyamatosan javult, jogaik kiterjedtek, fennmaradásuk ma is garantáltnak tekinthető. Joggal hihettük, hogy

most az egykori kommunista tömbben is eljött az európai szellemű rendezésnek az ideje. 1990. június 5–6-án Koppenhágában került sor az EBEE külügyminiszteri szinten, „az emberi dimenzió”-ról tartott értekezletére. Indokolt volt, hogy most, az emberi jogok keleti irányú kiterjedésekor a nemzeti kisebbségek ügye előtérbe kerüljön, hiszen „az új Európa” országaiban jelentős volt ezek aránya. Felszólalásomban kifejtettem, hogy „Olyan nemzetközi politikai és jogi szabályozó rendszer kimunkálása a célunk, amely gyakorlati lehetőségeket tartalmaz a nemzetiségek identitásának megőrzésére, egyéni és kollektív jogaik érvényesítésére, valamint hatékony mechanizmusokat hoz létre a jogérvényesítés végrehajtásának ellenőrzéséhez.” Szinte az összes külügyminiszteri beszédben szerepelt a kisebbségek ügye, mint amit a demokrácia szellemében rendezni kell, de már a szakértők előzetes megbeszélésein látszott, hogy a kollektív jogok fogalmát a legtöbb állam elutasítja, miközben a kisebbségek kötelező lojalitását hangsúlyozza. Franciaország, Görögország, Bulgária és Törökország az államok egységének a védelmére és a „privilegizált csoportok” jelentette veszély kiküszöbölésére helyezte a hangsúlyt. (Románia kedvezőtlen nemzetközi megítélése miatt konstruktívabbnak mutatkozott.) A Koppenhágában elfogadott ajánlások (ezek alapjául szolgált öt közép-európai ország, Ausztria, Csehszlovákia [!], Jugoszlávia, Olaszország és Magyarország közös javaslata) a mai napig a legmesszebbre menő nemzetközi dokumentumot jelentik ezen a területen. A legfontosabb pontok: a nemzeti kisebbségeket a valódi egyenlőség biztosítása érdekében különleges intézkedések illetik meg; tilos az asszimiláció erőltetése; saját, közpénzből támogatott oktatási és kulturális intézményeket hozhatnak létre; jogaikat egyénileg, valamint csoportjuk más tagjaival közösen gyakorolhatják. Kiemelkedő jelentőséggel bír a 35. pont, amely szerint a kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásuk előmozdítására helyi vagy autonóm igazgatási intézményeket hozhatnak létre. Megállapodás született, hogy a következő év derekára Genfben összehívott szakértői értekezletnek lesz a feladata a koppenhágai ajánlások gyakorlati megvalósítása, kötelező konvencióvá alakítása.²⁹ A következő év júniusában Genfben tartott szakértői értekezlet azonban csalódást okozott, sem ott, sem a kisebbségi jogok kérdésében ekkoriban nagy aktivitást mutató Európa Tanács keretében nem jött létre egy nemzetközi jogilag kötelező konvenció, karta a nemzeti kisebbségek védelmére. Az utóbbi szervezet a későbbiekben ugyan elfogadott egy Nyelvi Kartát és egy Kisebbségi Keretegyezményt, ezeket valamennyi európai állam aláírta, de a jelentős nagyságú nemzeti kisebbségekkel rendelkező államok az ajánlásokat és a „puha” kötelezettségeket nem tartják be. Napjainkban ez leginkább Ukrajnáról mondható el. A konvenciók megsértése esetén a szankcionálás jórészt hiányzik, az Európa Tanácsnak és az EBESZ-nek csak erkölcsi eszközeik vannak, s azok alkalmazása konszenzust, azaz az esetleges jogsertők beleegyezését és közreműködését igényli. Ezért is kellett és kell a magyar politikának arra törekednie, hogy kétoldalú alapon, szerződések révén segítse elő a határain kívülre került magyar közösségek minél kedvezőbb jogállását és életfeltételeit, nemzetközi szinten pedig törekvéseit támogatók, barátok szerzésével erősítse.

Az Antall-kormány Európa-politikája elérte, hogy az 1994-től a hangzatos Európai Unió nevet viselő szervezet, vonakodását legyőzve, kész volt elfogadni Magyarország csatlakozási kérelmét – az egykori kommunista blokk országai közül az elsőt. 1994. április 1-jén a soros elnökséget ellátó Görögország külügyminiszterének én nyújtottam ezt be „a nyugati civilizáció bölcsőjét jelentő Athén-

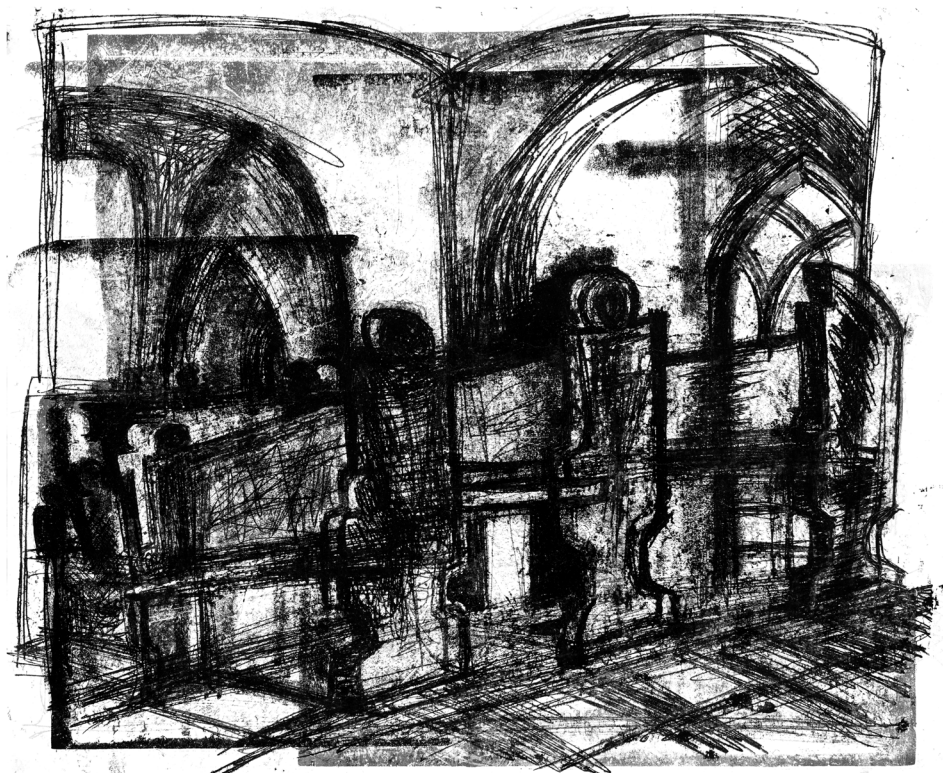
ban”. Rövid nyilatkozatom szerint „Az európai népek legnagyobb és legsikerebb vállalkozásához történő csatlakozási szándék a magyar nemzet elkötelezettségét fejezi ki, hogy visszatér arra az útra, amelyet ezer esztendővel ezelőtt választott. [...] Csatlakozási szándékunk a legszélesebb körű támogatást élvezi: a szabadon választott Országgyűlés ellenszavazat nélkül támogatta az erre vonatkozó előterjesztést. Kérelmünk benyújtásával egyidejűleg szeretném megismételni a magyar kormány és az Országgyűlés álláspontját, amely szerint maradéktalanul azonosul az Európai Unió által a Maastrichti Megállapodásban megfogalmazott célokkal, kész a tagsággal járó kötelezettségek vállalására, és csatlakozásával erősíteni kívánja az európai integráció folyamatát. [...] Magyarország számára az európai integrációnak nincs alternatívája.”³⁰

Noha a rendszerváltozás óta eltelt harminc év során sem Európa, sem azon belül Magyarország nem váltotta be az állampolgárok összes reményét, hogy „a Kárpát-medence a béke és barátság hona lesz, egész Európa a béke és barátság, a jólét birodalmává alakul”.³¹ „Amikor azonban a Nyugat hibáiról, vélt hanyatlásáról gondolkodunk, akkor nézzünk szembe azzal, hogy mi az alternatíva.”³²

■ JEGYZETEK

1. John Lukacs: *Az Európa-fogalom kialakulása és fejlődése*. In: *A híd tulsó oldalán*. Tanulmányok Kelet-Közép-Európáról. Szerk. Bán D. András. Osiris Kiadó, Bp., 2000. 9–33; John Lukacs: *Magyarország helye Európában*. Uo. 34–43. Újabb kiadásuk John Lukacs: *Magyar írások*. Európa Könyvkiadó, Bp., 2007. 85–115, ill. 116–126. Az Európa-kérdés kiemelkedő új összegzése Gyurgyák János: *Európa alkonya*. Osiris Kiadó, Bp., 2018, ezen belül *Víziók, álmok és tervek Európáról* alfejezete, 148–178.
2. Terbe Lajos: *Egy európai szállóige életrajza*. In: *Egyetemes Philológiai Közöny* (60) 1936; Berend Nóra: *Magyarország a kereszténység kapuja: egy ideológia születése*. In: Nagy Balázs (szerk.) *Tatárjárás*. Osiris Kiadó, Bp., 2003.
3. John Lukacs: *A magyar nemzet és az európai öntudat*. In: *Magyar írások*. 198.
4. Szűcs Jenő: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Történelmi Szemle 24. évf. (1981) 3. sz.
5. Timothy Garton Ash: *Does Central Europe Exist?* The New York Review of Books October 9, 1986.
6. Hugh Seton-Watson: *The "Sick Heart" of Modern Europe*. University of Washington Press, Seattle & London, 1975.
7. Jó példa erre Carl E. Schorske: *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture*. (Alfred A. Knopf, New York, 1980) című kötete. Széles körű visszhangja ösztönözte John Lukacs: *Budapest 1900 – A Historical Portrait of a City & its Culture*. (Weidenfeld & Nicholson New York, 1988), magyarul az Európa Könyvkiadónál először 1991-ben megjelent és Hanák Péter: *A kert és a műhely*. (Magvető, Bp., 1988) könyvét, amelyek a Monarchia magyar részének az impozáns kulturális teljesítményét mutatták be.
8. *Kell-e nekünk Közép-Európa?* Századvég Különszám. 1989.
9. Uo. 47–50.
10. Géza Jeszenszky: *Eastern Europe and the European Federal Idea*. The New Federalist 1988. 5–6. 10–11.
11. Géza Jeszenszky: *Federation as a Solution for National Minorities*. The New Federalist 1989. 2. 6.
12. Jeszenszky Géza: *Kísérlet a trianoni trauma orvoslására. Magyarország szomszédsági politikája a rendszerváltozás éveiben*. Osiris, Bp., 2016. (A továbbiakban: Jeszenszky: *Kísérlet*) 35.
13. A folyamatot a *Hitel* folyóirat 2009. októberi számában *Magyarország és a kommunista dominók eldőlése* címen foglaltam össze, 70–79.
14. *Magyar Demokrata Fórum Programja*. 1989. október. Szerk. Kulin Ferenc. 159. (A külpolitika fejezetet írta Joó Rudolf.)
15. Antall József: *Modell és valóság*. Athenaeum Nyomda Rt., Bp., 1994. (A továbbiakban Antall 1994). II. 34, ill. *A Nemzeti Megújulás Programja*. Bp., 1990. 184.
16. Beszédem a Nyugat-Európai Unió Közgyűlésének ülésén, 1990. június 7. *Magyar Külpolitikai Évkönyv* (a továbbiakban MKÉ), 1990. 199–202.
17. MKÉ 1990. 303–305.
18. Marinovich Endre: *135 nap. Antall József naplója*. Éghajlat Könyvkiadó, Bp., 2003. 154–157.
19. Uo. 158–160.
20. Az 1991. december 16-ai aláírás körülményeiről az akkori brüsszeli nagykövet, Granasztói György is beszámolt: *Erkölc és Európa a XXI. század elején*. Magyar Nemzet 2003. március 10. 6.
21. MKÉ 1992. 249–258; Antall 1994. 349–352.
22. Kaszás Veronika: *A romániai nemzeti kisebbségek és az erdélyi menekültek ügye a nemzetközi fórumokon, 1988–89-ben*. Külügyi Szemle 2013. 4. sz.; Győri Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Osiris Kiadó, Bp., 2006. 92.
23. *A 90-es évek magyar külpolitikája*. A megalakulás előtt álló kormány számára készült 13 oldalas előterjesztést idézi Jeszenszky: *Kísérlet*. 57.

24. Magyar Köztársaság Országgyűlése, Napló (a továbbiakban Napló). 1990. május 15. Az Országgyűlés 46/1990. (V. 24.) O.G.Y. sz. határozata a szomszédos országokban élő magyar nemzeti kisebbségek helyzetéről. Közli MKÉ 1990. 166–167. és Sáringer 2015. 114. sz. irat. 507–508. Vö. Jeszenszky: *Kísérlet*. 56–57.
25. Antall 1994. III 18, 34. és *A Nemzeti megújulás programja*. Bp., 1990. 184.
26. Szent-Iványi István felszólalása, Napló, 1990. május 23. <http://www.parlament.hu/naplo34/006/0060002.htm>
27. Az 1990. május 31-én kelt és másnap publikált Nyilatkozatot közli MKÉ 1990. 190., de Szabad György házelnök 1990. június 4-i parlamenti megemlékezésén nem hangzott el, és sosem kapta meg azt a publicitást, amit megérdemel.
28. MKÉ 1990. 254.
29. Jeszenszky: *Kísérlet*. 82–83.
30. MKÉ 1994. 159–160.
31. Száraz Miklós György: *Csodavárók*. Országút 1. évf. (2020) 9. sz. 37.
32. Jeszenszky Géza: *Magyarország és a Nyugat: viszonzatlan szerelem?* Uo. 10–13.

SAINT-PIERRE ABBÉ

AZ ÖRÖKBÉKE-TERVEZET RÖVID FOGLALATA (Részlet)

AZ ALAPSZERZŐDÉS EGYES CIKKELYEINEK BEMUTATÁSA,
AMELYEK EURÓPA BÉKÉJÉT A LEHETŐ LEGTARTÓSABBÁ TESZIK

ELSŐ CIKKELY

*A szerződés aláírásának indítékai
A belőle származó 9 előny*

■ A következő öt cikkelyt aláíró uralkodók között mostantól fogva Állandó Szövetség jött létre azért,

1. hogy az összes eljövendő századokra kölcsönösen teljes biztonságot teremtsenek egymás számára a kűlháborúk súlyos csapásai ellen;

2. hogy az összes eljövendő századokra kölcsönösen teljes biztonságot teremtsenek egymás számára a polgárháborúk súlyos csapásai ellen;

3. hogy az összes eljövendő századokra kölcsönösen teljes biztonságot teremtsenek egymás számára államaik épségének fennmaradására;

4. hogy a legyengülés időszakában kölcsönösen teljes biztonságot teremtsenek egymás számára afelől, hogy saját személyük és családjuk, a nemzeten belül fennálló rend szellemében, megmarad hatalma birtokában;

5. hogy hadügyi költségeik tetemes csökkentését kölcsönösen megvalósíthassák s mindazonáltal mégis növeljék saját biztonságukat;

6. hogy a folyamatos és biztonságos kereskedelemből származó évi haszon igen jelentékeny növekedését kölcsönösen elérhessék;

7. hogy kölcsönösen jóval könnyebben és rövidebb idő alatt érjék el államuk belső fejlődését, illetőleg viszonyainak javulását a törvények és rendeletek tökéletesítése folytán és számos nagyszerű intézmény hasznossága révén;

8. hogy jövőbeni vitás kérdéseik gyorsabb, veszélytelenebb és költségtől mentes elintézésében kölcsönös és teljes biztonságot teremtsenek egymás számára;

9. hogy jövőbeni szerződéseik és kölcsönös ígéreteik gyors és pontos végrehajtásában kölcsönös és teljes biztonságot teremtsenek egymás számára.

A szerződő felek száma a társulás tartósságának első szükséges eszköze.

E Szövetség létrehozásának megkönnyítése végett pedig megegyeznek abban, hogy kiindulópontnak a jelenlegi birtoklást és a legutóbbi szerződések végrehajtását tekintik; és kölcsönös kezességet vállalva ígéretet tesznek egymásnak arra vonatkozóan, hogy az ezen alapszerződést aláíró minden egyes uralkodó, mind maga, mind pedig családja örökre megmarad *jelenlegi* területei és jogai birtokában.

Megegyeznek abban, hogy a legutóbbi szerződéseket, a münsteri szerződést¹ és az azutániakat is beleértve, végrehajtják, s abban, hogy Eu-

rópa államainak közös biztonsága érdekében formailag és tartalmilag betartják az utrechti békeszerződésben foglalt lemondásokat, melyek Franciaország és Spanyolország koronáinak egyazon uralkodó fején való egyesülését hivatottak megakadályozni.²

Avégett, hogy a Nagyszövetséget kiterjesszék és megerősítsék s ezáltal szilárdabbá tegyék, a Nagy Szerződő Felek megegyeznek abban, hogy valamennyi keresztény uralkodót felszólítják: aláírásával csatlakozzék ehhez az alapvető szerződéshez.

MAGYARÁZAT

A szerződő felek száma – a társulás tartósságának első szükséges eszköze

1. E cikkely az Általános és Állandó Szövetség kilenc fontosabb eredményét tartalmazza, melyek az összes keresztény fejedelem javára szolgálnak; ezek a jövőbeni eredmények a javasolt szerződés jelenlegi indokai s egyúttal olyan biztosabb és végtelenül előnyösebb egyenértékei, amelyekhez nemcsak kisebb, de igen költséges és igen kockázatos igények helyett jutnak.

2. A fejedelmeket a Nagyszövetség létrehozására készítő okokon kívül e cikkelyben az is látható, hogy a Szerződés alapja *a jelenlegi birtokviszonyok alapján történő megegyezés, továbbá a legutóbbi szerződések végrehajtása.*

3. Látható továbbá, hogy mivel a jelenlegi birtokviszonyok és a legutóbbi szerződések végrehajtása kiindulópontként szerepel, kölcsönös lemondást eredményez az egymással szembeni igényekről; ezek elvesztik jelenlegi jogosultságukat, melyet a legutóbbi szerződések biztosítottak nekik; ez igények ugyanis arra irányultak, hogy a Nagyszövetség uralkodóit jelenlegi területeikre és jogaikra korlátozzák. Ezért a lemondásért előnyös kárpótlást jelent az a kilenc egyenérték, vagyis az a kilenc tetemes előny, amely éppúgy következik a háború lehetőségének kizárásából, mint a kereskedelem és béke folyamatosságából. Ezek az előnyök részletesebb kifejtést nyernek a következő három javaslat indoklása során.

4. Ebből a szakaszból kiviláglik az is, hogy a Szövetség szilárdságának az első eszköze a Nagyszövetséget alkotó uralkodók számának minél hatásosabb növelése; elsősorban, hogy a Szövetség erősebb legyen bármelyik uralkodónál, sőt több uralkodónál is, akik esetleg akadályozni akarnák békés terveiben; másodsorban, hogy a szövetségesek száma elegendő legyen egy húsz tagnál népesebb Állandó Bírótság vagy Törvényszék létrehozásához, amely a jövőbeni nézeteltérések háború nélküli megoldását biztosítja majd.

MÁSODIK CIKKELY

A Szövetségesek hozzájárulása – a Szövetség tartósságának második eszköze

Valamennyi szövetséges jelenlegi jövedelmének és államfenntartási költségeinek arányában járul hozzá a Nagyszövetség közös kiadásaihoz és anyagi biztonságához.

Ezt a hozzájárulást a szövetségeseknek az Állandó Közgyűlés székhelyén tartózkodó teljhatalmú megbízottai szabják meg, egyszerű szótöbbséggel az *előzetes*, és háromnegyedes arányú szótöbbséggel a *végleges* döntés esetében.

1. A második cikkely a Szövetség és a béke szilárdságának második feltétele, mert a tagok naponkénti arányos és állandó hozzájárulása tulajdonképpen Európa politikai testének állandó és naponkénti tápláléka.

2. E hozzájárulásnak egyenes arányban kell állnia minden nemzet alattvalóinak jövedelmével; s mivel egyes nemzeteknek nagyobb államadósságaik vannak, mint a többieknek, az elosztók tekintettel lesznek erre. Németországban a Német Birodalmi Rend szövetségeseinek hozzájárulását *Mois Romaine*-nek nevezik,³ az Európai Rend nagy szövetségeseinek hozzájárulását *Mois Europeins*-nek fogják nevezni.

HARMADIK CIKKELY

*Állandó bíraskodás – a Szövetség tartósságának
harmadik szükséges eszköze*

A Nagyszövetségesek, abból a célból, hogy véget vethessenek jelenlegi és jövőbeni nézeteltéréseiknek, lemondtak és mindörökre lemondanak mind saját maguk, mind örököseik nevében a fegyverhasználatról, és megegyeznek abban, hogy ezentúl az Állandó Közgyűlés székhelyén a többi szövetséges által végzett békéltetés útját választják. Arra az esetre, ha ezt a közvetítést nem koronázná siker, megegyeznek abban, hogy alávetik magukat a többi szövetséges teljhatalmú megbízottai döntésének, akik az Állandó Közgyűlésen először egyszerű szótöbbséggel, később, az ideiglenes döntés után 5 évvel, háromnegyedes szótöbbséggel döntenek.

MAGYARÁZAT

1. E harmadik cikkely a Nagyszövetség oszthatatlanságának harmadik elengedhetetlen feltétele, s ez abban áll, hogy a közvetítés vagy döntőbíráskodás, mindenik fél fennmaradását és oltalmát biztosító üdvös útja, mindig előnyben részesüljön a mindent megrendítő és mindent romba döntő háború ártalmas útjával szemben.

2. Könnyű megérteni, hogy a jelenlegi birtokviszonyok és a legutóbbi szerződések végrehajtásának biztos és megváltoztathatatlan elve alapján a jövőbeni véleménykülönbségek csak egészen kevésbé lesznek fontosak, mert minden tulajdon, bármilyen kevésbé jelentős is, mindig nyilvánvaló és tényleges, vagy belefoglaltatott a legutóbbi szerződésekbe.

3. A határ menti városokkal, a kereskedők nehézségeivel kapcsolatos nézeteltérések nem bírnak jelentőséggel, sőt minthogy az uralkodóknak az az érdeke, hogy rendezzék ezeket, mindenki biztos lehet afelől, hogy a bírák sohasem vagy nagyon kevésbé fognak eltávolodni a méltányosságtól, még az ideiglenes döntésekben is; s ez a biztonság minden ésszerűen gondolkodó embert megnyugtat, mert minden fontos ügy megoldást nyer, s a még megoldatlan kérdések rendezése sem lesz nagyon méltánytalan, sőt az elmarasztalt fél számára előnyösebb döntésben is reménykedhet, melyet öt év múlva hoznak majd, a végleges bíraskodás alkalmával.

4. Az uralkodók között a jövőben nem lesznek rendezésre váró fontosabb kérdések, csupán az uralkodói trónok közeli és távoli jövőbeni öröklése; ám a szövetségesek jóval az öröklések esedékessége előtt megtárgyalják és szabályozzák e szakasz különböző eseteit: 1. a társadalom általános érdekeinek megfelelően; 2. a nemzet érdekeinek megfelelően; 3. a szóban forgó családok érdekeinek és jogainak megfelelően.

5. A vitás kérdések rendezésekor a szövetségesek a *Salus populi suprema lex esto* szellemében járnak el, a nép és az állam üdve a legfőbb törvény; legfontosabb alapelvük a Nagyszövetség nyugalma és biztonsága.

E biztonság pedig megköveteli: 1. hogy a szavazati joggal rendelkező tagok számát ne csökkentsék; 2. hogy ne növeljék a már elégséges hatalommal rendelkező uralkodó területeit.

NEGYEDIK CIKKELY

A szerződéshez szöveges hatalom megbüntetése – a Szövetség tartósságának negyedik eszköze

Ha a Nagyszövetség valamely tagja megtagadná a Nagyszövetség rendelkezéseinek és döntéseinek végrehajtását, ha azokkal ellentétes szerződéseket szándékozna kötni, háborúra készülődne, a Nagyszövetség felfegyverkezne és támadólag lépne fel vele szemben mindaddig, míg az említett rendelkezéseket és döntéseket végre nem hajtotta, vagy biztosítékot nem nyújtott a szövetségeseknek arra, hogy megtéríti az ellenségeskedések okozta károkat, valamint a Nagyszövetség megbízottai által felbecsült háborús költségeket is.

MAGYARÁZAT

1. A negyedik cikkely a Nagyszövetség oszthatatlanságának negyedik, feltétlenül szükséges eszközét tartalmazza; ez pedig abban áll, hogy kellő módon és könyörtelenül meg kell büntetni azt az utódot, illetve szövetségest, aki tekintetbe nem véve mindazokat az óriási előnyöket, amelyeket az európai rendtartás jelenleg biztosít számára, annyira meggondolatlan lenne, hogy a Szövetség megsemmisítésére törekednék; mert akik ismerik saját valódi érdekeiket a bölcs fejedelmeknek, nincs szükségük fenyegetőzésekre ahhoz, hogy szoros egységben éljenek egymással; felismert érdekeik amúgy is szorossá teszik egységüket, de a saját érdekeiket fel nem ismerő meggondolatlan uralkodónak arra van szüksége, hogy az üdvös félelem gyermekként vezesse valódi érdekeinek felismerése, tehát a társulás fenntartása felé.

2. Minden társadalmat tulajdonképpen két alapvető kötelék tart fenn, az első és kevésbé erős kötelék a saját javainak gyarapítására irányuló vágy vagy ennek reménye; a második és erősebb kötelék a javak csökkenésétől, a bajok súlyosbodásától való félelem. Gyakran előfordul, hogy a fiatalok, a felületesen gondolkodók, a futó szenvedélyek rabjai figyelem és tapasztalat híján nem ismerik a társadalom által létrehozott jólét mértékét, bármily számottevő legyen is az; így aztán nem eléggé érdekeltek a társadalom fenntartásában, arra van szükségük, hogy – mint a gyermekek – tartsanak biztos, közeli és megfelelően súlyos büntetéstől, amely bárkit utolér, aki e társadalom alapvető törvényei ellen vét.

ÖTÖDIK CIKKELY

Szótöbbséggel hozott döntések – a Szövetség tartósságának ötödik szükséges eszköze

A szövetségeseg megegyeznek abban, hogy a teljhatalmú megbízottak az Állandó Közgyűlésen az ideiglenes döntéseket egyszerű szótöbbséggel, a végleges döntéseket pedig háromnegyedes szótöbbséggel fogják meghozni az összes olyan fontosnak és szükségesnek ítélt intézkedésben, melyek

a Nagyszövetség megszilárdítását célozzák, biztonságot és minden lehetséges előnyt biztosítanak annak; változtatni azonban ezen az öt alapvető cikkelyen kizárólag valamennyi szövetséges egyhangú hozzájárulásával lehet.⁴

MAGYARÁZAT

1. Nyilvánvalóan sok fontos cikkely szabályozására kerül még sor, mind a Nagyszövetség tartóssága és biztonsága, mind pedig a szövetségesek közös érdekeinek céljából; ám mindezeket könnyen elvégezhetik a megfelelő utasításokkal rendelkező teljhatalmú megbízottak az Állandó Közgyűlésen.

Rendezni kell majd például azt, hogy kik azok az uralkodók, akiknek teljes szavazati joguk van, s kik azok, akiknek a részleges jogok összességéből adódó szavazati joguk van arra, hogy egy-egy évre sorra egymás után teljhatalmúak lehessenek, több-kevesebb ideig, államaik jövedelmétől függően.⁵

Hasonlóképpen ki kell majd jelölni a Béke, avagy a Közgyűlés városát, legalábbis ideiglenesen.

Törvényt kell hozni az országok egy és ugyanazon uralkodó személyében való egyesítése ellen, amint ezt a francia és spanyol korona esetében történt;⁶ megegyezni abban, hogy két teljes szavazati joggal rendelkező országot ne bitorolhasson ugyanaz az uralkodó, s abban, hogy országot kizárólag részleges szavazati joggal rendelkező uralkodók örökölhessenek.

Egy rendkívüli fontosságú megjegyzést kell itt tennünk, mégpedig azt, hogy mindaz, ami egyszerű szótöbbséggel ideiglenesen s háromnegyedes szótöbbséggel véglegesen eldönthető, nem tekinthető áthághatatlan akadálnak: ez a megjegyzés rengeteg olvasóban a megegyezések nehézségeivel kapcsolatosan fölmerülő kételyt hárít el.

2. Az Alapszerződés cikkelyeit illetően az a követelmény, hogy valamennyi szövetséges legyen biztos afelől: beleegyezése nélkül semmilyen változtatás nem eszközölhető; hogy jelenlegi területei teljes egészükben mindig az ő és utódai birtokában maradnak, s mindenről egy mindenható és halhatatlan társulás gondoskodik.

3. A megegyezés első lépéseinek megkönnyítése érdekében nagyon fontos az egyes cikkelyek számának lényeges csökkentése, mert minden megegyezésben az első lépést a legnehezebb megtenni; és midőn a kedvező megegyezés felé vezető első lépést megtették, a feleknek természetesen érdekükben áll a megegyezés – az ideiglenes döntés esetén egyszerű szótöbbséggel – mindenben, ami a társadalom számára a lehető legtöbb előnyt biztosítja.

Ez tehát a tartós és örök békét biztosító öt alapcikkely. Márpedig az eddigi megállapítások alapján bizonyos, hogy amíg az uralkodók nagy többsége alá nem írja ezeket, vagy alá nem ír bizonyos, ezekkel azonos értékű cikkelyeket, nagy hiba volna arra számítani, hogy hosszú ideig sem polgárháborúk, sem pedig külföldi háborúk nem lesznek Európában. (Ez volt az első bebizonyítandó indítványom.)

(Forrás: Abbé de Saint-Pierre: *Az örökbéke-tervezet rövid foglalata*. Ford. Cseke Gál Anna. Kriterion Kiadó, Buk., 1979.)

■ JEGYZETEK

1. Saint-Pierre következetesen így említi a vesztfáliai békét (1648).

2. A spanyol örökösödési háborút (1701–1714) Anglia, Hollandia, Ausztria, Poroszország és a Német-római Birodalom, sőt két spanyol tartomány, Katalónia és Aragónia is XIV. Lajos és 1700-ban a spa-

nyolc trónra ültetett unokája, V. Fülöp ellen folytatták, Franciaország hatalmi túlsúlyának a megakadályozása, valamint Franciaország és Spanyolország esetleges későbbi egyesülésének megelőzése céljából. A franciák, súlyos vereségeik után, 1713-ban kénytelenek voltak megkötni az utrechti békét, melynek legfőbb feltétele az volt, hogy Spanyolország és Franciaország sohasem egyesülhet egy uralkodó alatt.

3. A Német-római Birodalomban 962–1806 között a szövetszertett fejedelmek hozzájárulása a birodalom költségeihez.

4. Saint-Pierre tervezetében az Állandó Közgyűlés egyszerű szótöbbséggel hozott ideiglenes döntése nyilvánvalóan az eljárás meggyorsítását, a határozathozatal megkönnyítését szolgálja. Ugyanezt a célt szolgálja az ENSZ Alapokmányában a Biztonsági Tanácsban alkalmazott szavazási eljárás, amely a béke és biztonság fenntartása érdekében szükséges gyors és hatásos fellépés céljából a 11 tag közül 7 igenlő szavazatot írja elő, s mint köztudomású, a 7 igenlő szavazat magában kell hogy foglalja a Biztonsági Tanács öt állandó tagjának (Egyesült Államok, Franciaország, Kínai Népköztársaság, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysága és a Szovjetunió) igenlő szavazatát. Eljárási kérdésekben a Biztonsági Tanács határozatait 7 tag igenlő szavazatával (tehát kb. Kétharmados többséggel) hozza (27 cikk). Az ENSZ Közgyűlése fontos kérdésekben a jelen levő és szavazó tagok kétharmados többségével, egyes kérdésekben egyszerű többséggel határoz (18. cikk). Amint látható, az ENSZ szavazási eljárása is ismeri a Saint-Pierre javasolta egyhangú szavazat követelményét, de nem a Közgyűlés keretében, amelyet megbénítana, hanem a Biztonsági Tanács döntő fontosságú határozatai esetében, de itt is beágyazva a hét igenlő szavazathoz fűzött azon feltételébe, hogy benne kell foglalnia az öt állandó tag szavazatának is (vétőjog). Az ENSZ szavazási eljárása nem ismeri az *ideiglenes* és a *végleges* határozat kettős lehetőségét, amely kétségtelenül megnehezítené az ENSZ döntéseinek hatékonyságát, viszont tanulságos bizonyossága Saint-Pierre óvatosságának és tapintatának, amellyel öt-éves „próbaidőt”, „gondolkodási időt” iktat be az ideiglenes és a végleges döntés közé.

5. Saint-Pierre-t ebben a megfontolásában ugyanaz a szempont vezeti, mint az ENSZ alapokmány megalkotóit a döntő és sürgős határozatoknak a Biztonsági Tanács elé való utalásában: védekezés a szavazatok szétforgácsolódása ellen.

6. Utalás az utrechti békére.

CLAUDE HENRI SAINT-SIMON – AUGUSTIN THIERRY

AZ EURÓPAI TÁRSADALOM ÚJJÁSZERVEZÉSÉRŐL (Részlet)

MÁSODIK KÖNYV

■ Arról, hogy Európa minden nemzetét egy-egy nemzeti parlament kell kormányozza, és hogy a nemzetek hozzá kell járuljanak egy általános parlament megalakításához, amely az európai társadalom közös ügyeiben döntene.

I. fejezet

Az európai társadalom új szervezetéről

Elemeztem Európa régi szervezetét, kimutattam előnyeit és hibáit, és utaltam arra, milyen módszerrel lehet az előbbieket úgy megőrizni, hogy kikerüljünk az utóbbiakat. Aztán kimutattam, ha létezik önmagában jó kormányforma, ez csak a parlamentáris alkotmány lehet. Ezekből természetesen következik a megoldás:

Hogy mindenütt a régi államszervezetben váltsák fel a hierarchikus vagy feudális államformát a parlamenti államformával. Ez az egyszerű felcserélés egy olyan új szervezetet eredményezne, amely tökéletesebb az előbbinél és nem olyan mulandó, mert helyessége nem egy olyan emberi lelkiállapot eredménye, amely az idővel változik, hanem a dolgok változhatatlan természetes rendjén nyugszik.

Így hát összefoglalom, amit eddig elmondtam:

Európának az lenne a lehető legjobb szervezete, ha minden európai nemzetet egy-egy olyan parlament kormányozna, amelyek elismerték annak az egyetemes parlamentnek a felsőbbségét, amely az összes nemzeti parlamentek fölött állna, s amelyet felruháznának azzal a hatalommal, hogy a köztük felmerült nézeteltérésekben dönthessen.

A nemzeti parlamentek felállításáról itt nem fogok beszélni, a tapasztalat már megmutatta, hogy milyen kell legyen a felépítésük; csak arra akarok rámutatni, hogyan lehet Európa általános parlamentjét létrehozni.

II. fejezet

Az európai parlament képviselőházáról

Minden emberben, aki egy bizonyos országban született, egy bizonyos állam polgára, nevelése, összeköttetései és az elébe állított példák hatása alatt kifejlődik egy többé-kevésbé mély hajlam, amelynek értelmében szempontjait saját jólétének határain túlra terjeszti ki, és saját érdekeit annak a társadalomnak az érdekével látja összekötvé, amelynek ő is tagja.

Ennek a megerősödött és érzelmmé vált hajlamnak eredménye az a törekvés, hogy saját érdekeit általánosítsa, vagyis úgy lássa, hogy ezek a közös érdekekben mindig benne vannak; ezt a hajlamot, amely néha meggyengül, de nem semmisül meg soha, ezt nevezik hazafiságnak.

Minden jó nemzeti kormányzatban az a hazafiság, melyet minden tag akkor hoz magával, amikor a közösség tagjává válik; az egész szervezet szerves szellemévé és akaratává kell váljék, mert egy jó kormányzatnak az a sajátossága, hogy a kormányzat érdeke fedi a nemzet értékeit.

Ez a szerves akarat a kormányzat lelke, mely oda hat ki, hogy a szervezetben minden cselekedet egységes és minden mozzanat összefügg, hogy minden egyazon cél felé halad, hogy minden ugyanazon mozgatóerő függvénye. Ugyanaz a helyzet az európai kormányzatoknak is, mint a nemzeti kormányoknak, nem cselekedhetnek semmit minden tagjának közös akaratára nélkül.

Míg az a szerves akarat, amely egy nemzeti kormányon belül nemzeti hazafiságból születik, az európai kormányzatban csak egy még általánosabb látás, egy még emelkedettebb érzelemből eredhet, amelyet európai patriotizmusnak nevezhetünk.

Montesquieu mondta, hogy az intézmények alakítják az embereket; így az a hajlam, amely a hazafiságot túlviszi a haza határain, az a szokás, hogy a nemzeti érdekek helyett Európa érdekét nézzék az emberek, ez lesz azok számára, akik meg fogják alakítani az európai parlamentet, felállításának első gyümölcse.

Ez igaz, de éppen az emberek alkotják meg az intézményeket, és intézmény addig nem alakulhat, amíg az emberek erre meg nem értek vagy legalábbis nem készültek fel rá.

Ezért szükségszerű, hogy az európai parlament képviselőházába, vagyis az európai alkotmány két aktív hatalmának egyikébe csak olyan embereket küldjenek ki, akiknek sokkal kiterjedtebb az összeköttetésük, akiknek szokásait a hazai szokások kevéssé határozzák meg, s akiknek hasznos munkája nem korlátozódik egy nemzet használatára, hanem minden nép közt elterjed; ezek az emberek hamarabb elérhetik azt az egyetemes látást, amely a szervezet lelkévé válik, s magukévá tehetik azokat az egyetemes érdekeket, amelyek az európai parlament közös érdekeit szolgálják.

Csak kereskedőket, tudósokat és tisztviselőket kell beküldeni arra a célra, hogy a nagy parlament képviselőházát megalkossák.

Tulajdonképpen az európai társadalom minden közös érdekét vissza lehet vezetni a tudományra, művészetre, törvénykezésre, kereskedelemre, közigazgatásra és az iparra.

Európa írni és olvasni tudó lakói millióként a nagy parlament képviselőházába egy-egy kereskedőt, egy tudóst és két tisztviselőt kellene hogy küldjenek. Így feltéve, hogy Európa lakói közül hatvanmillió tud írni és olvasni, a képviselőház kétszáznegyven tagból állna.

Minden tagot az a szervezet választ meg, amelyhez az illető tartozik. Mindeniket tíz évre választják.

A képviselőház minden tagjának legalább huszonötezer frank jövedelme kell legyen, birtoka alapján.

Az igaz, hogy a birtoktulajdon adja meg egy kormányzat szilárdságát, de csak abban az esetben, ha az nincs elválasztva a felvilágosodástól, mert csak akkor nyugodhat szilárdan rajta a kormányzat. Ezért illő, hogy a kormányzat a maga körébe hívja és birtokkal ruházza fel azokat a földbirtokkal nem rendelkező embereket, akiket fényes érdemeik erre kijelöltek, azért, hogy a tehetség és a birtok ne legyen egymástól elválasztva, mert a

tehetség, amely a legnagyobb és a legaktívabb hatalom, rövidesen szembe kerülne a birtokkal, ha ezek nem volnának egyesítve...

Így minden újabb választásnál a legjelesebb nem birtokos tudósok, kereskedők és tisztviselők közül húsz tagot kellene az európai parlament képviselőházába bevinni és huszonötezer frank jövedelmű birtokkal felruházni.

III. fejezet *A felsőházi*

Mint ahogy minden nemzeti parlament felsőházának tagja gazdagságával kell kitűnjön abban az országban, ahol lakik, ugyanúgy az európai parlament minden felsőházi tagja is európai viszonylatban gazdagságával kell kiemelkedjék.

Az európai parlament minden felsőházi tagjának legalább 500 ezer frankot jövedelmező birtoka kell legyen.

A felsőházi tagokat a király nevezi ki, számukat nem korlátozzák.

A felsőházi tagság örökölhető.

A felsőháznak húsz tagja lesz azoknak az embereknek leszármazottai-ból kinevezve, akik a tudomány, ipar, igazságszolgáltatás terén munkájukkal az európai társadalomnak a legtöbbet használtak.

Ezeket a tagokat az európai parlament 500 ezer frank évi jövedelmű birtokkal ruházza fel. Az előzőleg kinevezett húsz tagon kívül minden parlamenti választás alkalmával még egy felsőházi tagot választanak és ruháznak fel földbirtokkal.

IV. fejezet *A királyról*

Az európai társadalom legfelsőbb vezetőjének kiválasztása olyan jelentőségű és aprólékos tanulmányozást igényel, hogy ennek a megvitatását egy következő munka tárgyául tűztem ki, amely később fog megjelenni és ennek kiegészítője lesz.

Az európai parlament királya elsőnek kell működésbe lépjen és meghatározza a parlament két házában megalakulását; ő kell megkezdje az akciót, hogy a nagy parlament felállítása forradalom és zavarok nélkül menjen végbe.

A királyság örökölhető lesz.

V. fejezet *A nagy parlament külső és belső hatásköre*

Az európai társadalom minden általános érdekű kérdése a nagy parlament elé kerül, s ez veszi vizsgálat alá és oldja meg; az egyes kormányok közt felmerülő viták egyetlen bírója lesz. Ha az európai lakosság egy része, amely egy bizonyos kormánynak van alárendelve, külön nemzetet akar alkotni, vagy egy idegen kormányzat fennhatósága alá akar belépni, ebben a kérdésben az európai parlament fog dönteni. De nem a kormányok, hanem a népek érdekében fog dönteni, és szeme előtt célul mindig az európai konföderáció lehető legjobb szervezete fog lebegni.

Az európai parlament tulajdonában és kizárólagos fennhatósága alatt egy város és környéke fog állni. A parlamentnek joga lesz a konföderációra mindazon adókat kivetni, amelyeket szükségesnek tart.

Az európai társadalom minden általános hasznosságú vállalkozását a nagy parlament fogja irányítani, így például csatornákkal fogják összekötni a Dunát a Rajnával, a Rajnát a Balti-tengerrel stb.

Külső tevékenység, elfoglaltság nélkül nincsen belső nyugalom. A konföderáció belső békéjének fenntartásához a legjobb módszer, ha figyelmét mindig kifelé fordítjuk, és szünet nélkül nagy belső munkákkal foglalkoztatjuk. Benépesíteni a földkerekséget az európai fajjal, amely fejlettebb minden más fajnál; a földet utazhatóvá és lakhatóvá tenni, mint Európát – íme, a vállalkozás, mellyel az európai parlament Európa cselekvő képességét állandóan leköthetné.

A közoktatás egész Európában a nagy parlament irányítása és felügyelete alá lesz helyezve.

A nagy parlament szerkesztésében kiadnak egy mind a nemzetekre, mind az egyének magatartására vonatkozó morálkódexeket, hogy azt egész Európában tanítsák. Ebben fejtendő ki, hogy azok az alapelvek, amelyeken az európai konföderáció nyugszik, a legjobbak, és csak ezek képesek arra, hogy a társadalmat olyan boldoggá tegyék, amilyen emberi természete folytán és a felvilágosodás jelen pillanatában lehet.

A nagy parlament teljes lelkiismereti szabadságot és minden vallás szabad gyakorlását biztosítja; de elnyomja azokat a vallásokat, amelyeknek elvei ellenkeznek a felállított nagy morálkódexszel.

Így megvolna az európai népek között is ez a kapcsolat, amely minden politikai szervezet alapja; az intézmények egyöntetűsége, az érdekek azonosossága, az alapelvek megegyezése, az egységes morál és közoktatás. [...]

HARMADIK KÖNYV

Arról, ahogy Franciaországnak és Angliának, mivel parlamentáris a kormányformájuk, alkothatnak és alkotniuk is kell egy közös parlamentet, amelynek feladata a két nemzet ügyeit intézni. A francia–angol parlament hatása Európa többi részére.

I. fejezet

*Az európai parlament felállításáról, azokról az eszközökről,
amelyekkel a megalakulást siettetni lehet*

Az emberek sokáig félreismerik, hogy mi válik a hasznukra, de mindig eljön az az idő, amikor felvilágosodnak, és felhasználják a lehetőségeket.

A franciák átvették az angol alkotmányt, és Európa minden nemzete egymás után át fogja venni, amint eléggé felvilágosultak, hogy ennek előnyeit értékelni tudják.

És amikor Európa minden nemzetét nemzeti parlamentek fogják kormányozni, akkor kétségtelenül eljön annak az ideje, hogy az általános parlament akadály nélkül megalakulhasson.

Ennek az állításnak az érvei annyira nyilvánvalók, hogy fölöslegesnek tartom felsorolásukat.

De ettől az időtől még nagyon távol állunk, és borzalmas háborúk, sorozatos forradalmak fogják még Európát ebben a szétválasztó időközben megzavarni.

Hogyan tartsuk távol Európától ezeket az újabb szerencsétlenségeket, amelyek annak a szétbomlásnak a szomorú gyümölcsei, amelynek útján tovább is fog haladni, ha meg nem gátoljuk. A taktikához kell folyamod-

nunk, és egy hozzánk közelebb álló időpontban kell megtalálnunk azokat az eszközöket, amelyek mindezek okát megsemmisíthetik.

Megismétlem, amit már mondtam.

Az európai parlament felállítása majd akkor fog minden nehézség nélkül végbemenni, ha Európa minden népe parlamentáris kormányzat alatt fog állni.

Ebből következik, hogy az európai parlament felállítása abban a pillanatban megkezdődhetik, mihelyt Európának a képviseleti rendszer alatt élő lakossága kerül túlsúlyba a még önkényes kormányformák alatt élő népek fölött.

De éppen ez a mai európai helyzet: az angolok és a franciák kétségtelenül túlsúlyban vannak Európa többi része fölött, és az angoloknak és a franciáknak alkotmányos a kormányformájuk.*

Tehát már ebben a pillanatban meg lehet kezdeni Európa újjászervezését.

Az angolok és franciák belépve a szövetségbe, alakítsanak egy közös parlamentet; ennek a szövetségnek fő célja az legyen, hogy a többi népet magához vonzva terjeszkedjék; következésképpen az angol–francia parlament pártolja minden nemzetnél a képviseleti rendszer híveit; támogassa az abszolutisztikus monarchiában élő nemzetek parlament felállítására irányuló törekvéseit; minden nemzet, amint magáévá tette a képviseleti kormányformát, lépjen be a szövetségbe és a maga köréből képviselőket küldjön a közös parlamentbe – és Európa újjászervezése észrevétlenül, háborúk, katasztrófák, politikai forradalmak nélkül menne végbe.

II. fejezet

Az angol–francia parlamentről

Az angol–francia parlament összetétele is olyan kellene legyen, mint amilyent a nagy európai parlamentnek ajánlottam.

Az összképviseletnek csak egyharmada lenne a franciáké, vagyis minden millió írni és olvasni tudó lakos után Anglia két, Franciaország pedig csak egy képviselőt küldene.

Ez az intézkedés két okból fontos, először azért, mert a franciák még nem elég jártasak a parlamentáris politikában, és szükségük van arra, hogy az angolok gyámsága alatt álljanak, másodsor pedig azért, mert azaz, hogy Anglia elfogadja ezt a szervezetet, bizonyos áldozatot hoz, míg Franciaországnak ez csak előnyére szolgálhat.

III. fejezet

Franciaországnak és Angliának érdeke, hogy politikailag egyesüljenek

Franciaország és Anglia uniója újjá tudja szervezni Európát; ez az unió, amely eddig lehetetlen volt, most véghezvihető, mert Angliának és Franciaországnak ugyanazok a politikai elvei és ugyanaz az államformája. De ahhoz, hogy valami jó létrejöjjön, elégséges-e, hogy csak lehetséges legyen? Kétségtelenül nem; szükséges, hogy azt akarják is.

Úgy Angliát, mint Franciaországot hatalmas politikai megrázkódtatás fenyegeti, és egyik sem tudja önmagában azokat az eszközöket megtalálni, amelyekkel ezt elháríthatná. Mindkettő elkerülhetetlenül elbukik, ha nem támogatják kölcsönösen egymást, és egy éppen annyira furcsa, mint

* Az angolok és a franciák politikai hatalmán diplomáciai fölényüket és azon megvesztegetési lehetőségeiket értem, amit számukra azok a pénzösszegek biztosítanak, amelyeket vállalkozásuk érdekében meg tudnak mozgatni.

szerencsés véletlen folytán, a különben elkerülhetetlen forradalom kivédése mellett, ez az unió felvirágoztathatná mindkét fél jólétét és véget vehetne Európa bajainak.

(Forrás: Saint-Simon – Augustin Thierry: *Az európai társadalom újjászervezéséről – Új kereszténység*. Ford., bev. Jordáky Lajos. Irodalmi Kiadó, Buk., 1969.)

RICHARD COUDENHOVE-KALERGI

PÁNEURÓPA (Részletek)

ELŐSZÓ

*Minden történelmi esemény utópiaként indul,
hogy azután valósággá váljon.*

■ Ez a könyv azzal a szándékkal íródott, hogy olyan nagy társadalmi mozgalmat hívjon életre, amely még minden európai népben ott szunnyad.

Sokan álmodoztak egységes Európáról, de kevesen tettek azért, hogy megvalósuljon. Ez a gondolat mint óhaj terméketlen, csak akkor hozhat eredményt, ha szilárd akarattal párosul.

Az európaiak akarata az egyedüli erő, amely megvalósíthatja Pán-európát; ez az egyedüli erő, amely fenntarthatja Pán-európát.

Így minden európai kezében tartja a világ sorsának egy darabkáját.

Amikor ezt a könyvet írom, az ötödik pánamerikai konferencia ülészik Chilében. Oroszország, képességeihez mérten, minden erejével újjáépítésén munkálkodik. A Brit Birodalom túljutott a háborút követő válságon. A Távols-Kelet megszabadult az amerikai háború veszélyének Damoklész kardjától.

Ezalatt Európa vezető és terv nélkül tétován halad egyik válságtól a másik felé. A francia és belga katonák folytatják Németország ipari központjainak elfoglalását. Trákiában újabb háború mindennapos veszélye fenyeget. Mindenütt nyomor, nyugtalanság, elégedetlenség, gyűlölet és félelem uralkodik.

Mialatt a világ többi része egy-egy lépést tesz előre, addig Európa egyre mélyebbre süllyed.

Már maga ez az egyszerű megállapítás is politikai program.

Európa hanyatlásának oka politikai és nem biológiai. Európa nem előrehaladott koránál fogva fog kihalni, hanem azért, mert lakói a modern technika minden eszközével ölik és pusztítják egymást.

Európának vannak minőségileg a legkiválóbb szellemi tartalékai a világon. Az amerikai dinamizmus nem más, mint az európai átültetése egy másik politikai közegbe. Nem Európa népeit támadta meg az időskori szenilitás, hanem a politikai rendszerüket. Csak e rendszer gyöke-

res átalakítása hozhatja meg és kell hogy meghozza e beteg kontinens teljes gyógyulását.

A világháború módosította Európa politikai térképét, de nem módosította politikai rendszerét. Napjainkban éppúgy, mint a múltban nemzetközi zűrzavar uralkodik, a gyengéket elnyomják az erősek, lappangó háborús veszély, gazdasági bezárkózás, politikai intrika játssza a főszerepet. A mai európai politika sokkal inkább a múltat idézi, mint a jövőt.

Európa a múlt felé fordul, ahelyett, hogy a jövőbe tekintene. A könyvpiacot elárasztották az emlékiratok. A közéleti vitákban a világháború okairól folytatott elmélkedések nagyobb teret kapnak, mint a következő háború elkerülésének módjai.

Ez az örökös múlt felé fordulás a legfőbb oka Európa megtorpanásának és széttagoltságának. Az európai fiatalságra hárul az a feladat, hogy változtasson ezen a helyzeten. Arra hivatott, hogy a régi Európa romjain új Európát építsen fel, a zűrzavaros Európát egy szervezett Európával helyettesítse.

Ha az európai államférfiak nem ismerik fel és nem valósítják meg ezt a célkitűzést, elsöprik őket a népek, amelyeknek sorsával játszanak.

Két égető probléma vár megoldásra kontinensünkön: a társadalmi probléma és az európai probléma: az osztályok közötti és az államok közötti vetélkedések megoldása.

A *társadalmi probléma* joggal kap kiemelt helyet a közéleti vitákban: pártokat hoz létre és oszt meg; nap mint nap számtalan formában kerül az egyes országok közvéleménye elé.

Ez idő alatt az *európai probléma*, amely nem veszít jelentőségéből, egészen egyszerűen *feledésbe merül*. Nem kevesen vannak olyanok, akik semmit sem tudnak létezéséről: az irodalom és az utópia világába száműzték, és nem veszik komolyan.

Miközben e kérdés megoldásától függ kultúránk jövője és gyermekeinké is.

Az *európai probléma* a következőképpen fogalmazódik meg:

„Európa politikai és gazdasági széttagoltságában képes-e biztosítani békéjét és függetlenségét a fejlődésben lévő Európán kívüli világhatalmakkal szemben, avagy létének megvédése érdekében kénytelen lesz államok föderációjába tömörülni?”

A kérdés felvetése válaszadással jár. Ezért nem teszik fel, hanem ravaszul megkerülik. Kétségtelen, hogy a közéleti vitákban gyakran beszélgetnek európai kérdésekről, de sohasem beszélnek konkrétan az *európai kérdésről*, amelyben az összes többi kérdés gyökerezik, mint ahogy a társadalmi kérdések összessége is általában magára a társadalmi kérdésre vezethető vissza.

Mint ahogy minden európai kénytelen állást foglalni a belpolitikában a társadalmi kérdésről, úgy a jövőben köteles lesz állást foglalni a külpolitikában az európai kérdésről. Így rá hárul Európa egységének vagy széttagolódásának, szervezésének vagy szétesésének, újjászületésének vagy hanyatlásának felelőssége.

Nem szabad többé előfordulnia annak, hogy háromszázmillió ember létkérdését a felelős vezetők ravaszul megválaszolatlanul hagyják.

Egyszóval az *európai kérdést* teljes egészében a kontinens közvéleménye elé kell tární a sajtóban, a politikai irodalomban, a közéleti rendezvényeken, a képviselőházakban és a minisztériumokban.

Az idő sürget: holnap talán már túl késő lesz a európai probléma megoldása: ezért szerencsésebb még ma nekilátni a feladatnak.

Európa csaknem teljesen elveszítette az önbizalmát és kívülről vár segítséget: egyesek *Oroszországtól*, mások pedig *Amerikától*.

Ez a két reménysugár halálos veszélyt jelent Európa számára. Sem a Nyugat, sem a Kelet nem akarja megmenteni Európát: Oroszország meg akarja hódítani, Amerika pedig meg akarja vásárolni.

Az orosz katonai diktatúra Szküllája és az amerikai pénzügyi diktatúra Kharübdiszé között csak egy keskeny út vezet a jobb jövő felé. Ezt az utat Páneurópának nevezik, és azt jelenti, hogy Európának magának kell segítenie önmagán, *gyakorlati célból, megteremtve egy politikai és gazdasági egységet.*

[...]

A PÁNEURÓPA Határai

Európa mint politikai fogalom magában foglalja a kontinens *minden demokratikus államát*, beleértve Izlandot, amelyet perszonálunió köt Dániához. Az a kevés terület, amely fennmarad Törökország európai részéből, politikailag Ázsiához tartozik.

Páneurópának nevezem Európa politikai fogalmát földrajzi fogalmával szemben.

Tudom, hogy nehezen fogják elfogadni ezt az elnevezést, felvetik ellette, hogy Európa, Oroszország és Anglia nélkül nem nevezhető Páneurópának, azaz „egész Európának”. Ennek a teoretikus ellenvetésnek gyakorlatilag semmi jelentősége nincsen. Kanada és Amerika európai gyarmatai sem tartoznak a *Pánamerikai Unióhoz*, Démoszthenész *pánhellén* mozgalma sem foglalta magában az összes görög államot. Azért választottam ezt a kifejezést, hogy kiemeljem a hasonlóságot a pánamerikanizmussal és a pánhellenizmussal.

Páneurópa relatív kiterjedése

Páneurópa 26 nagy és hét kis országból áll.

Az államok ezen együttesének körülbelüli területe 5 millió négyzetkilométer, lakossága közel 300 millió.

Ezek a számok ugyanakkor pontatlanok, mert a páneurópai államok csoportjának európai területe csak egy részét alkotja ezen államok politikai alakulatának. Ahhoz, hogy felbecsüljük jövőbeni hatalmának lehetőségeit, számításba kell vennünk az Európán túli területeket.

Ezek a területek két csoportra oszlanak:

1. Az *afrikai gyarmatbirodalomra* egy darabban (Líbia, Francia Afrika, Angola, Kongói állam) a maga 16 millió négyzetkilométerével és 53 millió lakosával.

2. A világ többi részén elterülő más gyarmatokra (Mozambik, Madagaszkár, holland India, Francia Indokína, Guyana stb.) ötmillió négyzetkilométerrel és 78 millió lakossal.

Így e gyarmataikat is beleértve Páneurópának 26 millió négyzetkilométer területe és 431 millió lakosa van. Az alábbi táblázat lehetővé teszi, hogy összehasonlítsuk Páneurópát más nagy világhatalmakkal és más államalakulatokkal:

	lakos	millió	km ²
Páneurópa	431		26
Brit birodalom	454		36
Orosz birodalom	145		22

Ezek az adatok még inkább alátámasztják annak a szükségességét, hogy Európának világpolitikai okok következtében össze kell fognia. Az európai államok egymástól elszigetelten hosszabb távon politikailag és gazdaságilag kénytelenek lesznek meghajolni a világbirodalmak előtt, a páneurópai unióval viszont az egyik legerősebb, ha nem a legerősebb tömörüléssé válhatnak. Népeség tekintetében Páneurópa a második, területileg pedig a harmadik helyen helyezkedik el. Elég erős lenne ahhoz, hogy visszaverjen minden katonai inváziót és győzedelmesen álljon ellen minden gazdasági konkurenciának.

Egy katonai szervezet és afrikai gyarmatbirodalmának racionális hasznosítása révén – amely Oroszország ázsiai kiterjedésével lenne egyenlő számára –, Páneurópa egymaga is megtermelhetne minden nyersanyagot és élelmiszert, amelyre szüksége van, és így visszaszerezhetné gazdasági függetlenségét.

Központi helyzete következtében – egyfelől Anglia és Amerika között helyezkedik el, másfelől Oroszország és a Kelet között –, valamint tradíciója és lakóinak természetes képességei révén ennek az egységes Európának meglesz az ereje és a tehetsége ahhoz, hogy még hosszú ideig a föld kulturális centruma maradjon.

[...]

AZ EURÓPAI NEMZET
Az európai Panteon

Minden nemzetnek van egy szentélye. Ez a kultúra laboratóriuma. Az állampolgári erények és a haladás kikristályosodásának pontja. Mint ahogy régen a katedrálisok voltak a vallási élet központjai, ma az *iskolák* a nemzeti élet centrumai. A nemzeti eszme elleni harc a kultúra elleni harcot jelentené. A sovinizmus elleni harc súlyosan kompromittálná, ha érintené a nemzeti eszmét.

A nemzeti sovinizmus ellen nem lehet elvont internacionalizmussal harcolni, csak a nemzeti kultúra elmélyítésével és európai kultúrává való szélesítésével, valamint annak a gondolatnak a terjesztésével, hogy Európa összes nemzeti kultúrája egymással való szoros és kibogozhatatlan összefüggései következtében, egyetlen nagy *európai kultúra* alkotó részét képezik.

Ahhoz, hogy az európai népek eljussanak az európai kultúra egységének eme gondolatához, meg kell tanulniuk megismerni és megbecsülni a szomszéd népek szellemi nagyjait; tudniuk kell, mivel tartozhatnak nekik. E célt a nyelvismeret és a fordítások elterjesztésével érhetjük el.

A nemzeti Panteont az európaiak szívében egy *európai Panteonná* kell szélesíteni, amelyben Shakespeare helyet kaphat Goethe mellett, Cervantes Dante mellett, Voltaire Nietzsche mellett, Spinoza pedig Husz János mellett. Ha a németek Buddha és Lao-ce olvasása és a francia kultúra felszínességén való gúnyolódás helyett a nagy francia enciklopédisták gondolatainak befogadásával kezdik olvasmányaikat, hamarosan felismerik azt a számtalan vezérgondolatot, amely elvezeti őket a weimari klasszikusokhoz, és tudatára ébrednek annak a szoros kapcsolatnak, amely összeköti egymással mindazt, ami a legnagyobb Európában.

Ahogy mi, európaiak beszélünk hindu vagy kínai nemzetről, bár ezek a népek jórészt különböző nyelven beszélnek, a kínaiaknak és hinduknak jogukban áll rólunk mint „*európai nemzetről*” beszélni, mint olyan nagy iskoláról, amelynek a német, francia és más nyelvi közösségek alkotják a különböző osztályait. Kulturális szempontból Európa valójában egységesebb, mint India. Indiát számos nyelv, megszámlálhatatlan dialektus, több vallás és számtalan szekta osztja meg csakúgy, mint a kasztok és a fajok közötti ellentétek.

Európa ellenben a keresztény vallásnak, az európai tudománynak, a művészetnek és kultúrának köszönhetően olyan egységet alkot, amely *görög és keresztény* alapokon nyugszik. *Európa közös történelme* a római birodalommal és a nagy népvándorlással kezdődött, majd a pápasággal, a reneszánszsal és a humanizmussal, a reformációval és az ellenreformációval, az abszolutizmussal és a felvilágosodással, a parlamentarizmussal és az ipari forradalommal, a nacionalizmussal és a szocializmussal folytatódott.

A különböző európai államok törvényei és alkotmányai összehasonlíthatatlanul közelebb állnak egymáshoz, mint hajdan a görög városállamokéi. Az európaiaknak azonos az életmódjuk, az életvitelük, a társadalmi struktúrájuk, azonos nézeteket vallanak a morálról és a családról, azonos erkölcsi tulajdonságokkal, szokásokkal, öltözködési móddal rendelkeznek, amely ugyanazokat a divatirányzatokat követi. Az európai festészeti, irodalmi és zeneművészeti törekvések is nemzetközi jellegűek: romantika és naturalizmus, impresszionizmus és expresszionizmus. Azonosak a belpolitika és a gazdasági élet problémái is.

Az európai élet mindezen jellemzői mellett a nyelvi sokszínűség veszít jelentőségéből. Amit még erősít az a tény is, hogy több nyelv csak egyszerű dialektusnak tekinthető.

A nyugati kultúra egysége feljogosít bennünket arra, hogy *európai nemzetről* beszéljünk, amely különféle nyelvi és politikai csoportokra oszlik. Amennyiben e páneurópai kultúra érzésének sikerül felülkerekednie, minden jó francia, német, lengyel vagy olasz egyben jó európaivá is válik.

E román, német és szláv nyelvű európaiak a nemzetközi értékű európai kultúra hordozói lesznek, amely kultúra nagy dolgokat hozott létre és fog létrehozni a jövőben az emberi élet minden területén.

NEMZET ÉS HATÁRAI *A kisebbségek problémája*

Lehetetlen igazságosan megállapítani az államhatárokat Európában, mert csaknem mindenhol a határok felállítását eldöntő szempontok kölcsönös ellentmondásban vannak egymással.

Ezek a szempontok a következők:

1. *nyelvi* határok
2. *földrajzi és stratégiai* határok
3. *történelmi* határok
4. *gazdasági* határok

A nehézséget még növeli az a tény, hogy *Kelet-Európában* nagyon nehéz pontosan nyomon követni a nyelvi határokat a nyelvi keveredés következtében bizonyos régiókban (a temesvári Bánátban például, Dobruzsában, Macedóniában) és nemzeti enklávékban (a magyar körzetben

Romániában, a német nyelvű beékelődésekben Csehszlovákiában és Romániában, a román és az albán területeken Görögországban stb.).

Mivel Kelet-Európában lehetetlen igazságos határokat vonni, a világháború győztes hatalmai karddal vágták el a gordiuszi csomót. Az ökoljogra támaszkodva sikerült a határok vonalában maximálisan érvényesíteniük nemzeti, történelmi és gazdasági törekvéseiket. Ott, ahol csődöt mondott a jog, győzött az *erőszak*. Breszt-Litovszk és Bukarest példa arra, hogy a vesztesek sem cselekedtek volna másként.

Ezeknek az erőszakos határkiigazításoknak az eredményeként a lengyelek, a csehszlovákok, a románok és a jugoszlávok érvényesítették nemzeti törekvéseiket a németek, a magyarok, bulgárok, az ukránok, a litvánok és az albánok kárára.

Így Kelet-Európa minden győztes államában jelentős kisebbség él. E *nemzeti kisebbség* nagyobb része, amelyet a többség elnyom, minden reményét új hazájának összeomlásába veti, amelyet egy újabb háború válthat ki. Türelmetlenül várja Németország és Oroszország újjászületését és az egész kelet-európai politika összeomlását. E remények középpontjában *Magyarország* áll, amelyet a legdurvábban érintettek az új határvonalak.

Ahelyett, hogy átfogó megbékélési politikával hátrítanak el a fegyverkezésre kényszerítő és pénzügyi helyzetüket aláásó külső és belső veszélyt, a győztes államok kormányai egyre reménytelenebb ellenállásra kényszerítik a kisebbségeket az erőltetett nemzetesítés kísérlete miatt, a nyelvhasználat, az iskolák bezárása, és mindenfajta egyéb zaklatások miatt. Ez a politika logikusan vezet egy kiterjedt háborúhoz Kelet-Európában, olyan háborúhoz, amely valószínűleg orosz hegemoniával fog végződni.

Nyugat Európában nem tulajdonítanak elég figyelmet ennek a veszélynek. Csak egyetlen eszköz van az elhárítására. Ez a módszer a következő: a *kisebbségek igazi védelme* egy a *nemzetek számára készült általános toleranciarendelet* meghirdetésével, amely az összes európai nemzet *Magna Chartáját* alkothatná.

Ez a toleranciarendelet (amennyiben technikailag kivitelezhető) kivétel nélkül mindenki számára lehetővé tenné anyanyelvének használatát a bíróságokon és a hatóságokkal való kapcsolattartásukban mindenfajta hátrányos megkülönböztetés nélkül, és biztosítaná gyermekeik számára saját kulturális közösségükben való nevelését.

Az állam és a nemzet szétválasztása

Figyelembe kell venni, hogy a humanizmus és a fanatizmus – jó és rossz értelemben – azon örökség részét képezik, amelyet a vallás hagyott a nemzetre. Napjainkban az emberek élnek és halnak, ölnek és hazudnak a nemzetükért, mint ahogy régen a vallásukért tették. Hogy túllépjenek a nemzetek közötti küzdelmeken, azt az utat kell követniük, mint amelyik a vallásháborúk eltűnéséhez vezetett.

Ma a nemzetállamok gyakorlatilag elfogadták a „*cujus regio, ejus religio*” elvét. Az uralkodó nemzetek egy soknemzetiségű államban megkísérlik erőszakkal megfosztani nemzeti jellegüktől és száműzetésre kényszeríteni a kisebbségeket, mint ahogy azt az uralkodó hitvallás tette hajdanában a kisebbségi vallásokkal. Éppoly barbár cselekedet akarata ellenére arra kényszeríteni valakit, hogy egy nemzet tagja legyen, mint elfogadtatni vele egy vallást.

Minden civilizált embernek azon kell munkálkodnia, hogy a nemzet mindenki számára *magánéleti kérdés* legyen, mint ahogy ma a vallás is az.

A nemzet mint kulturális entitás és az állam mint politikai entitás szétválasztása a jövőben olyan nagy ideológiai jelentőséggel bír, mint amilyen az egyház és az állam elválasztása volt. A Staatsvolk (nemzetállam) fogalma utóérzés lesz csupán, mint a Staatskirche (államegyházé), és lassan feloldódik „a szabad nemzet szabad államban” elvében.

Mert a nemzet a szellem uralma, amelyet nem korlátozhatnak határok. A német nemzet nem ér véget a Reich határainál, az osztrákok, Dél-Tirol lakói, a csehszlovákiai, a lengyelországi és svájci németek legalább annyira részét képezik, mint a poroszok és a bajorok. Nem Bismarcknak köszönhetően született meg és nem győzték le a világháborúban, mert Goethe és Nietzsche hazája az európai kultúra egyik legjelentősebb és legtermékenyebb iskolája. A német nemzet legalább annyira független a német Reichtől, mint a katolikus egyház volt az egyházi államoktól. Mert élete más síkon helyezkedik el. Így a német kultúra fénykora Goethe korában egybeesik a német birodalom legnagyobb megaláztatásával Napóleon idején. Ugyanez az észrevétel érvényes az olasz reneszánszra és a görög kultúra fénykorára: mindkettő e nemzetek legnagyobb politikai feldarabolásának idejére esik.

Ezen alapvető különbségek ismeretében a nemzet és az állam között egy csehszlovákiai német például a következő elv szerint jár el: „*adjátok meg a császárnak, ami a császáré és az Istennek, ami az Istené*”. Így ha teljes jogú állampolgárként el akarja ismertetni magát az államával, el kell látnia állampolgári feladatait, anélkül azonban, hogy megtagadná kulturális kötődését saját nemzetéhez. Egyszerre kell jó csehszlováknak lennie, mint állampolgárnak és jó németnek, mint embernek. Svájcban egy ilyen álláspont már jó ideje magától értetődik, mert itt a „*nemzeti szabadság*”⁷² uralkodik. Mihelyt kihirdetik a *toleranciarendeleletet* Kelet-Európában, elfogadható lesz ez az álláspont; senki sem fogja hangosan követelni a nemzeti határokat, mert egy adott államhoz való tartozás csak másodlagos kérdés lesz.

A nemzetnek és az államnak ez a szétválasztása megkönnyíti mindent a gazdasági fellendülést éppúgy, mint a társadalmi kérdés megoldását. Megtisztítja az elmérgesedett légkört Európában, amely ezután érett lesz a páneurópai megoldás befogadására. Ellenben a nemzeti kérdés megoldására irányuló minden más kísérlet háborúhoz és ezáltal Európa hanyatlásához vezet.

Inkább a határok eltörlése, mint kiigazítása

Az európaiaknak számot kell vetniük azzal, hogy az *igazságos* határok vágya megvalósíthatatlan, ellenben a stabil határok iránti vágy megvalósítható. *Elzász-Lotaringia* figyelmeztetés. Egy újabb háború újabbakkal helyettesítené a régi igazságtalanságokat és e határmódosításoknak milliók halála és megcsonkítása lenne az ára. A rossz határok még mindig jobbak, mint egy győztes háború. Végül Amerika példáján okulva Európának fel kell hagynia határainak szüntelen módosításán, és le kell mondania arról, hogy erőszak alkalmazásával igazítsa ki azokat. Ha az amerikai államok szüntelenül határaik igazságos és méltányos voltán civakodnának, állandó hadiállapotban lennének egymással. Előrelátóbbak ennél és csaknem mindannyiuk beletörődik abba, hogy határaik ellentétesek a természettel és az igazságossággal. Európának van még mit tanulnia!

Csak egyetlen radikális mód van az európai határok problémájának tartós és igazságos megoldására: ezt a módszert *nem határok módosításának, hanem hatrok megszüntetésének* nevezik.

A határok módosítását elutasító békeszerető európainak nemzeti és gazdasági okoknál fogva minden energiáját azok megszüntetésére kell fordítania. A páneurópai *toleranciarendelelet* megszabadítja az államhatárokat a nemzeti tartalmuktól; a páneurópai *vámunió* megalkotása megszünteti azok gazdasági értelmét.

Ha ez a két követelés teljesül, teljesen megszűnnek azok a súrlódási pontok, amelyek egy európai háború okai lehetnek. Az államhatárok a tartományok határainak szintjére esnek vissza és elvesztik minden jelentőségüket. Mint ahogy ma egy witembergi lakos közömbös az iránt, hogy szülővárosa Szászországhoz vagy Poroszországhoz tartozik, ugyanúgy egy reichenbergi lakos számára is mindegy, hogy szülővárosa Szászországban vagy Csehországban lesz-e.

A szomszédos államok közötti politikai gyűlölet magától el fog tűnni, ha megszűnnek annak gazdasági és nemzeti okai. Elég, ha egy páneurópai törvényhozás véget vet a népek egymás elleni mesterséges izgatásának az iskolákban és a sajtóban, illetve ha egy törvény *Európa elleni hazaárulás vétségével* a legszigorúbban bünteti *az összes nemzet ellen irányuló gyűlöletkeltést*.

A tanárok, diákok és gyerekek Európa-közi cseréje nagy mértékben felgyorsíthatja a nemzetek megbékélését.

A nagy páneurópai gazdaság keretében minden egyes nemzeti entitás a tőkélyre fejlesztheti saját kultúráját a szomszédaival való békés versenyben.

PÁNEURÓPA FELÉ

*Föderációba tömörülve Páneurópa összes
állama többet nyerhetne, mint amennyit veszítene.*

PÁNEURÓPA FEJLŐDÉSÉNEK SZAKASZAI *Páneurópai konferencia*

Az átmenet az európai anarchiából a páneurópai szervezet felé fokozatosan fog megvalósulni.

Egy vagy több kormány által összehívott páneurópai konferencia volna az *első lépés* az egységes Európa irányába.

Ez a kezdeményezés, amely valószínűleg az egész kontinensen kedvező visszhangra találna, kiindulhatna például *Olaszországból*, az egyetlen olyan páneurópai nagyhatalomból, amely a földrész összes államával baráti kapcsolatot tart fenn.

A *Kis Antantnak* szintén módjában állna e konferencia összehívása. Már előfordult, hogy ilyen közvetítő szerepet játszott több európai válság idején, és fontos érdeke fűződik Európa föderatív állammá való alakításához.

Egy páneurópai konferencia kezdeményezése kiindulhat *Svájcból* is, amelynek soknemzetiségű és föderatív struktúrája Páneurópa előképét alkotja, és élvezzi az egész kontinens teljes bizalmát. Ez a javaslat kiindulhat *Spanyolországból*, *Hollandiából* és a *skandináv országokból* is, amelyeket semlegességük a háború idején közvetítő szereppel ruházhat fel békeidőben.

Mint ahogy régen az Egyesült Államok tette, a kontinens első számú nagyhatalma *Franciaország* is magához ragadhatja az egyesítési folyamat

kezdeményezését. Tekintélye nagyot nőhetne egy ilyen vállalkozással, anélkül, hogy veszítene hatalmából. Végül Németország is hivatott lenne arra, hogy közvetítsen Páneurópa érdekében. Egy tartós békejavaslat és egy minden európai államhoz intézett kötelező döntőbírósg gondolata a versailles-i békeszerződés határainak páneurópai garantálásával társulva felvehetné az európai kérdést és ismét visszaadná Németországnak elvesztett tekintélyét.

E páneurópai konferencia programját világosan körül kell határolni. A területi kérdéseket ki kell zárni a vitákból, ám bizottságokat kellene létrehozni, amelyek a döntőbírósg, a nemzetközi biztonság, a leszerelés, a kisebbségek, a közlekedés, a vám, a pénzügy, a nemzetközi adósság és kultúra kérdését lennének hivatottak tanulmányozni.

Az első konferenciának, a pánamerikai testvérének példáját követve, az időközönkénti rendszeres ülésekről kellene döntenie, és az uniós mozgalom központjául a pánamerikai iroda mintájára létre kellene hoznia egy páneurópai irodát.

A döntőbírósgai szerződés

Páneurópa felé vezető második lépésként döntőbírósgai – és kötelező biztonsági-szerződést kell kötni a kontinentális Európa demokratikus államai között. Az egyes európai államok ezt a második lépést egymás között döntőbírósgai szerződések megkötésével készítenék elő. De azok az államok, amelyek szilárdan eltökélték, hogy semmi áron sem indítanak támadó háborút, egy békés ligába tömörülhetnek a kötelező döntőbírósg és a határok kölcsönös elismerésének elfogadásával. Egy ilyen liga előnyei a tagok számára olyan nyilvánvalóak lennének, hogy lassacskán az összes európai állam önként csatlakozna hozzá. Angliát is elfogadnák a páneurópai döntőbírósgban, ellenben nem venne részt a határokat garantáló szerződésben, elkerülendő, hogy Páneurópa belekeveredjen Ázsia és Óceánia jövőbeli konfliktusaiba.

Vámunió

A harmadik lépés Páneurópa felé egy páneurópai vámunió megalkotása, mely egységes gazdasági teret hozna létre Európából. Az európai gazdaság e szerkezetalakítása nem egy csapásra, hanem apránként fog megvalósulni; fontos, hogy határozottan oldjuk meg a vámsorompó eltörlésének előzetes lépéseit. Ebben az esetben is néhány állam – többek között *Ausztria utódállamai* – mutathat példát a többieknek, és köthet egymással vámszövetséget, sőt pénzügyi szövetséget. A vámuniók ilyen fúziója és kiszélesítése előkészítheti és felgyorsíthatja a páneurópai gazdasági tér kialakítását

Az európai alkotmány

A páneurópai törekvések betetőzése az „Amerikai Egyesült Államok” mintájára létrejövő „Európai Egyesült Államok” alkotmánya lesz. Európa egységes entitásként jelenne meg más kontinensekkel és világhatalmakkal szemben, és a föderáción belül minden egyes állam maximális szabadsággal rendelkezne. Páneurópa két kamarából állna: a *Népek kamarájából* és az *Államok kamarájából*, a Népek kamaráját 300 képviselő alkotná, egy

képviselő jutna egymillió lakosra, az Államok kamarája a huszonhat európai kormány huszonhat képviselőjéből állna.

Pán Európában Pánamerikához hasonlóan a *nemzeti nyelvek egyenlőségének* kell uralkodni, de technikai okokból az összes európai államnak döntenie kellene az angol nyelv kötelező bevezetéséről a közép-, majd az általános iskolákban. Az Európán kívüli világban ugyanis semmi sem képes megakadályozni, hogy az angol a *nemzetközi kapcsolatok nyelve* legyen. Célszerű lenne az európaiak részéről, ha Japán és Kína példáját követnék, és az angol nyelv elsőségéből levonnák a megfelelő gyakorlati következtetéseket. Eltűnne a nyelvek közötti rivalizálás és az országok közötti megértés jelentősen leegyszerűsödne, ha minden egyes európai alapjaiban ismerné az angolt, mint kiegészítő nyelvet a saját anyanyelve mellett. A könnyedség, amellyel az angolt tanulják (amelyet természetesen ortográfiai reformnak kell alávetni) és köztes pozíciója a germán és a román nyelvek között feljogosítja arra, hogy természetes eszperantó nyelv szerepét töltsse be.

(Forrás: Richard N. Coudenhove-Kalergi: *Pan-Europe*. Presses Universitaires de France, Paris, 1988.)

■ JEGYZETEK

1. És a demokratikus berendezkedéshez közel állót.
2. A svájci konföderációban a nemzeti kisebbség fogalma nem létezik. A svájci nép négy nemzeti kultúrához (német, francia, olasz és rétoromán) tartozik, amelyek nemcsak szabadon nyilvánulhatnak meg, hanem a leggyengébbeket a föderáció támogatja.

ANTALL JÓZSEF

MIT JELENT NEKÜNK EURÓPA?

Az Európa Tanács parlamenti közgyűlése 1992. június 30-án, a térség országai közül először éppen Magyarországon, Budapesten, az Országház épületében tartotta ülését. A magyar miniszterelnök így házigazdaként köszöntötte a résztvevőket, köztük Lalumière asszonyt, az ET főtitkárát.

**Elnök Úr, Főtitkár Asszony, Tisztelt Közgyűlés,
Hölgyeim és Uraim!**

■ Különleges megtiszteltetés Magyarországnak számára, hogy az Európa Tanács parlamenti közgyűlése a korábbi kommunista tábor országai közül először éppen Magyarországon tartja meg ülését. Külön kitüntetés számunkra, hogy Európa számos országának parlamenti képviselőit vendégként és a parlamenti munka részeseiként is a magyar Országgyűlés épületében, a régi Alsóházban köszönthetjük, ahol az elmúlt évszázadban az Országgyűlés tagjai annyiszor szembesültek azokkal a világtörténelmi kérdésekkel, amelyekkel egy aránylag kis ország mindig is kénytelen volt szembenézni történelme folyamán.

Ezen a helyen arról kell szólnom, hogy mit jelent nekünk Európa. Az európai kérdés, az Európai Egyesült Államok jövőképe, Európa határainak meghatározása ennek a tanácskozásnak is feladata. Mi, amikor Európáról beszélünk, akkor Európát tág fogalomként értelmezzük, amelybe földrajzi, szellemi és politikai értelemben is, de legfőképp biztonsági szempontból nagyon nagy területek tartoznak.

Ha Európa határaitól beszélünk, akkor figyelembe kell vennünk a földrajzi tényezőket, az embercsoportokat, amelyek az adott térségben évszázadok, sőt évezredek alatt alakultak ki, végül pedig figyelembe kell venni a kultúrát, a szellemiséget. E három tényező a földrajzi, az emberi és a kulturális – utóbbi mint a szellemiség hordozója és kifejezője – határozza meg Európánkat. Erre a szellemiségre, megújítási képességre alig találunk még egy példát a nagy történelmi civilizációkban. Európa népeinek műveltsége más kultúrákhoz képest nagy belső szellemi felhalmozó képességgel rendelkezett, emellett nyitottság jellemezte. Soha nem szigetelődött el, földrajzi fekvése következtében befogadójává vált a különböző irányokból érkező ismereteknek, melyeket magába olvasztott.

Ma az a kérdés vetődik fel előttünk, hogy mit is kezdünk közös örökségünkkel, és hol is vonjuk meg Európa határait. Ha azt mondjuk, hogy az egyik Európa az, amelyet könnyen azonosítunk a nyugati kereszténységgel és az ebből kialakult laikus műveltséggel, akkor a másik oldalon újra fel kell fedoznünk a bizánci kultúrát, amelyik a maga monolitikus, cezaropapisztikus szemléletével, de ugyanakkor hallatlan érzelemgazdagságával – az európai racionalizmus mellett –, a lélek vizsgálatával és feltárásával újat adhat a mi Európánknak akkor is, ha politikai értelemben bizonyos aggályaink lehetnek ezzel kapcsolatban. Délkelet-Európa egyben az iszlámmal való érintkezés és együttműködés területe.

A másik oldalon a 16. században, a nagy tengeri felfedezések időszakában megszületett az atlanti térség egységének gondolata, a transzatlantizmus. A transzatlantizmus nélkülözhetetlen része a mai európai szemléletnek, az együttműködésnek és az együttgondolkodásnak. Amit nekünk együtt kell megvalósítani, az nyugat felől az atlantizmussal való európai egység megteremtése, kelet felől pedig az eurázsiai térséggel való együttműködés.

Jó tudni azt, hogy amit Magyarország a demokrácia, a piacgazdaság és egyáltalán a modern Európa intézményrendszereinek kialakításában elért, az átalakulás, ami az elmúlt időszakban végbement, az Önöknél elismerésre talál. Jólesik azt is hallani, hogy nemcsak az emberi jogok kérdésében vallott nézeteinket, hanem a kisebbségi jogok magyarországi kezelését is elismerik. Az alap az emberi jogok biztosítása, de mi a kisebbségi kérdés megoldásának keresésében továbbmegyünk mind határainkon belül, mind határainkon túl. Ehhez azt is hozzátehetjük, hogy sem az emberi jogok kezelése, sem a kisebbségi jogoké nem lehet egyetlen országnak sem belügye.

Amikor ezekről a kérdésekről beszélek, akkor még az átalakulásról is kell néhány szót szólnom. Megtörtént-e, befejeződött-e az átalakulás?

Az első időszakban kétségeket, szkepszist éreztünk. Azt kérdeztük, hogy ezeknek az országoknak a reformtörekvései, majdan átalakulási törekvései nem veszélyeztetik-e a világ egyensúlyát, nem veszélyeztetik-e magát a folyamatot. Egy második időszakában úgy éreztük, hogy túlzottan is lelkesen ítéli meg a világ, ami bekövetkezett, és úgy érzi: itt a győzelem, vége a diktatúrának, megszületett az új társadalom és gazdasági modell, amely bennünket a nyugati világgal egységbe hozhat.

És amikor az optimista érzések eluralkodtak mind kint, mind bent, épp akkor tűntek fel egyre inkább a problémák – amelyekről természetesen tudtunk, hiszen nem voltak illúzióink –, és csalódottság vett erőt térségünk lakosságán. Éppen ezért rendkívül fontos, hogy most, a csalódottság időszaka ne legyen tartós a térségben, és legyen erőnk ahhoz, hogy győzelemre vigyük ezt a ma még többséyles küzdelmet. Remélem, Magyarországon kevesebb lehetősége van a kudarcnak, de térségünkben több helyütt fennáll a dezintegrálódás, az instabilitás veszélye, fennáll annak a veszélye, hogy a reformokra vagy demokráciára törekvő politikai erők mellett szélsőségesek is jelentkeznek.

Közép-Európa mindig veszélyeknek kitett, kritikus terület volt. Birtoklása vagy mellőzése, önállósága vagy függetlensége nemcsak európai, hanem nemzetközi kérdés is. Most a térség megszabadulása a varsói paktumtól azzal a veszéllyel is jár, hogy nem érzi eléggé Európa nyugati fele, hogy mennyire szükséges és mennyire nélkülözhetetlen ma is az összetartozás és a szolidaritás, mert ez az a bázis, amelyen biztonságunk alapul. Ide tartozik a NATO fenntartása és az amerikai jelenlét fontossága. Ügyelni kell arra is, hogy régi reflexek vagy nacionalista reflexek ne lehessenek úrrá Európánkban, amelyek egymással szembe fordítják az európai kultúrát és az európai civilizációt létrehozó nagy és kis országokat. Nem szabad, hogy a társadalom mélyében vagy akár csak a perifériáján megerősödni hagyjunk egymással szemben álló, az európai gondolattal ellentétes nézeteket.

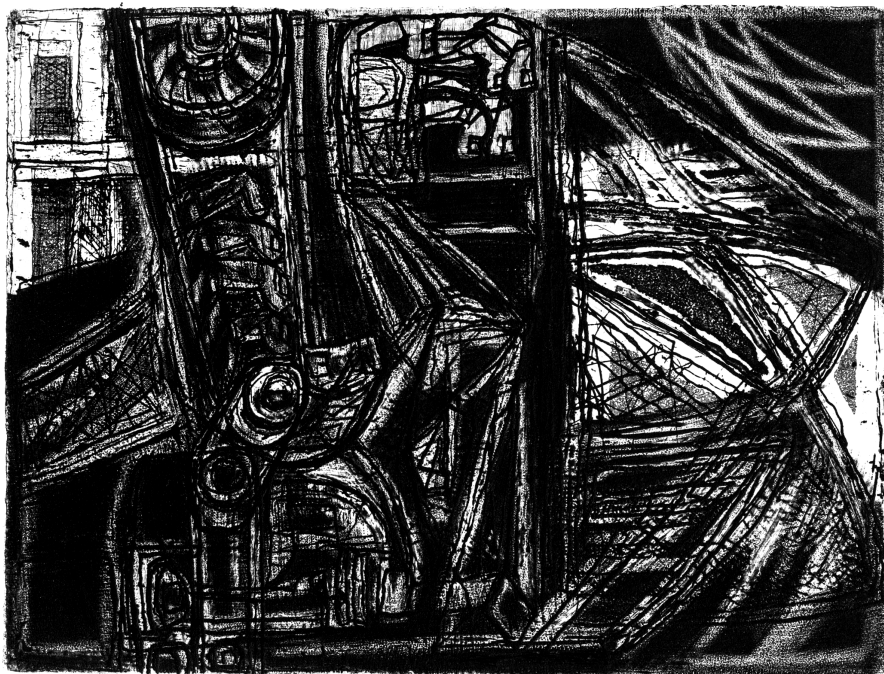
Súlyos gond – a mindannyiunkat sújtó szociális és gazdasági problémák mellett – Jugoszlávia kérdése, a volt Szovjetunió problematikája vagy pedig a Cseh és Szlovák Köztársaságon belüli politikai, alkotmányjogi konfliktus feloldása. Kelet-Közép-Európának ez a térsége nyugtalan. Le

kell szögeznünk, hogy akár nemzetközileg, akár európai méretekben vagy regionális vonatkozásban a legnagyobb hibának tartjuk, hogy a stratégiai távlatban gondolkodó preventív külpolitika és biztonságpolitika helyett a világ évtizedek óta követő külpolitikát folytat, a szabad országok, a parlamentáris rendszerek részben belső szerkezetük következtében inkább defenzív politikát folytattak, az egyes eseményekre reagáló politikát, és nagyon ritkán fordult elő, hogy a megelőzés lehetőségeivel élve, konfliktushelyzetben idejében lépjenek föl.

Befejezésül annyit szeretnék elmondani, hogy akármennyire is könnyebbnek látszik mai helyzetünk a tegnapiénál, akármennyire boldogan fogadjuk a tényt, hogy Önök itt lehetnek, és véget ért az a korszak, amikor egy vasfüggöny választott el bennünket egymástól, meg kell mondanunk, hogy létezik egy szociális vasfüggöny, és lehet, hogy egy gazdasági vasfüggöny is létesül, és ez a tény sokkal nagyobb veszély a világgazdaság egészére, mint hinnénk. A közép-kelet-európai térség problémái világproblémák, és nem lehet egy jóléti társadalmat, egy virágzó gazdaságot még egyszer felépíteni Európa nyugati felében vagy az atlanti térségben, ha ez a régió szegény marad, és rekonstrukciójára nem kerül sor.

Ehhez kérem az Önök segítségét, megértését, hogy Magyarország ebben a valóban bizonytalan, viharos térségben stabil országgént meg tudja tartani azt a modellszerepet, amelyet megkísérelt az elmúlt időszakban kialakítani.

(Forrás: Antall József: *Mit jelent nekünk Európa?* In: *Uó: Modell és valóság. II.* Athenaeum Nyomda, Bp., 1994.)

KESZEG ANNA

A RENDSZERVÁLTÁS PATINÁJA

The Sleepers/Bez vědomí/Eszmélet/Sub

acoperire. HBO Europe, r. Ivan Zachariáš, 2019.

■ A posztkommunista blokk rendszerváltásainak évfordulójára érkezett meg az HBO kínálatában Ivan Zachariáš történelmi kémsorozata, a bársonyos forradalom időszakának Prágájában játszódó *Eszmélet*. A hatrészes minisorozat revelációként hat annak a generációnak, melynek vannak még emlékei 1989-ről, időközben viszont hozzászólt ahhoz, hogy élményvilágát a minőségi televíziós sorozatgyártás sztenderdjei fejezzék ki. Az HBO Europe-ra jellemző minőségben, drámaisággal, globális és lokális megfelelő egyensúlyozásával végre itt van egy történet, amely arról a nagyon ellentmondásos időszakról szól, amelyet 30 év után illet volna már megfelelően feldolgozni. Az *Eszmélet* nagy lépés ebben az értelmezési folyamatban, mert jó helyre helyezi a hangsúlyokat, a műfaji minta működik, a tárgyi kultúra rekonstrukciója elevenébe vág, a karakterek hihetőek, szerethetőek és gyűlölhetőek – sőt felismerhetőek, a történeti események hordereje nincs a storytelling és a drámai ívek aprópénzére váltva. Ugyanúgy kötelező nézni, mint az HBO Europe másik, a korszakban és a régióban játszódó, ünnepelet minisorozata, a *Csernobil* (r. Johan Renck, 2019).

A kelet-közép-európai televíziós rendszerváltások történetének ismeretében nem véletlen, hogy a politikai rendszer átrendeződésére a ma meghatározó médium, a komplex televíziós sorozat kódjai szerint reflektáló sorozatot nem egy közszolgálati vagy akár helyi kereskedelmi televíziózáshoz kapcsolódó produkciós cég gyártotta/rendelte meg, hanem az amerikai nagyjátékos, az HBO európai leányvállalata, az HBO Europe. Az HBO a nyolcvanas évek végén már felismerte a televíziózásban rejlő sznobhatáspotenciált: a televízió mint uralkodó mainstream médium kiválóan pozicionálható újra egy olyan tartalomszolgáltatási logika által, mely az elitkultúra sémáit alkalmazza. E képlet alapján teremtette meg az HBO a szerzői sorozatot, a minőségi televíziót, s hozta létre az *Oznak* (1997–2003 – sr. Tom Fontana), a *The Wire*-nek (2002–2008, sr. David Simon), a *Deadwood*nak (2004–2006 – sr. David Milch), a *The Sopranos*nak (1999–2007, sr. David Chase) köszönhetően azt a vizuális nyelvet, mely megadta a kortárs televíziós dráma alaphangját. Az HBO e sorozatainak gyártói az irodalom klasszikusaihoz hasonlították önmagukat, Shakespeare és a realista nagyregény ihlette munkájukat, s az HBO önálló tartalomgyártásra fókuszáló stratégiájának köszönhetően a televíziós sorozatgyártás a kilencvenes évekre a hőskorába lépett. Ugyanennek a hőskornak a receptje került át az HBO Europe terjeszkedésének köszönhetően Kelet-Európába az elmúlt másfél évtizedben, illetve legutóbb Észak- és Dél-Európába, ez esetben két olyan piacra, ahol a minőségi televíziózásnak vannak helyi, közszolgálati tévés hagyományai. Kelet- és Közép-Európa esetében éppen az az izgalmas, hogy a televíziózás helyi hagyományai a régióon belül nagyon szétartóak, nincs igazi, lokális és folytonos gyakorlata

a minőségi televíziózásnak, a közszolgálati televízió politikai, a kereskedelmi televíziózás gazdasági kiszolgáltatottsága magától értetődő, illetve az HBO-nak részt kell (ett) vennie azokban a társadalmiasítási folyamatokban, melyek a televíziós tartalomfogyasztással szembeni előítéleteket felszámolják.

Ebben az elnagyoltan vázolt kontextusban kardinális jelentőségű az *Eszmélet* elkészülte: kortárs globális televíziós nyelvre fordítja le a rendszerváltás tapasztalatát anélkül, hogy bagatellizálná. A rendező Ivan Zachariáš készített már korábban HBO-s sorozatot, a *Pusztaságot*, s az HBO névéhez kapcsolható kelet-európai rendezők azon csoportjába tartozik, mint a román Bogdan Mirică, amelynek tagjai a reklámfilmgyártásban szocializálódtak. Ugyanakkor az sem mellékes, hogy az HBO korábban gyártott már a rendszerváltás előtt játszódó sorozatot, a *Burning Busht* (2013), az 1969-es ellenálló, Jan Palach történetéből, melyet az a lengyel Agnieszka Holland rendezett, aki az amerikai HBO-s és a kelet-európai sorozatgyártás közötti legszerveesebb kapcsolódási pont. Európai filmes neveltetéssel, majd az amerikai sorozatgyártásban szerzett tapasztalatokkal Holland azon kevés rendezők egyike, akik mindkét rendszer szerkezetét jól ismerik. Mindez amiatt lényeges, mert látnunk kell, ilyen típusú sorozatok nem egyik napról a másikra bújnak elő a föld alól: hiába gyorségű motor a televízió, ahhoz, hogy egy formátum meghonosodjék, ugyanúgy, mint a kulturális iparágak egyéb területein, folyamatos építkezésre, fokozatos professzionalizációra van szükség.

Az *Eszmélet* mögött ott van ez a háttér, s ezért születik meg bennünk már az első képkockák után az a megnyugtató érzés, hogy itt nem kell szurkolni a gyártóknak, vajon végig tudják-e vinni az elején beígért koncepciót és minőséget, hanem bátran rábízhatjuk magunkat az értő kezekre. A főcím előtti első jelenet ugyanis még 1977-ben játszódik, Prágában: egy polgári bérház lépcsősorát látjuk pazar felülnézetből, fekete bőrdzseki fickók betörnek egy sok-sok műtárggyal és stílbútorral nagyon személyre szabott, de egyébként kivitelezésében inkább lepukkant lakásba (ahol a stílbútor örökség, nem a dizájtudatosság jele). Bepoloskázzák a lakást, majd az idősebb összegyűjt néhány tárgyat, fotót egy pokrócba, megkéri fiatalabb kollégáját, hogy hagyja magára, s a pokrócba gyűjtött tárgyakat lábbal összetöri, feláll az ágyra, s elégtétellel lepisili a párnát. Főcím, majd a következő jelenetnél idősíkot váltunk: 1989, London. Itt egy piros melegítő, vörös hajú nőt látunk végigfutni a szintén felülnézetből megmutatott városon, miközben párhuzamosan gondos kezek gőz fölött felnyitnak egy borítékot, elolvassák tartalmát, ugyanolyan gondosan visszazárják azt úgy, hogy a felnyitásnak nem marad nyoma, s ezt követően landol a boríték a Royal Mail postaládájában abban a lakásban, ahova a nő hazatér. A levél címzettje és a feltört lakás tulajdonosa ugyanaz a személy, Viktor Skála, a nő férje, az illetéktelen behatolók mindkét esetben az állami titkosszolgálat, az StB és az MI6 képviselői. Feladatuk hasonló, eszközeik különbözőek. A történet ezt követően e két idősíkon játszódik, 1977-be olyankor lép át, amikor az éppen aktuális, 1989-es történések megértéséhez elengedhetetlen összefüggéseket kell megmutatnia.

A főszereplő páros, Skála és felesége 1977-ben politikai menekültként szöknek Angliába, 1989-ben pedig már úgy érzik, enyhült annyit a rendszer, hogy brit állampolgárként kockázatmentesen hazalátogathatnak Prágába. Látogatásuk második estjén egy autóbaleset áldozatai lesznek, s ezt követően Marie Skálová arra ébred a kórházban, hogy férje a balesetet követően eltűnt. Skálová, aki Londonban sikeres hegedűművészi karriert

épített, szintén ellenálló családból származik, apja miatt egyetemi pályafutása Prágában el sem kezdődhetett, s a Viktorral való megismerkedés, a Londonba emigrálás teremti meg számára a karrierépítés lehetőségét. A balesetet követően kezd el férje kém voltára gyanakodni, magánnyomozásba fog és kerül teljesen tapasztalatlanul az MI6, az StB és a KGB uralta sakkjárára. A három titkosszolgálati egység alkalmazottai közötti erőviszonyok alakítják a történetet, amely eljut a rendszerváltásig és Viktor Skála belügyminiszterré választásáig. A sorozat egyik legemlékezetesebb mondata az, amikor az StB a lehetőségeket és erőviszonyokat még csak tesztelő alkalmazottja barátnője nappalijából kinéz a lepattant városra, majd ezt mondja: „Ezek még mindig félnek tőlünk, de már mi is félünk tőlük.” Közben a kamera megállapodik az egyik épület tetején látható vörös csillagon. A szex utáni intimitásban elhangzó mondat a teljes történet mottója lehetne folyamatosan átrendeződő és átértelmeződő „mi”-vel és „ők”-kel.

A nézők előtt kettős ügynökként lelepleződő Skála úgy lesz az új rend arca, hogy a „nép” szemében ellenálló identitása elkötelezetlenségének tökéletes bizonyítéka. A sorozat megmutatja tehát e kelet-európai média-esemény-forradalmak ellentmondásait. Miközben a *House of Cards* (2013–2018, sr. Beau Willimon), a *The West Wing* (1999–2006, sr. Aaron Sorkin), a *Scandal* (2013–2018, sr. Shonda Rhimes) utáni időszak filmes drámáiban a politikai rendszerek szükségszerűen populista érdekjátszmái és életbevágó bűnei ténykérdésnek számítanak, nem pedig bizonyításra szoruló állításnak, az *Eszmélet* lezárásában éppen az a tanulság a döbbenetes, hogy Prágában, illetve Európa e térfelén 1989-ben még olyan emberek éltek, akik elhitték, hogy létezhet „tisztá lappal” induló politikus. A beszűkült médiateretek pedig lehetővé tették a politikusi személyi márkák fehér-fekete árnyalatok szerinti felépítését. A sorozat logikájára ráerősítve, készült mindez akkor, amikor Andrej Babiš cseh miniszterelnök a cseh Trumpként lepleződött le, és tömegek tüntettek hatástalanul ellene.

A sorozat erőssége a mindennapi drámák megmutatása, az emberek lételehetőségeinek, a felvállalt konfliktusok és kompromisszumok finom egyensúlyának ábrázolása. Skálová hazatérése után legelőször a temetőbe megy szülei sírjához (a kelet-európai embernek a temető fontosabb, mint a város és annak lakói), csak ezt követően látogatja meg testvérét, akivel éppen amiatt kerül konfliktusba, mert megvádolja, nem fordít elég figyelmet a szülőik sírjának ápolására. A kelet-európai élet (különösen 1989-ben) a temető körül forog: a sírok rendben tartása, a temetőben megszerzett és megbecsült hely a történeti emlékezet egyéni, családi és társadalmilag nem autorizált narratívájának életben tartását jelenti. Az otthon maradt testvér azzal vág vissza, hogy az emigráció utáni kihallgatások, a sorozatos meghurcoltatás miatti sikertelen párkapcsolat felelősségét testálja Marie-ra, s azzal vádolja, hogy mindezekért csak ruhákkal fizet. A hiányversus bőséggazdaságok konfliktusa, az önfejlesztés lehetőségei versus a rendszer egyénre nehezedő nyomásának elviselése finom szimmetriatengely mentén rendeződnek el a viszontlátást követő szükségszerű összetűzés során. A testvérek veszekedését mesterien árnyalja a helyzet: a megkopott bútorokkal berendezett, inkább lepukkant, mint jól karbantartott erdei házban a mell alatt véget érő, előnytelen, de státuszszimbólum nájlonharisnyára Hanka, Marie testvére rápróbálja a nyugati „kincseket”, a bordó bőr kétrészeset, mely elbűvöli, de közben éppen kontextusnélkülisége miatt azt is érzi, nincs az életében olyan helyzet, amikor viselhetné. Kelet-Európában a materiális kultúra javaiért folytatott beszerzési harc

felőrölte az idegeket, hiszen valójában nem ezekért a tárgyakért harcoltak/tunk, nem tudták/tuk, mit akartak/tunk, amikor ezeket a tárgyakat akarták/tuk.

Zachariášra egyébként is nagyon jellemző, hogy a tökéletes díszlet sosem retrópornó: a tárgyak karriert futnak be a szereplők életében, jellemeznek, drámákat visznek színre. Ennek jegyében születik a főcím is: a szereplők íróasztalaiknál, ágyaikban alszanak (ezért is nagyon furcsa az *Eszmélet* magyar cím), az alvás közben őket körülvevő tárgyak karaktereket és eljárás módokat jellemeznek. Vagy ott van a főszereplő páros Prágába érkezésének pillanata, amikor Marie honvágytól átitatott tekintete vágyakozóan végigpásztazza a várost a reptérről hazatérő taxiból. A gyártók több interjúban is megemlítették, mennyire nagy feladat volt a mai turistaparadicsomban a 89-es kelet-közép-európai szocialista romváros szellemét megidézni, azonban a hangsúly itt sem a részletek kimódoltságára, hanem London tapasztalata után a teret újra felfedező és azzal szeretettel azonosuló emigráns tapasztalatára helyeződik.

A sorozat elemzései rendre kitérnek arra, hogy az alkotás szinte egyetlen hibája a főhősnő, Marie Skálová nem eléggé elmélyített karaktere. Marie erkölcsi motivációiról valóban nem sok derül ki a sorozatban. Tudjuk, hogy apja ellenálló múltját, szülei emlékezetét sokra tartja, hogy gyereke nem lehetett, illetve látjuk, hogy férje megtalálásáért mindent kockára tesz. Vívódásai a férjében való csalódás miatt következnek be. Mintha nem lenne saját belső konfliktusa. Azonban gondoljunk csak vissza a korábban felidézett legelső jelenetre: Marie végigfut Londonon, zenét hallgatva. Majd az első rész első jelenetei ismertetik átlagos napjait: férjével ellentétben, aki az angol reggelit előszeretettel fogyasztja (mellesleg a feleség készíti el azt), narancslevet iszik, és egészséges étrendet követ, gyakorol, majd este zenekari fellépésen ünneplik. Marie vívódásainak és problémáinak ebben a térben van értelmük: neki az a dolga, hogy eldöntse, mennyire jó abban, amit csinál, elégedett-e a befutott karrierrel, erre, ennyire vágyott, meg tudta-e ugrani az új kultúrába való beilleszkedést. És vajon nem ezek azok a gondok, amelyek egyébként éppen elégségesek lennének ahhoz, hogy egy emberélet értelmesen elteljen velük? A londoni évtizedben még eléggé fiatal ahhoz, hogy az önkeresés és önfejlesztés individualizációs parancsa szerint alakuljon a személyisége. Mintha a körülötte levő világ azért épülne rá a rendszerrel szükségszerűen megkötött kompromisszum logikájára, hogy megadja neki az önfejlesztés lehetőségét. És itt kezdődhet Marie története, nem egy kémsztoriban, hanem mondjuk a cseh *Terapie* (2011–), folytatásában, ahol fel kell dolgoznia megkíméltetése terhét. Az ilyen sorsokból lesznek az alkoholizmussal, depresszióval, altruizmus-függőséggel jellemezhető női közéleti figurák. A sorozat ott hagyja abba a rendszerváltás történetét, ahol ez a sztori éppen csak elkezdődik. Marie utolsó jelenléte a képernyőn ennek a történetnek mondja el az első fordulóját. Kelet-Európában vannak ugyan emberek, akiket egy ideig megkíméltek a körülmények, de csak azért, hogy később e megkíméltetés privilégiumaiért még nagyobb áldozatot kérjenek cserébe.

Az *Eszméletet* nézhetik a jó kémsztorik kedvelői, a rendszerváltás audiovizuális megjelenítéseire kíváncsi nosztalgizások és a tanulni vágyók, de főleg azok, akik úgy érzik, ideje valami konszenzusra jutni abban, mi is történt Kelet-Közép-Európában 1989-ben. Arra nagyon kíváncsi lennék, Václav Havel milyen nézője lett volna ennek a sorozatnak.

GYÖRGY PÉTER

LOURMARIN, FARKASRÉT, PORT BOU, A LISTA (I.)

„A szegényeknek szűkösebbek az emlékeik, mint a gazdagoknak, kevesebb támpontjuk van a térben, mert ritkán mozdulnak ki lakhelyükről, s az időben is kevesebb támpontot nyújt egyhangú szürke életük. Igaz, ott van a szív emlékezete, azt mondják, az a legbiztosabb, csak hogy a szív elhasználódik a küszködésben, a munkában, gyorsabban felejt a vesződések súlya alatt. A szegényeknél csak a halál elmosódó útját jelzi. *Az elveszett idő nyomába csak a gazdagok eredhetnek.*”

ALBERT CAMUS: *Az első ember*, ford. Vargyas Zoltán¹

„A nyelv nem hagy kétséget afelől, hogy az emlékezés nem a múlt feltárásnak eszköze, hanem színháza.”

WALTER BENJAMIN: *Berlin Chronicle 1932.*²

1. Kettős száműzetés

■ 2018 októberében az észak-provence-i Lauris-ban, vacsora közben M. unokatestvére, Zs. megemlítette, hogy ha érdekel minket, amúgy Camus sírja a szomszédos Lourmarinben van. Másnap reggel indulás előtt még beszélünk a szegény falusi és kisvárosi temetők hírességek sírjait felkéréső alkalmi látogatókkal szembeni néma ellenállásáról, az egykor egymást ismerő felmenők sírjai zárt rendjének megbontása iránt undort érző helyiekről. S mint láttam, ez Lourmarinben is részben így volt.³

Autóval mentünk át, holott a távolság kevesebb, mint öt kilométer. A 12. században alapított Lourmarin ezer lakosát tekintve falunak, településrajzát, építészetét nézvést, keskeny utcáin járva egyértelműen kisvárosnak tűnt. A kicsiny és csak itt-ott gondozatlan temetőben Camus szürke sírkövén 1960 óta az időközben kiszáradt növények archeológiai leleteket idéző nyomai egyes pontokon majdnem olvashatatlanná tették az egyszerű tipográfiával vésett nevet és az évszámokat. Feleségét, az 1914-ben, Oranban született Francine Faure-t 1979-ben temették Camus mellé, sírkövén látható volt a haláluk időpontja közti, csaknem két évtizednyi különbség.

Camus mindössze két évvel a végzetes baleset előtt, az 1957-ben elnyert Nobel-díjból vette meg Aix-en-Provence északi részén, a Luberon hegység lábánál fekvő településen, a rue d'Église-ben a volt selyemgyár nem túl nagy épületét barátja, a költő René Char házának szomszédságában. (Az utcát utóbb Camus-ról nevezték el.) A táj az íróat Algériára, gyermek- és fiatalkorára emlékeztette. Ebben a tájban kezdte el írni 1959-ben önéletrajzként is olvasható, nagyszerű regényét, *Az első embert*. E végül befejezetlenül maradt utolsó regénye, hasonlóan *Az idegenhez*, *A pestis-*

hez, *A száműzetés és az országhoz*, Algériában játszódik. Camus jól ismer- te az arabokat és franciákat is sújtó szegénységet, amelyben gyermekora java része telt. Algériai és kolonializmust tagadó identitása újra és újra bonyolult, feloldhatatlan politikai problémák elé állította.⁴ Ugyanakkor mindennek döntő szerepe volt irodalmi munkásságában, a semlegesség, a kölcsönösség, a személyes tapasztalatok, az ideológiamentesség határozta meg pontos, transzparens és emelkedett leírásai kivételességét. Camus jól ismerte gyermek- és fiatakkora világát, tehát Algériát, Sartre-nak pedig volt egy világos doktrínája a kolonializmus rendszeréről, de nem sokat tudott arról, amit Camus már 1939 nyarán az *Alger républicain*ben közölt ri- portjaiban *La misère de la Kabylie* címmel megírt. Ugyanakkor az eltérő évtizedektől és helyzetük különbségeitől eltekintve nézeteiknek közös pontjaik is voltak. Camus a saját életéből ismerte, személyes tapasztalatá- ból tudta, hogy miért tűrhetetlen a kolonializmus, mégis, mindennek da- cára elképzelhetőnek vélte, hogy az algériai francia és arab közösség konfl- ktusok közepette, de összeczártságába beletörődve együtt élhet.⁵

Camus minimalista hiperrealizmusa és a politikán túli esszéi közti fe- szültség, az író életműve és a – *malgré tout* – együttélésre alkalmas és ké- pes algériai társadalom álma kudarcra volt ítélve. Mindez nem jelenti azt, hogy ugyanakkor ne lett volna valamelyest *kétirányú* az átjárás a kortárs arab és francia kultúra képviselői között. A kolonializmus felbonthatatlan ellentétpárjának irgalmatlan dualizmusa számára ez a politikán kívülség csak nehezen volt elfogadható, akár a Frantz Fanont kanonizáló Sartre, akár a franciául író tunéziai olasz-zsidó, a rasszizmus és heterofóbia összefüggéseit megfogalmazó Albert Memmi felől nézvést.⁶ E visszatérően feloldhatatlannak bizonyult helyzet megkerülhetetlen dokumentuma Ca- mus 1956. január 22-én az algériai Cercle du Progrès-ben tartott előadása, ahol felolvasta az előző év őszén az *Express*ben *Felhívás civil fegyverszü- netre* címmel megjelent szövegét. Az este majdnem botrányba fulladt, a francia ultrák, azaz radikális kolonialista nacionalisták jelszavai elég éle- sek voltak: „Mendès France au poteau”, „Camus au poteau”, Mendès France-ot az akasztófára, Camust az akasztófára. Ez volt Camus egyik utol- só nyilvános fellépése Algéria ügyében. Az előadás hosszan tartó hatása gyakorlatilag a jelenig húzódik.

A kolonializmus kultúráját értelemszerűen elutasító, egy Algír mellet- ti kis faluban született feminista írónő, Ásszija Dzsebár (*Assia Djebar*) 1995-ben megjelent esszékötetében⁷ felidézi Camus előadását. Kötete két mottója pontosan ennek a kettős kulturális kötöttségnek, az Algéria érde- kében együttműködő arab–francia koalíció ígéretének, bonyolult mintáza- tának felel meg. Dzsebár az arab szerző, Káteb Jászín (*Kateb Yacine*) *L'Oeuvre en fragments* című, 1986-ban, Párizsban megjelent kötetéből idé- zett, ugyancsak franciául írt mottója így hangzik: „Élj sietve és halj meg, szavad akkor olyan lesz, mint az ősök hangja.” A kötet másik mottója Ca- mus előadásából való: „Ha hangot tudnék adni mindannyiunk magányá- nak és aggodalmának, ezen a hangon szólnék most Önökhöz.”⁸ Dzsebár igazán komolyan vette Camus-t. „Muszlim nacionalisták és francia liberá- lisok érintkeznek és barátkoznak. Visszatekintve úgy tűnhet, mintha ez a jelenet egy egészen másik világhoz tartozna. Ezzel együtt, ez a párbe- széd egy olyan Algéria ígéretét rejtette magában, mely függetlenségéért, akárcsak szomszédai, nem fizetett túl magas és túlságosan véres árat. A francia–algír kapcsolatokat nem kellett volna egy csapásra megsemmi- síteni: lehetséges lett volna olyan megoldás is, amelyet Mandela talált Dél- Afrikában.”⁹ Azaz: Camus világirodalmi jelentőségű novellái, regényei és

a Franciaországban inkább marginálisnak tartott, óvatosan kezelt politikai írásai ugyanannak az érdemnek a két oldalát jelentik. Az 1958-ban megjelent *Algériai krónika* esszéi, előadásai, tanulmányai megrendítő őszinteséggel, elfogulatlanul keresik a kolonializmus által teremtett, majd kettévágott modern ország politikai és kulturális egységének lehetőségét, miközben száraz szemmel és kétségbeesve írják le annak lehetetlenségét.¹⁰ Azaz a Nobel-díj előtti évtizedek folyamatos politikai konfliktusokkal és vitathatatlan irodalmi sikerekkel teltek. A *Sziszüphosz mítosza*, majd *Az idegen* a németek megszállta Párizsban jelent meg 1942-ben, a Gallimard kiadásában, s mindkét kötet sikeres volt. 1944 februárjában, a *Révue Libre* második számában jelent meg a *Lettres à un ami allemand* első része. A második részt Louis Neuville álnéven publikálta, a *Les cahiers de la libération* 1944. februári számában, a harmadik 1945-ben jelent meg a *Libertés* hasábjain. Ugyanakkor Camus a *Combat* főszerkesztőjeként¹¹ is dolgozott 1944 és 1947 között, azaz az Algírból érkezett fiatalember mintegy bevette Párizst.¹² A negyedik, keletkezésekor kiadatlanul maradt levél vitathatatlanul a német megszállás szellemi következményeinek hűséges krónikája, ugyanakkor a nemzetiszocializmus antropológiájával szemben a francia ellenállás lényegét is rögzítette. „Lusta volt harcolni az ég ellen, megpihent abban a kimerítő kalandban, amelynek az a feladata, hogy megnyomorítsa a lelkeket és elpusztítsa a földet. Szóval az igazságtalanságot választotta, összeállt az istenekkel. Logikája tehát csak látszólagos. Én épp ellenkezőleg az igazságot választottam, hogy hű maradhassak a földhöz. Továbbra is hiszem, hogy nincs magasabb rendű értelme ennek a világnak. De tudom, hogy van benne valami, aminek van értelme, és ez az ember, mert ő az egyetlen, aki igényli, hogy legyen értelme. Legalább az ember igazsága megvan ebben a világban, és a mi feladatunk az, hogy elégtételt szolgáltatassunk neki a sorssal szemben.”¹³ A levél fenti mondataiban *Az első ember* felé vezető rejtektutak, nehezen feltáruló ösvények egyikén járunk.

Szilveszterre megérkezett Camus felesége a két gyermekükkel, ők január 2-án vonattal mentek vissza Párizsba. Az író a kiadója, Gaston Gallimard unokaöccse, Michel Gallimard, valamint annak felesége és lánya társaságában másnap, 3-án, a korszak francia luxusautójával, egy Facel Vega 3-mal indult vissza a fővárosba. Január 4-én balesetet szenvedtek Villeblevin közelében, ahol Camus azonnal szörnyethalt. A temetésen, amelyre január 11-én került sor, a keskeny utcákat ellepte a tömeg. A koporsót vivő középkorú és idősebb férfiak között jelen voltak Camus barátai és a kortárs irodalom jeles képviselői. Ott volt René Char, Emmanuel Roblès, Jean Grenier; ott volt Gaston Gallimard, akinek unokaöccse szintén meghalt a balesetben; ott voltak Lourmarin lakói, a szomszédok, akik tudták, hogy kicsoda Camus, látták, amint ír valamit, ami – *Az első ember* – csak 1994-ben jelenhetett meg franciául, s egy évvel később itthon is, az Európa Kiadónál, a borítón egy Giacometti-szobor fényképével.

Amikor először olvastam Camus-nek ezt a könyvét, sejtelmem sem volt arról, hogy hol írta, amint arról sem, hogy hol van eltemetve, az pedig eszembe se jutott, hogy valaha megállhatok abban az utcában, ahol írt, nézhetem a Luberont, amelynek geológiai ideje szempontjából észrevehetően volt az a pár évtized Camus halála és az én mindössze számomra fontos rövid időm között, amit ott tölthettem.

Idehaza elővettem megint *Az első embert*, vajon látom-e nyomát annak, hogy ott írta, ott és akkor. A költő René Char ugyancsak aktívan részt

vett az ellenállásban, Camus az ő tanácsára került Lourmarinbe, s csak azért nem ült ő is a Facel Vega 3-ban, mert az autóban már nem volt elég hely. Jean Grenier filozófust Camus még Algírból ismerte; utóbb, 1944 és 1947 között a *Combat* műkritikusa volt. Camus neki ajánlotta *A lázadó embert*. Emmanuel Roblès Oranban született, dramaturg, prózaíró, költő volt, 1937-től Camus barátja, utóbb két könyvet írt róla, előbb a munkáságáról, majd az életéről. *Camus, frère de soleil*.

2018 októberében még hosszú napokig tehetetlenkedtem, mit is kezdjek a lourmarini temetővel. Egy percre sem tudtam megszabadulni a két Algériában született francia Lourmarinben lévő sírjától, attól a gondolatától, hogy egy általuk épphogy belakott község temetőjében van „a végső nyughelyük”. Mindez nem nyugtalanító volt, csak az egész mögött árnyak tűntek fel és el, újra és újra. Persze az a temető is eszembe jutott, amelyben a családunk soha nem látott tagjai nyugodtak. 1981-ben Nagysurányban még ott voltak az egykori zsidó temetőben a Schwitzerek, ismeretlen utónevekkel, vezetéknevük az apai nagyanyáméval volt azonos, vagy fordítva, Emma viselte élete végéig az ő nevüket. Amilyen egyszerűnek tűnt az a temető ott, olyan bonyolult lett az egész. Az rendjén való volt, hogy a múltékony hírnév – amely korunkban a halhatatlanság mítosza, majd irodalma helyére lépett – hiánya nyomot hagyott. A becsvágy és az érdemtelen dicsőség ismert mértékegyisége gyakran a síremlék nagysága, szobrászati programja, az egész épület (!) állapota. Camus sírkövén s mögötte az olajfaágakon ennek a rémületes udvari életnek és halálnak nem volt nyoma, de mintha az igazságnak lenne: a lourmarini temető valóban nem a becsvágy cirkusza. Amikor a hírességek temetőitől távol egy mégoly közömbös, számos ellentmondástól terhes, mindennapi közönség a saját halottaival él együtt, annak semmi köze a nárcizmus nagy műfajaihoz. 2009-ben Nicolas Sárközy nem pusztán szerette, hanem akarta volna, hogy Camus földi maradványait onnantól a Panthéonban őrizték, ám az író fia, Jean Camus ehhez nem járult hozzá, s a családtagok beleegyezése nélkül az elnök nem tehetett semmit. „Amíg lobog bennünk a tűz, szeretetreméltóak vagyunk, de amint elalszik, szeretetreméltóságunknak nyomavész, becsvágyunk veszi át a helyét.”¹⁴

Igaz, ami igaz, ott volt még *Az első ember* második fejezete, melyben egy utas (nem különösebben bonyolult belátni: a szerző alteregója) Saint-Brieucben leszáll a vonatról, és a temetőben megkérdi az őrt, tudja-e, merre van az első világháborúban elesettek parcellája. – Igen – mondja az őr. – Azt a Francia Emlékezet parcellájának hívják. Milyen nevet keres? – Henri Cormeryt – feleli az utas. – Cormery, Henri, halálos sebesülés a marne-i csatában, meghalt Saint-Brieucben 1914. október 11-én. Camus apja, Lucien Camus 1914. október 11-én halt meg. „Senki sem ismerte, csak az anyja, ő azonban elfelejtette. Ebben biztos volt. És ismeretlenül halt meg azon a földön, melyen csak áthaladt, ismeretlenül.”¹⁵ S ott van a könyv ajánlása: „Neked, aki sose olvashatod ezt a könyvet.” Az alfabetá, süketnéma anya *Az első ember* főszereplője, és nem tudok jobb példát az abszurd hűségre, mint annak ajánlani egy róla szóló könyvet, aki azt nem olvashatja. A saját anyáknak.

2009-ben *Az első ember* vagy már régen kiadták, 1994-ben jelent meg. A köztársaság elnöke vagy az a szerencsétlen, aki komolyan gondolta, hogy Camus-nek a Panthéonban van a helye, tudta mindazt, amit az író maga már nem. A könyv kézírata az autóban volt, amikor Villeblevin közelében egy fának csapódtak. De előbb még látta az apja sírját, s megírta az ott eltöltött délutánt. Nem tudjuk, hogy az apja tudott-e bármit arról,

ami várt rá, tudta-e, hogy a Saint-Malo és Brest között, egy öböl partján fekvő Saint-Brieucben fejezi be Algériában megkezdett életét, s még harmincadik életéve előtt eltűnik az absztrakt nemzeti emlékezet egyik pontosan kimért terében, egy uralkodó eszme egyik valóságos kertjében, majd hosszú évtizedekkel később a fia megáll a sírja előtt. Ahogyan bármelyikünk az övé előtt. S nekem aztán nem dolgom eldönteni, hogy melyik temető képviseli jobban a nemzet emlékezetét, de annyit talán érdemes megemlítenünk, hogy Camus 1947-ben, *Az őshonos kultúra a Mediterráneum új kultúrája* című esszéjében a földközi-tengeri nacionalizmus gondolatának elvetését, a mediterrán kultúra felsőbbrendűségét szóra sem érdemesnek tartó mondatok után azt írja: „Az ember csak a hazájával összhangban fejezheti ki önmagát, s a felsőbbrendűség – a kultúra területén – csak ebben az egységben mutatkozhat meg.”¹⁶

Egy geometrikus rácsot követő, láthatóvá tevő, a franciakert hagyományát használó katonai temetőben, Pannonhalmán nem egyszerűen halottak nyugszanak, hanem áldozatok, akik persze hősök, akiknek saját élete láthatatlan és lényegtelen lett, amit tettek, az a nemzettel (hitükkel) való azonosságuk szolgálatát jelenti, haláluk, a rendezett temetőket szolgáló holttestek mind a nemzeti (szerzetesi) lét bizonyítékai és biztosítékai.

„Öreg gyarmati temető, hatalmas feledés.” A *„hatalmas feledés” a szerző által bekarikázva.*

A temető, amelyben úgymond nyugszunk, véletlenek, esetlegességek eredménye, és persze egy néma és hosszú távú szerződés következménye, amelyet az élettörténetünk valamiként indokoltta tesz. *Könnyű azt mondanunk, hogy bárhol ugyanúgy nem vagyunk többé, de nem erről van szó.* Nyilvánvalóan nem volt reális esélye annak, hogy a Nobel-díjas nagy francia író, Camus, a temetésére *viesszakerüljön* a másik saját országába, de ma sem hiszem, hogy ez egyszerűen csak egy nyomorult gondolatkísérlet lenne.

Lourmarin, ha nem is a szó földrajzi értelmében, a sors tekintetében mégis közelebb van Algériához, mint Párizshoz. A temetői otthontalanság, a névtelenségben való nyugodt eltűnés nincs távol mindattól, amit Camus megélt és megírt. Amikor az anyám a nagyanyám mellé került, a régi márványtábla feleslegessé vált, így azt a temetői munkás némi zavarral nyújtotta át: úgy vélte, ha a munkájukat én fizettem ki, akkor engem illet. Hosszú éveken át az autó csomagtartójában maradt, most a balatoni ház könyvespolcán őrizzük, éveken át nem jut az eszembe, s akkor is átnézek rajta, ha épp meglátom véletlenül.

Az anyánk, nagyanyánk „sírjához” „kimenni” vagy „meglátogatni” azt: nem magától értetődő cselekvés. Én még soha életemben nem imádkoztam, és ma sem tudom, mit csinálok az urnáikat tartalmazó fallal szemben. Semmiféle válaszom nincs, mindössze annyi, hogy az üdvtörténet és a mindennapi élet közti távolság jól érzékelhető. *A teológia nem terápia.* Akik nem egy idegen város vagy egy híres temető hírneves halottainak építészeti emlékeit keresik fel, hanem a saját városukban, otthonos világukban a sajátjaikhoz „mennek ki”, azoknak a többiek már halottnak sem tűnnek. A temető az építészet, a kertművészet bonyolult és néma játéktérnek látszik, amelyben mi is saját dolgunkat intézzük, s a többiekkel nem kell foglalkoznunk. A Farkasrétet mint kertvárost ismerjük, inkább jó időben, napsütésben, alkonyati fényben, elnyúló árnyékok között.

A temetővel tehát így áll a dolog. De mégsem egészen így.

■ Az anyám halála után semmi nem működött többé. Nem arról volt szó, hogy nem úgy működött, mint addig, hanem akárhogy működött, az végül mind elfogadhatatlan volt. Így aztán reggeltől estig, akármit tettem, elfogadhatatlan voltam a magam számára. Az *unheimliche Angst*, a kísérteties és a szorongás csodás vegyületét, ezt a varázsitalt kapja meg mindenki, aki azon gondolkodik, hogy mit jelent az a magától értetődőség, amellyel – jó esetben – túléljük az édesanyánkat, mert az ellenkezőjére, hogy ő éli túl a gyermekét, ugyancsak bőven van példa, de abban nincs semmiféle magától értetődőség.

Hogy miért nem engedem el? Egy értem (kevésbé) aggódó pszichoanalitikus, tekintélyes, éppoly magabiztos, mint idős terapeuta kérdezte ezt, amint a könyvespolca előtt vállamra tette a kezét, ezt a hivatásszerűen súlyos, nehéz kezét, óvón és tapintattal, mint amikor egy nagybeteghez szólnak valódi aggodalommal. Holott nem feküdtem a díványán, nem ültem a foteljében, nem hívtam fel kétségbeesetten, mindössze ő akart elkérni két könyvet, amit el is vittem neki. És aztán mégiscsak rákezdte, mondván, látszik rajtam, hogy nyomaszt az édesanyám halála. Hát, igen, gondoltam, mégiscsak egy rettenetes alak vagy. Engedd el, mondta egymásután kétszer is, de az ismétlés aztán végképp nem segített semmin. Még a gyászmunkáról is mondott pár szót, aminek a rendelt ideje letelt, így hát, mint mondta, vissza kell térnem a jelenbe, az élők közé. Mit mondhattam volna? Hogy évtizedek óta, arccal a jövő felé, a múlton dolgozom? Hiszen – amúgy – ezer és ezer ember jár-kel fel és alá naponta az idő mentén, az *eltűnt idő nyomában*. Hajdanvolt birodalmak romjain töltik a napjaikat, holtnak hívott nyelveken olvasnak a mindenkori élők. A múlt egyrészt idegen ország, másrészt egyszerűen munkahely, de mindannak, amit az ember ott tesz vagy nem tesz, semmi köze ahhoz, hogy tudja-e, mit jelent gyászolni, kit meddig és miért.

Kit vagy mit is engedjek el pontosan? Magamat? Hiszen ő már nincs itt, elég régen nem foghatom a kezét. És *soha többé* nem foghatom, mert *örökre halott*. „E földön többé sose látlak.” Akkor pontosan mit is csináljak tehát? Engedjem, azaz felejtsem el. De akkor miért nem ezt mondja. Szőrös ujjú, vastag erekkel borított, jól ápolt kézfej, igazi férfikéz volt a vállamon, türelmes, mély hangja visszhangzott köztünk. A csábítás trükkje ez volt: felejtsd el. Ezt legalább értem. De nem látom sem be, miért kellene elégedett és civilizált mosollyal regisztrálnom, amikor ezt teszem. Engedd el. Lehetetlen követelés. Mintha odáig is, ha eszembe jutott volna, ugyan miként akadályozhattam volna egy halottat bármiben. Mintha a halála óta a „gyászmunkával” megzavartam, feltartottam volna az anyámat, s akár-mint is, zaklatásnak tűnik, hogy marasztaltam egy halottat a gyásszal. Miféle számárság is ez. Nem hagytam volna R. G.-t 1997-ben haladnia útján a Hádész felé? 1999-ben H. J.-t innia a Léthe vizéből? Vagy még 1988-ban Sz. J.-t átkelnie a Styxön? 2012-ben X. J. miatt kezdtem volna ki Khárónnal? Hiszen ez mind sima közhely, semmi más, melyek nagyszerű költemények nyersanyagai lehetnek, és jeles képek ikonográfiai alapjai számos múzeumban. De amúgy nincs se Hádész, se Léthe, se Styx, se Khárón, semmiféle halott nem iszik és nem kel át, nincs ott folyam, csak a nyelv van, mondatok a vigasz reményében vagy a szabadulás vágyában. Se vigaszt nem akartam, se szabadulást.

A fájdalom, azaz a bánat, az van, és amikor az elmúlt, ott álltam üresen, tehetetlenül és némán: amikor a felejtés erősebb volt, mint az emlé-

kezés, napok teltek el, hogy nem volt az eszemben, s romlott szívem nagyobb sem dobbant, amikor arra gondoltam, mi lett az anyámmal, akkor lett vége a gyásznak. Mindennap hiányzott, hol a fényképét néztem, amit a halála után csináltunk, hol csak álltam a lakásában, a két szoba között, és hagytam, hogy semmi se legyen rendben, míg aztán egyszer az autóban – át a Kárpátokon, tessék, még ez is – vezetés közben hirtelen megijedtem, hogy már nem kell nekem az anyám, vagyis egyszerűen nem hiányzik többé, azaz akaratomon kívül, de ténylegesen elengedtem, vége a dalnak, nincs kecmec, nincs többé a bánat okozta kiváltság és a szomorúság általi megváltás, a mami halott, és én éppúgy és épp azt teszem, mint mindenki más, és az összes többi csak időhúzás, felesleges macera, nagyképűség és oktalanság volt. És még azt sem mondhattam, hogy sok év telt el. Az eltűnt hiány nyomába eredni – az már nem a bánat, a kényszeres gyásznapló(írás) ideje, hanem az akaratlan emlékezésért való könyörgés önmagunkhoz és a kikényszerített emlékekbe való menekülésé. Úgy mond, gyásznaplót írni, azaz Barthes-ot olvasni, az írott szöveg pontosságának való hódolat, miközben: bármi jó, ami a mulandóság és személyesség közti szerződést rögzíti.

Ma sem tudom, hogy mi a gyászmunka, túl azon, hogy minél kevesebb fájdalommal vessünk véget a pótolhatatlannak tűnő hiánynak, azt pedig még kevésbé értem, hogy mit jelent szabályszerűen gyászolni. Persze olvastam arról, hogy miként zajlik annak rituális gyakorlata: mit kell tennie a gyászolónak, ha azt akarja, hogy a többiek is tudják, hogy mi történt vele. De ezt akartam a legkevésbé. És persze értettem én, hogy magamat félttem, részben az anyátlanságtól, amely azért más magány volt, mint bármi, amit addig ismertem, másrészt, hogy még nehezebb legyen, csak arra is gondoltam, hogy majd engem is olyan könnyen engednek el, mint azt az a kéz a vállamon javasolta nekem. És amúgy a pszichiáternek saját praxisát illetően igaza volt. Nincs az a gyász, szorgalmas temetőlátogatás vagy napi ima, bármely jól bevált rutin, amely megóvná attól, amit Camus félreérthetetlenül írt le ismeretlen apja sírja előtt, halott és írástudatlan anyja emlékének ajánlva a könyvét. Az őszinteség személyessége félreérthetetlenül másképp és máshol hat, mint a radikális filozófiai bátorság.

Mint egy Németh József- vagy Vámosi János-slágerben, minden út a temetőbe vezetett, kellemes menekülés vissza a Farkasrétre, ahol bárhogyan lehetett viselkedni, nevettem magamban, sírhattam hangosan, végül addig maradhattam a márványtábla mellett, amelyen ma is olvashatók a neveik, amíg be nem sötétedett. (My mummy's dead / I can't get through my head / – a következő sort mindig kihagytam. Nem véletlenül. Though it's been so many years – my mummy's dead, I can't explain / so much pain / I could never show it / my mummy's dead.)

„Hiszen borzasztó hely volna a sír, ha azt kellene képzelnünk, hogy a halott úgy vettetik bele, mint egy tömlőbe” – írta egy levelében Franz Rosenzweig az anyjának.¹⁷ Ennek a mondatnak, illetve a körülötte szerveződő szövegnek az elfogadása vagy radikális elutasítása szabja meg a temető jelentését, értelmét – tehát annak megfelelően van okunk magunktól, magunk és a halottaink miatt kimenni oda, vagy tényleg nincs ott semmi dolgunk:

„Még valamit. Haboztam ugyan, de elmondom inkább. Értem én az ereklyekultuszt: megőrizni mindazt, ami valóságosan kötődött a halotthoz, amíg élt, hogy ennek révén újra meg újra emlékezhessünk. Hogy emlékezhessünk az elmúlt valóságos életre, mely most tehát elmúlt ugyan, mégis megmarad valóságosnak. A te temetői élményed azonban ellenke-

zésre késztet. Az csak spiritizmus, pusztá babona, semmi egyéb. És ha tényleg pirosba, kékbe, zöldbe fordulna, vagy mit tudom én, még mit csinálna az ágyás minden virága – apához ugyan mi köze lenne ennek a hókuszpókuszak? Nagyon is van viszont a legapróbb cetlinek a keze írásával, a szivaradoznak, amelyet legutolsó távoztomkor kaptam tőle, amelyet selyempapírral is jól kitömökötött, hogy a szivarok épek maradjanak, vagy még inkább minden olyan döntésemnek, amit órá gondolván, vagy akár tudatosan vele dacolván hozok, minden szónak vagy tettnek, amely mögött (ahogy most írod) magam mögött érzem őt – az ilyesmiiben él és fog élni ő mibennünk, amíg csak élünk, és igényeljük ezt az elevevességfélélet mi is, mert amíg élünk, a mi magunk elevevességféléje is ez. Hiszen borzasztó hely volna a sír, ha azt kellene képzelnünk, hogy a halott úgy vetetik belé, mint egy tömlőcbe. Nem, a sír éppenséggel olyan hely, amelynek azt kell világosan szemléltetnie, hogy itt bizony a halott, aki az én számomra még mindig él (pláne, ha önmagában is halhatatlannak hiszi őt az ember), nem és nem lehet. Mert akkor ő halott volna persze, mi az, hogy. Nem ismered a zsidó mesét. Ha elkorhadnak a koporsók, a halottak föld alatti útra kelnek, és meg sem állnak a Szentföldig, hogy ott várják meg a feltámadást. Olyannyira nem tömlőc tehát a sír, hogy a halott fogja magát, és elhagyja, mégpedig nemcsak ebben a mesében, hanem a természetes valóságban is: a természet nem mumifikál. Mi akkor miért tennénk ilyesmit? És miért is ne ahhoz ragaszkodnánk inkább, ami múlttá vált ugyan, de valóságos marad? Ugye? Szerető fiad, Franz.”¹⁸

Amikor például Auschwitzot egy kíméletlennek és igazságosnak szánt metaforával a legnagyobb magyar temetőnek tartjuk, akkor Birkenau gázkamráinak romjait sarándokokként keressük fel, ami azért mégiscsak kérdéses. Sem nevek, sem maradványok, csak a hely maga, ez épp elég brutális ahhoz, hogy bármely értelmezést befogadjon, vagy egyszerűen tudomást se vegyen arról sem Auschwitz, sem Oświęcim.

Létezhet-e s miként létezhet temető, amely mégsem katakombá, amelyben a föld alatt nincs semmi? Mindabból, amit Rosenzweig leírt az anyjának, már semmi sem lehet igaz. Csak a tehetetlenül, némán sodródó, mindig átalakuló, a kortárs időnek sem ellenálló hely az egész. Abból, amit „sírkertnek” hívtunk, folyamatosan urbanisztikai elvárások és hasonló álracionális, az imitatív ateizmus nyomán haladó kerti ünnepélyek, mint például a „szóróparcella” színhelye lett, semmi más.

A kortárs temető akár éppolyan ismerős lehet, mint amilyen végzetes, ugyanolyan giccses, mint amilyen képtelenség úgy, ahogy van, és közben mindennel együtt mégis teljesen igaz és valami elviselhetetlen mód elhagyhatatlan.

■ JEGYZETEK

1. Európa, Bp., 1995. 84. kiemelés tőlem („Le temps perdu ne se retrouve que chez les riches.”) Vargyas Zoltán fordítása félreérthetetlenül Proustra utal, miközben kikerüli az összes magyar fordításban azonos, megváltoztathatatlaná vált címet, a számunkra megszokott, magától értetődő „eltűnt idő”-t.

2. Walter Benjamin: *Selected Writings*. Volume 2, Part 2. 1931–1934. Ed. Michael W. Jennings, The Belknap Press of Harvard University, Cambridge, 1999. 611.

3. Talán nem felesleges itt megemlíteni a pannonthalmi köztemetőt, amelynek déli felében azoknak a szerzeteseknek és szerzetesnővéreknek a sírjai sorakoznak katonás egyformaságban, akik a szerzetesrendek feloszlását követően, 1950 után a főmonostorban létrejött szociális otthonban töltötték öregkorukat: bencés, cisztercita, jezsuita, piarista, premontrei, szalézi és más szerzetesek mellett apácák nyertek itt elhelyezést. A falusi temetőben mintegy ötszázan nyugszanak. A katonatemetőkre emlékeztető rend valójában nem más, mint a kommunizmus radikális ateizmusának ellenálló hívők emlékműve, másképp: a szolgálatban leélt életek különös közösségének kertje. Vö. Szabó Csaba: *A Pannonthalmi Szociális Otthon és lakói*. In: *Bencések Magyarországon a pártállami diktatúra idején*. I.

- Szerk. Dénesi Tamás – Boros Zoltán. Pannonhalmi Főapátsági Levéltár, Pannonhalma, 2017. 247–267; Szenté Ákos: *Szerzetessírok a pannonhalmi temetőben*. Új Ember 59. 2003. február 2. 44.
4. David Drake: *Camus, Sartre and the Algerian War*. Sartre Studies International vol. 5. no. 1. 1999. 16–32.
5. Jó példa erre *A száműzetés és az ország*, e franciául 1962-ben megjelent novelláskötet *A vendég* című írása, amely egy mélyszegénységben dolgozó francia tanító és arab „vendége” helyzetét írja le. Az arabot egy idős csendőr viszi a tanító, Daru szerény, isten háta mögötti házába, mondván, az a parancs, hogy vigye át a közeli csendőrrsre. S ő ezt persze nem teszi, ehelyett útjára bocsátja a vendég/rabot, hogy az maga menjen el oda, ahol majd elítélik. „...a keleti síkságról már forró levegő emelkedett a magasba. És ebben a könnyű párában Daru elszoruló szívvel fedezte fel az arabot, amint a börtönbe vivő úton bandukolt. Valamivel később, a tanító a tanterem ablakából nézte, nem-látó szemmel, az üde fényt, amely az ég magasából rátűzött a végtelen fennsíkra. Háta mögött a falitáblán, francia folyók kanyarulatai között ott éktelenkedett az ügyetlen kézzel felmázolt krétafelirat: »Kiadtat a testvérünket. Ezért megfizetsz.« Daru nézte az eget, a fennsíkot, ott túl a tengerig nyúló, láthatatlan földeket. Egyedül volt ezen a tágas földön, amelyet egykor annyira szeretett.” Ford. Antal László. Európa, Bp., 1969. 92.
6. Albert Memmi: *Racism*. Minnesota UP, Minneapolis, 2000.
7. Assia Djebar: *Le blanc de l’Algérie*. Albin Michel, Paris, 1995; *Algerian White*. Seven Stories Press, New York–Oakland, 2003.
8. Albert Camus: *Felhívás civil fegyverszünetre*. In: *Uő: Előadások és beszédek. 1937–1958*. Ford. Kamocsay Ildikó. Jelenkor, Bp., 2019. 289.
9. Assia Djebar: i. m. 109.
10. Albert Camus: *Chroniques algériennes, 1939–1958*. Gallimard, Paris, 2002; *Algerian Chronicles*: The Belknap Press of Harvard UP, Cambridge, 2013.
11. Vö. *Camus at Combat, Writing 1944–1947*. Ed. Jacqueline Lévi-Valensi. Princeton UP, Princeton, 2006.
12. Camus 1943 nyarán, a *Legyek* bemutatóján ismerkedett meg Sartre-ral, aki a megjelenés után rövid idővel megírta *Az idegen magyarázata* című tanulmányát. Barátságuk kitartott 1952-ig, amikor a fiatal Francis Jeansonnak *A lázadó emberről* a *Temps Modernes*-ben megjelent kritikája után Camus egy tizenhét oldalas levélben a folyóirat igazgatójához, azaz Sartre-hoz fordult, aki válaszában egyszerűen „beismerte”, hogy ezzel a levéllel a barátságuknak vége. Soha többé nem beszéltek egymással, s ez nyilván félreérthetetlenül tette, hogy a kommunisták és Camus között nincs többé kapcsolat, amit az 1956-os magyar forradalom melletti kiállása ugyancsak nyilvánvalóvá tett. Ennyi év távlatából, az elmúlt évtizedekben írott tanulmányokból világosan kiolvasható, hogy az emberi gyengeségek és az ideológiái álláspontok, mint mindig, áthatották egymást. Mindez azért is figyelemre méltó, mert ha 1952-ben a *Temps Modernes* kritikusa az osztálytudatot hiányolta *A lázadó ember*ből, akkor ennek az egész esztétikai-ideológiai programnak a megsemmisítéséért olvashattuk *Az első embert* – magyarul. Jóvátehetetlen módon, csak 1995-ben. Ez a könyv nem az osztályról, hanem a szegénységről szól: nem más, mint a szegénység fenomenológiája.
13. *Negyedik levél*. In: *Sziszüphosz mítosza*. Magvető, Bp., 1990. 359.
14. Blaise Pascal: *Értekezés a szerelem szenvedélyéről*. In: *Uő: Írások a szerelem szenvedélyéről, a geometriai gondolkodásról és a kegyelemről. Válogatott írások*. Ford. Tímár Andrea. Osiris, Bp., 1999. 210.
15. *Az első ember*. id. kiad. 34.
16. *Üzenet a száműzött magyar íróknak*. In: *Előadások és beszédek. 1937–1958*. id. kiad. 11.
17. Ma is köszönettel tartozom Tatár Györgynek, aki a hetvenes évek vége felé megismertetett Rosenzweig munkásságával s többek között az említett levéllel is.
18. Barna Imre fordítása. Franz Rosenzweig: *Der Mensch und sein Werk. Gesammelte Schriften, I Briefe und Tagebücher*. 1. 1900–1918. 4.6.1918. Springer, Berlin, 1979. 562–573. Rosenzweig a Gemara vonatkozó részére utal: „És vajon Rabbi Elazar szerint az igaz emberek, akik nem Izrael Földjében nyugszanak szintén életre kelnek a holtak föltámadásakor? Rabbi Ile’a azt mondja: Föltámadnak, mégpedig görgetés által, vagyis addig görgetődnek, amíg el nem érik Izrael Földjét, ahol életre kelnek. Rabbi Abba Salla Rava egészen másképp gondolkodik erről: A görgetés megpróbáltatás, ez azt jelentené, hogy igaz emberek szenvednek. Abaye azt mondja: Alagutakat ásnak nekik a földbe, ezen keresztül érik el Izrael Földjét.” Babiloni Talmud, Ketubot Traktátus, 111. lap. <https://www.sefaria.org/Ketubot.111a.21?lang=bi&with=all&lang2=en> Köszönettel tartozom Vári Györgynek, aki nélkül soha rá nem találók e Rosenzweig által minden bizonnyal jól ismert elbeszélésre. A Messiás eljövetelkor, a föld alatt Jeruzsálemben tartó mindegyik, vagy arra érdemes zsidók történetének jelentős a vallási közösségen túlmutató kortárs politikai kontextusa is. A cionizmus és az ortodoxia Izrael államhoz való bonyolult viszonyának ismertetése messze meghaladja ennek a szövegnek a kereteit. Ugyanakkor a jelen szövegben döntő szerepet játszó Walter Benjamminal összefüggésben alább többször visszatérek Gershom Scholemre, akinek életét és munkásságát nem csekély mértékben befolyásolta a cionizmushoz, azaz a modern Izraelhez való bonyolult viszonya. Vö. Noam Zadoff: *Gershom Scholem from Berlin to Jerusalem and Back. An Intellectual Biography*. Brandeis UP, Waltham, 2018.

KÉSZ ORSOLYA

A HANDKE-JELENSÉG ÉS AZ IRODALMI MEZŐ DEPOLITIZÁLÁSA

Peter Handke: *A kapus félelme tizenegyesnél*

■ *A kapus félelme tizenegyesnél* (1970) a kísérleti és „közönséggyalázó” műveiről ismertté vált Peter Handke osztrák író és műfordító korai, egyik legismertebb, a klasszikus detektívtörténet konvencióit szétíró prózája. Magyarul először 1979-ben, Tandori Dezső fordításában jelent meg, az újrakiadás apropóját az adta, hogy 2019-ben a Svéd Akadémia Peter Handkénak ítélte oda az Irodalmi Nobel-díjat, ami jelentős tiltakozáshullámot és politikai vitát váltott ki világszerte. A díjat odaítélő svéd bizottságot megrázó szexuális zaklatási botrányból a testületnek egy újabb skandallum közepébe sikerült érkezni: Peter Handke ugyan mindenféle kánonalkotó intézmények és személyek egybehangzó véleménye szerint a kortárs európai irodalom egyik legjelentősebb alakja, díjazásával kapcsolatban azonban az amerikai PEN Club tiltakozó nyilatkozatától kezdve több szakmai szervezet és alkotó kételyét és/vagy felháborodását fejezte ki, mondván, a Svéd Akadémia olyan szerzőt választott, aki „arra használta ismertségét, hogy aláássa a történelmi igazságot és népirtások elkövetőit támogassa”. A szerzőnek az egykori Jugoszlávia szétesését, valamint a koszovói konfliktust érintő és a népirtással vádolt Slobodan Miloševićet támogató állásfoglalásaira utaltak ezzel.

A Svéd Akadémia közleményében a díjat a kulturális intézmény tisztán művészi elismerésének tekintette, és indoklása szerint Handke kimagasló életművéért osztotta, amely „nyelvi ötletgazdagsággal emberi tapasztalatok peremterületeinek és specificitásának melységeit tárja fel”.

Handke művei valóban a modern nyelvkrízis és a jelölés/jelölődés folyamatának a szubjektum szerkezetére, pszichoszomatikus szintjére tett hatásainak, a jelentésalkotás és a szubjektum bonyolult viszonyának lenyomatai. A korai *Kaspar* című drámának (műfaja: „beszédkínvallatás”) és *A kapus félelmének* a középpontjában is az a kérdésfelvetés áll, hogy a nyelv mennyiben képezi előfeltételét annak, hogy létezzen olyasmi, mint érzékelés és kogníció, és mi történik akkor, ha a jelölések kauzális láncolata megbomlik, hirtelen minden jelentésekkel telítődik és mondani akar valamit, ha a szubjektum már nem birtokosa többé annak a nyelvi rendszernek, amelyen keresztül létrejön.

Ha az én-tudat a mindenkori nyelvhasználat, a nyelvi folytonosság és szabályrendszer terméke, *A kapus félelme* azt viszi színre, ahogy ez mindinkább megbomlik, el egészen odáig, hogy főhősünk már sem önmagát, sem a valóssal való viszonyát nem képes megragadni.

A történet viszonylag egyszerű: Josef Bloch, egykori ismert futballkapus és szerelő egy napon felmond a munkahelyén, miután úgy hiszi, *minden jel arra utal*, hogy elbocsátották. Látszólag minden különösebb cél nélkül rója a várost, látszólag minden különösebb indíték nélkül megfojtja Gerdát, a mozipénztárosnőt, miután együtt tölti vele az éjszakát, látszólag minden különösebb terv nélkül utazik vidékre régi ismerőiséhez, egy Hertha nevű fogadósnőhöz, akinél szobát bérel. Az elbeszélés egyes szám harmadik személyben, mégis a Bloch perspektívájához közel tudósít az eseményekről, amelyeket sokkal inkább nevezhetnénk az érzetek és részletek rögzítésének.

A krimi-szűzsé nem csak ürügy, hanem a legalkalmasabb műfaj a Handke által felvetett nyelvi-filozófiai problémák ábrázolására. Amellett, hogy nyilvánvaló párhuzam vonható a nyomozás folyamata és a nyelvi jelentésteremtés szerkezete között, illetve az olvasás és a nyomozás egyaránt a jelentésteremtés kézenfekvő metaforája, az is a szerepe, hogy színre vigyen kétféle szemiotikai folyamatot: egyrészt ott van a nyomozás, ami a Bloch által elkövetett gyilkossággal kapcsolatban zajlik klasszikus kauzális jelölési síkon, a jelek összeállnak és egy irányba mutatnak, minden jelölő számára találtatik egy jelölt, másrészt ott van Bloch fokozatosan kibontakozó pszichózisa, az összes referencia elvesztéséből fakadó zűrzavarral. Az elbeszélés során az ex-futballkapus egyre paranoidabbá válik, egyre kevésbé van kontrollja önmaga, cselekedetei és saját teste fölött, sőt egyenesen úgy érzékeli, hogy a környezet tárgyai rárontanak, a környezet tárgyait helyettesítő szavak erőszakossága pedig idegessé és gyanakvóvá teszi. A szövegben egyébként a 'tolakodó' az egyik leggyakrabban használt szó: tolakodó részletek, tárgyak, hangok.

Bloch fokról fokra úgy érzi, minden szó magyarázatot igényel, ezért hol bonyolult eszme-futtatásokba kezd, hol inkább elhallgat, miközben egyre elemibb tapasztalata, hogy amit lát, hall, érzékel, abban ő maga már elő sem fordul: „Úgy érezte önmagát, mint valami hirtelen elfajulást. Nem vágott egybe önmagával”, máskor „túlérthetően” felfokozódik én-tudata.

Kaspar, aki némaságra ítéli magát, és Bloch, akinek tudatában a regény végén a szavak helyén pusztán szimbólumok álnak (tipográfiai-lag is), a nyelv- és érveszítésnek nagyon hasonló útját járják be. Pszichózisuk ugyanakkor a valóság-tapasztalatnak egy új/más formáját, elrendeződését is felmutatja (a csatár és a labda helyett a kapus követését), rögzült nyelvi konstrukciók, kommunikációs konvenciók kimozdítását irányozza elő, azzal, hogy folyamatosan a konvencionális kulturális és jelölési rendszerek eredetére kérdez rá. Handke szereplőinek nyelvhasználatára végül az lesz érvényes, amit Gilles Deleuze *A skizofrén és a nyelv* című szövegében megállapít a skizofrén nyelvhasználat kapcsán, ahol a skizofrén számára nem is annyira a jelentés visszanyerése a tét, mint inkább a szavak elpusztítása, eljutni odáig, ahol nincs többé jelentés, nincs többé semmiféle nyelvtani szabály vagy szintaxis, de akár még artikulált szótag-, betű- vagy fonetikai elemek sincsenek. Egy ilyen asszociációs mezőben tud például az aknamezőre tévedt szarvas és az eltűnt néma kisfiú története nagyon érzékenyen – a többi, szereplő számára láthatatlanul – egymásra írni Bloch tudatában, ahogyan a hiányzó iskolás fiút a fogadóban jelen lévő agancsronccsal helyettesíti (ami a maga során szintén az élő szarvas helyén áll), így a kétféle valóság közeledik egymáshoz, így Bloch és vele együtt az olvasó már a nyomozók előtt megsejti a fiú ha-

lálát. Máskor azonban olyan önma-
gára záruló perspektívát teremt
Handke, a szubjektumot olyan ra-
dikálisan alárendeli a jelölő műkö-
désének, hogy semmilyen valósá-
got nem tesz elérhetővé sem az ol-
vasó, sem a szereplő tudata számá-
ra, s így a valóság (nyelv általi) ala-
kíthatóságát is megszünteti.

Visszakanyarodva Peter Handke
irodalmi Nobeljéhez: ha komolyan
vesszük, amit az osztrák író a nyelv
valóságtapasztalatot lehetővé tevő
és performatív, instituatív, intéz-
ményesítő funkciójáról és potenci-
áljáról állít (többek között ebben a
regényben is), már csak azért sem
értékelhetjük nyilvános politikai
megnyilvánulásait irodalmi/ mű-
vészi teljesítményétől függetlenül,
mert azok nagyon is korrelálnak
egymással (túl ezen például Paul
Lendvai Jürgen Brokoffra és Malte
Herwigre hivatkozva meggyőzően
bizonyítja, hogy Handke egyes szö-
vegeiben a különböző eljárások,
irodalmi eszközök nagyon is alkal-
masak arra, hogy a nemzeti fel-

sőbbrendűségi-tudat vagy a nosztal-
gia mint rejtett hatalmi ideológia
szolgálatába álljanak). Érdemes
lenne átgondolni tehát az olyan ki-
jelentéseket, mint amellyel Anders
Olsson, az akadémia egyik tagja re-
agált a Handke körüli botrányra:
„Ez nem egy politikai díj, ez egy
irodalmi díj.” És a Handke-jelenség
kapcsán a moralizáló retorikák
helyett komolyan venni az irodal-
mi mező depolitizálásának jelen-
ségét. *A kapus félelmének* írás-
technikája ugyanazzal a distinkci-
óval él, mint maguk az indoklá-
sok, olykor tud ugyan nemcsak a
nyelv bénító hatásairól, de való-
ságalakító és felforgató erejéről is
(vö. az aknamezőre tévedt szarvas
és az eltűnt néma kisfiú), képes
a maga specifikus nyelvhasznála-
tával elbeszélhetővé tenni az alig
láthatót, máskor viszont úgy illeti
jogos kétellyel a nyelvet, hogy egy-
üttal le is mond arról, hogy kezd-
jen valamit azzal a valósággal/va-
lóságtapasztalattal, ami rajta ke-
resztül kifejeződik.

A TRIANONI BÉKESZERZŐDÉSRŐL 2020-BAN

Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*

■ Számos lehetőség áll annak a rendelkezésére, aki beszélni szeretne a trianoni békeszerződésről száz év távlatából. Ugyanakkor más beszédhelyzetek értelemszerűen más attitűdöket igényelnek. Mivelhogy mégiscsak történelemről van szó, a szakmája követelményeivel tisztában lévő és a társadalom előtti felelősségének a teljes tudatában nyilatkozó történész kellene hogy legyen az, akinek a meglátásai a többi beszédmódnak – ideértve az újságíróit és a politikait, de a kulturált társalgást is – valamilyen formában alapját képezik, legalábbis a főbb megállapítások ismerete és az azokhoz való viszonyulás révén. Közismert az is, hogy a történész pozíciója sem sziklaszilárd – az ismeretelméleti kétely és a posztmodern fordulat teremtette kihívás tudott problematikája a történetírásnak. De mégis, beszédet mondani, elemzést írni és vitát kezdeményezni érdemben a dokumentumok és/vagy a már megszületett értelmezések bizonyos szintű ismeretében érdemes. Különösképpen így van ez az olyan neuralgikus vitapontokká vált témák esetében, mint amilyen a trianoni békeszerződés. Az ezzel kapcsolatos munkák közül kiemelkedik a Helikon Kiadó 2020-as kötete, amelyben az a racionális, az okokat és következményeket a lehetőségekhez mérten hideg történeti „szemüvegen” át néző, a korabeli viszonyok feltárására és – a leegyszerűsítéstől, illetve a pártosságtól tartózkodó – elemzésére törekvő szemlélet dominál, amelyet Romsics Ignác egyébként is képvisel a magyar köz-

vélemény színe előtt. A szerző munkája a 2001-es első megjelenése után már a harmadik kiadásnál jár – ennek pedig a Helikon Kiadó által indított életműsorozatba való illeszkedése, valamint a centenárium éve miatti aktualitása mellett minden bizonnyal a témával kapcsolatos tévhitek és legendák töretlen népszerűsége szolgáltathatja az indokát.

A centenárium éve ugyanis újra apropót adott arra, hogy előkerüljenek a már korábban tisztázottnak vélt kérdések, valamint az is, hogy hova kellene száz év után tenni ezt az aláírás óta megemészthetetlennek bizonyuló – több szempontból is valóban egy diktátummal felérő – békeszerződést. Miközben szép számmal jelentek meg főleg nemzeti keretekben mozgó tudományos ismeretterjesztő és szakmunkák – itt a magyar nyelven író szakmán belül főként a Magyar Tudományos Akadémia „Lendület” Trianon 100 Kutatócsoport munkája említendő meg –, számos áltudományos és összeesküvéselméletekkel rokonítható legenda is újra forgalomba került. Mindezek mellett az előbb már említett és leginkább fontos kérdés természetesen túlmutat ezeken a békeszerződéssel kapcsolatos, leginkább bizonyos aspektusok – mint például a szabadkőművesek szerepe – totalizálásában megnyilvánuló értelmezéseken. Ezen lényegi kérdés ugyanis a béke aláírása óta változatlanul az, hogy az aktust magát mennyire ismeri el, és főként, hogy a jelentőségét milyennek látja a magyar és a szomszédos államok politikai elitje, illetve közvéle-

ménye – és hogy mihez tud kezdeni azokkal. E kérdéseket egy történésznek természetesen nem feltétlenül feladata megválaszolni. Romsics nem is vállalkozik ilyenre, de mint látni fogjuk, azért erre vonatkozó ajánlatot a könyve végén megfogalmaz. Amire a szerzőtől azonban mindenképpen számíthatunk: a békeszerződéshez vezető úttól kezdődően a megkötéséig és ratifikálásig tartó események nyugodt sodrású bemutatására, amelyet rövid epilógus zár – mindezt természetesen a magyar szemszögből, de a nemzetközi (főként angol és francia) szakirodalom és források bevonásával.

Az olvasó a Helikon sorozata többi kötetéhez hasonlóan izléses, szolid könyvet vehet a kezébe. A kemény kötésű borítón az első világháború utáni rendezés munkálatai egyik ikonikus pillanatában látható a „Négyek Tanácsa”, David Lloyd George angol miniszterelnök, Vittorio Orlando olasz miniszterelnök, Woodrow Wilson amerikai elnök és Georges Clemenceau francia miniszterelnök. Miközben mindenki arcán mosolyt örökített meg a kamera, és testhelyzetük is inkább jovialis, Clemenceau áthatóan „kinéz” a kötet borítójából. A majdnem félszegen, de komoly arccal álló francia államférfit szemlélő sejtheti, hogy vele „még lesz dolga” a könyvben.

A főként diplomácia- és politikatörténeti munka kilenc fejezetre tagolódik. Az első fejezet az Osztrák–Magyar Monarchia népeit és nemzetiségi viszonyait, ellentétjeit veszi számba a 20. század elején. A második az első világháborús hadicélokkal indít, hogy a harmadikkal eljuthasson a történelmi Magyarország felbomlásáig. Miután a szerző ilyenformán felvázolja a tulajdonképpeni témája történelmi és politikai előzményeit, illetve kereteit, a negyedik fejezetben rátér a békekonferencia területi bizottságainak a határvitáira és javaslataira. Az ötödik fejezetben a Magyarországi Tanácsköztársaság

létrejöttével teremtett helyzetet, a hatodik fejezetben pedig a magyar békedelegáció álláspontját és tevékenységét mutatja be és elemzi. A hetedikben a békefeltételek megváltoztatására tett kísérleteket veszi számba. Ezt a békeszerződés aláírásának, ratifikálásának és végrehajtásának a története, valamint egy néhány oldalas epilógus zárja, amelyikben Romsics a szerződés utóéletéről, illetve értékelése változásáról ír. A még ajánlott irodalmat, térképeket jegyzékét, valamint névmutatót tartalmazó, 248 oldalt kitevő kötet a korábbi kiadásoktól csupán a Függelékben közölt dokumentumokban tér el. Ezek a részben magyarul már közreadott, részben angolul megjelent, részben pedig 1920-ban született szövegek érzékletesen „támasztják meg” Romsics elemzését és a térképekkel, statisztikai ábrákkal együtt hasznos fogódzókat nyújtanak az érdeklődő olvasónak a szerző mondandója befogadására.

Erénye a könyvnek, hogy teret ad az „elfelejtett” alternatívák bemutatásának, így az is felsejlik, hogy talán még az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása is elkerülhető lett volna, ha adott esetben az állam a föderális berendezkedés és a demokratizálódás felé indul el. És el is indult, azonban ez a perspektíva – mint ismert – riasztotta a dualizmus két legfontosabb politikai elitcsoportját, a német és magyar vezetőket. Ez utóbbiak egyes képviselői a mából visszanezve egészen megdöbbenően önámító jövőképet láttak felsejleni a századforduló környékén: a harmincmillió, közép-dunai és balkáni „vezérhatalom” Magyarország képét (23.). Mint Romsics később megállapítja, habár a Monarchiát a népek börtönének ő sem nevezné, a modern nacionalizmus hajtotta belső centrifugális erők jelentette kihívásra az osztrák és magyar elitnek nem sikerült ellenszert találnia – és ez utólag végzetesnek bizonyult. Romsics sorra veszi a Monarchia nemzetiségeit is, bemu-

tatja a demográfiai arányait, fejlettségi szintjüket, és ugyanakkor arra is figyelmet fordít, hogy azonosítsa a nemzeti mozgalmakban jelentkező irányokat. A tabló attól lenyűgöző, hogy szemünk előtt állnak össze a Monarchia végóráját mutató óra alkatrészei – és kerülnek lassan túlsúlyba a centrifugális erők az összetartókkal szemben. Ugyanakkor szépen látszik a történelmi folyamatok esetlegessége is. Az irreálisnak ható programot, amelyik egy bizonyos történelmi szituációban és szemszögből csak egy patrióta álmodozásának hat, a maradék tényezők – és természetesen a csillagok – egyben állása valósággá változtathatják, sőt túl is licitálhatják. Így nézve ez történt az 1908-ban még relatíve ismeretlen Edvard Beneš tanárral, aki Franciaországban publikált doktori disszertációjában a Monarchia ausztrioszláv típusú föderatív átszervezésében gondolkodott, hogy aztán az első világháború utáni Csehszlovákia egyik megalkotója legyen.

Maga a Monarchia szétszedése – mint Romsics meggyőzően bemutatja – egyáltalán nem volt napirenden a háború első két évében. Az antant által a vele szomszédos kisállamoknak tett területi ígérek is inkább a háborús erőviszonyok megváltoztatása célját szem előtt tartó, reálpolitikai megfontolásokat tükröző lépések voltak. A Monarchia sorsát aztán végül részben az pecsételte meg, hogy az államot nyugatabbra már nem tartották képesnek arra, hogy a német kontinentális hatalmat ellensúlyozza. A szerző pontosan azonosítja, hogy 1917–1918 folyamán melyik nagyhatalom külpolitikai vonalvezetésében mikor válik dominánssá a Monarchia szétdarabolását szorgalmazó álláspont: a franciák esetében 1917 novemberében, a briteknél 1917 tavaszán-nyarán, az amerikaiaknál pedig 1918 júniusában. Végző soron pedig „a Monarchián belüli nemzetiségek jogkiterjesztési, illetve önállósodási törekvéseinek, a birodal-

lom határai mentén a 19. században kialakult államok irredenta céljainak, valamint a győztes nagyhatalmak stratégiai érdekeinek a kereszteződése megpecsételte e különös államalakulat sorsát” (64.). Romsics arra is kitér, hogy mindez ugyan nem volt szükségszerűség, de egyáltalán nem fogható úgy sem fel, mintha „merő véletlen” vagy előzmény nélküli fordulat lett volna.

Vegyük még sorba néhány olyan tévhitet, illetve összeesküvéselméletre hajazó legendát, amelyek minden ismeretterjesztő és szaktudományos tevékenység ellenére újra és újra felütik fejüket a közbeszédben. Romsics például érzékletesen bemutatja azt is, aminek azóta Révész Tamás történész, a korábban említett Trianon 100 Kutatócsoport munkatársa külön kötetet is szánt: sem Károlyi Mihály, sem Böhm Vilmos, sem Stromfeld Aurél nem tudta a négy év háborútól megcsömörölt embereket kellő mértékben a majdnem minden oldalról támadott hazá megvédésére hadra bírni (83–84.). Károlyi lemondásának a kérdését, amelyet több történész és a magyar történelmi emlékezet egy része is a hatalom átjászásaként értékel a kommunisták részére, Romsics szintén tisztázza. A magyar államfő ugyanis Szovjet-Oroszországra támaszkodva, szociáldemokrata kormányral szeretett volna a március 20-án megkapott második Vix-jegyzékre válaszul nemzeti ellenállást hirdetni. A szociáldemokraták azonban nem kívánták a hatalmat az időközben gyűjtőfogházba zárt kommunisták nélkül átvenni, és megkezdve Károlyit kiegyeztek velük (86.). Fontos Romsics azon megállapítása is, miszerint arra ez idáig semmiféle bizonyíték nem került elő, hogy a Tanácsköztársaság kikiáltása miatt „büntették” volna Magyarországot, habár az antibolsevizmusra alapozott érvelések befolyásolhatták a békekonferencia egyes döntéseit (127.).

A békekonferencia határvitáiról szóló részt olvasva szembetűnő, hogy milyen nagy mértékben érvényesült a főként franciák által képviselt álláspont, miszerint a kelet-közép-európai kisállamok megerősítése és megnagyobbítása az elsőrendű stratégiai érdek, és ez felülírja az etnikai és történelmi érveket. A történelem egyik talánya marad az is, hogy mi történik, ha a leginkább pártatlannak ható Amerikai Egyesült Államok képviselői nem mennek idő előtt haza, és nagyobb határozottsággal teszik fel a rendezés részleteivel szemben felmerülő kérdéseiket. A fejezetet olvasva az is kitűnik, hogy Magyarország akár még annál is rosszabbul járhatott volna, mint ahogyan járt, hiszen a szomszédos államok legtöbbször valamivel többet követelt, mint amit kapott – hogy az ország nyugati szegélyét „szláv korridorra” változtató elképzelésről ne is beszéljünk. Megdöbbentő ugyanakkor az is, hogy minden számba vett szemponthoz képest éppen az emberekre vonatkozó volt az, amelyiknek a legkisebb jelentőséget tulajdonítottak.

Az olvasó többször is azon kapja magát, hogy önkéntelenül a *kontrafaktális* történelem talajára téved, hiszen nem tudni, hogy mi történt volna például azután, hogy a fegyveres ellenállást megkezdő Magyar Tanácsköztársaság képviselőit 1919 májusában meghívták Franciaországba tárgyalni, ha azt a bécsi antantmisszió nem szabotálja el, és a magyar Vörös Hadsereg északi hadműveletei nem teszik végképp tárgytalanná? De mi történt volna, ha Kun Béláéknak valóban sikerül katonai összeköttetést létesíteni Szovjet-Oroszországgal? Vagy még korábban, mi lett volna, ha Kun a békekonferencia küldöttje, Jan Smuts tábornok április eleji ajánlatát a keleti semleges zóna kialakítására elfogadja, és ezzel leszereli a további katonai intervenciót támogatókat Párizsban? A Magyar Tanács-

köztársaság összeomlása történetének ismeretében természetesen ezen kérdésekre nincs elfogadható válaszuk, viszont az ilyen jellegű elgondolások és játékok talán oldhatják azt a frusztrációt, amely részben az idősakkal kapcsolatos összeesküvéselméletek táptalajául szolgál.

A Párizsba végül kiutazó, Apponyi Albert gróf vezette magyar béke-delegációval kapcsolatos részeket olvasva alkalmunk van arra, hogy lássuk, amint gyakorlatilag a szemünk előtt rakják le a két világháború közötti időszakot meghatározó magyar revizionista propaganda alapjait, és amelynek részeként az időszak magyar diplomáciája és hivatalos propagandája szétvált – mint egészen tisztán ezt Apponyi és Bethlen István megfogalmazzák. „A magyar béke-delegáció párizsi tevékenysége egy jogcím lesz arra, hogy később hivatkozhatunk mindezen előadott ellenvetéseinkre, amelyek meghallgatásra nem találtak, és így a saját erőnkben látjuk sorsunk megoldását” – mondta például a delegáció kiutazását megelőzően az utóbbi (133.). Tény azonban az is, hogy a legyőzött állam delegációjának a békeszerződésnél a nagyhatalmak csupán az aláírás lehetőségét adták meg, ténylegesen nem volt mozgásterük változtatások elérésére. Valószínűsíthetően a fentebb idézettekkel függ össze, hogy Apponyi a területi integritás alapján állva mondta el híres beszédét.

A békefeltételek megváltoztatására tett sikertelen kísérletek sora után Romsics a békeszerződés aláírását, ratifikálását és végrehajtását mutatja be. A régi Magyarország 1918 őszi kezdődő zsugorodásának és dezintegrálódásának folyamata azonban nem 1920 novemberében, hanem csak 1924. február 9-én fejeződött be a Csehszlovákiával végbevitt területcserével, amelynek során – mivel Magyarország Salgótarján környékén visszanyert két falvat – a csehszlová-

kokat a határ más szakaszán kompenzálták – jegyzi meg.

Romsics epilógusában röviden kitér a békeszerződés utóéletére is. Megállapítja, a Monarchia utódállamai központosított nemzetállamként működtek, és visszaéltek a népszövetségi kisebbségvédelmi rendszer gyengeségeivel. Kimutatja ugyanakkor azt is, hogy ezek az első világháború utáni rendezés egyik fő motivációját jelentő szerepüket nem tudták betölteni. A nagyhatalmak és főleg Franciaország ugyanis az antant-barát kelet-közép-európai kisállamok sorával szerették volna a Németország és a Szovjetunió közötti térben a nagyhatalmi expanziót megakadályozni és a kontinentális erőegyensúlyt fenntartani. Felhívja a figyelmet ugyanakkor arra is, hogy a két világháború közötti Magyarország annak ellenére állt gazdaságilag meglepően hamar lábra, hogy az új – közel homogén – nemzetállam csak a régi nemzeti vagyon 38%-ával rendelkezett.

A propagandája révén határrevízióra „beállított” ország – mint Romsics felhívja a figyelmet – értelemszerűen túlradó örömmel fogadta a versailles-i békerendszer felszámoló visszacsatolásokat a harmincas évek végétől kezdődően. A kényszerű tudomásul vevésen túl ugyanis az ország az etnikai magyarok egyharmadát idegen uralom alá juttató békét diktátumnak élte meg, és tudomásul venni, illetve beletörődni csupán a második világháborút követő, a trianoni határokat nagyobbrészt visszaállító 1947-es párizsi békeszerződés után volt kénytelen. Romsics a két világháború közötti időszak „úri” és a második világháború utáni „népi” Magyarország kiemelkedő képviselőit, Szekfű Gyulát és Bibó Istvánt idézve érzékelte a korábbi idősakra válaszul született korrekciót, amelynek a lényege a revizionizmus elvetése és a kisebbségi sorba került magyarok

jogai tiszteletben tartásának az elvárása az utódállamoktól. Romsics hozzájuk hasonló álláspontra helyezkedik. A trianoni és az 1947-es békeszerződést szerinte is teljes joggal tartja a magyarság igazságtalannak, és úgy véli, hogy elvitathatatlannal joga a megmaradt országbelieknek európai normáknak megfelelő öngazgatási jogokat követelni a magyar kisebbségi közösségeknek. Ugyanakkor mindehhez azt is hozzáfűzi, hogy „ennél többet remélni minden jel szerint illúzió, követelni pedig meggondolatlanság” (187.).

Annak ellenére, hogy a békeszerződés centenáriumának évében a figyelem fókuszát eddig lényegében elbitorolta az új koronavírus teremtette nem mindennapi helyzet, napjainkban számos esetben merült fel a *lehetett volna-e másképp* kérdése, valamint az ezelőtt száz évvel történtek alaposabb megismerésének, illetve a megemlékezésnek az igénye. Probléma mindezen kísérletekkel abban az esetben adódhat, ha nem az okokat keressük és a tényezők, szereplők és motivációk szétszalazására, majd együttes elemzésére törekszünk, hanem a múlt bizonyos szeleteinek a túldimenzionálására, esetleg az egyoldalú értelmezésekre. A magukat makacsul tartó legendák ismeretében kijelenthető, hogy Romsics most már majdnem húszéves könyvét volt értelme harmadszor is kiadni. A kötet ugyanis – mint első recenzensei is hangsúlyozták – olvasmányosan, alaposan és kimérten veszi végig a történeteket, az árnyalt megközelítéseket keresve. Jó alkalom tehát elolvasni vagy újraolvasni, hogy újra számba vehessük azokat a történelmi tényeket, amelyek helyett gyakran összeesküvéselméletek, szándékos vagy akár tudatlanságból származtatható torzítások forognak közköze.

Főcze János

A HARMADIK FECSKE

Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írócsoportosulások 3. Szerk. Boka László – Biró Annamária

■ A hálózatelméleti kutatások napjainkban rendkívül népszerűek. Legújabbán az orvostudományban, a különféle betegségek együttes jelentkezésében próbálnak kapcsolati hálót kimutatni. Mindezek függvényében nem csoda, hogy a társadalomtudományokban és az irodalomtörténeti vizsgálódásokban is teret nyernek az efféle kutatások s az azokat összegző konferenciák. Az egyik legjelentősebb ezek közül a nagyváradi Partiumi Keresztény Egyetemhez köthető konferenciasorozat, ahol két évente rendeznek ülésszakokat a témában, a legutóbbi, sorrendben immáron a harmadik, 2017-ben került megrendezésre. A konferenciák anyagaiból (2014 óta az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete támogatásával) értékes kötetek is születnek, melyek – a kor igényeinek megfelelően – mind nyomtatott formában, mind a *reciti.hu* portálon teljes terjedelmükben elérhetők. A konferenciákat s az azok szerkesztett anyagát közreadó tanulmányköteteket is egy jól bevált szerző-szerkesztőpáros, Biró Annamária és Boka László jegyzi.

Ahogy a címből is kitűnik, a tanulmányok tematikai szempontból már eleve három csoportba sorolhatók: vannak olyan kutatók, akik egy irodalmi/értelmiségi szempontból a magyar kultúrtörténetben fontos szerepet játszó életutakat vizsgálnak, mások ezeknek az embereknek a kapcsolathálóját tanulmányozzák

összehasonlítva azt a mai kapcsolathálókkal, és következtetéseket, tanulságokat vonnak le a mára vonatkoztatva. (Legalábbis ott, ahol lehet, mert ez nem minden esetben lehetséges, ahogyan közeledünk a kortárs életpályák felé, úgy egyre inkább problematikusává válik az úgynevezett tanulság megfogalmazása, ezt látni fogjuk a továbbiakban.) A harmadik csoportba azok a kutatók tartoznak – ők vannak az utolsó kötetben talán a legkevesebben –, akik egy konkrét írói tömörülést, csoportot tanulmányoznak, ezek a kutatások leginkább egy-egy irodalmi lap vizsgálatát jelentik. Ez a hármas egység immáron hagyományává válik ezekben a kötetekben, mint ahogy hagyománya van annak is, hogy bizonyos szerzők jelenlétükkel biztosítják a konferencia szakmaiságát, színvonalát: a szervezők-szerkesztők mellett Egyed Emese, Maczelka Csaba, Szilágyi Zsófia nélkül már-már elképzelhetlenné válna a konferencia megrendezése, hiszen ők mindhárom kötetben jelentkeznek írással. Mellettük számos olyan értekezőt találunk, akik visszatérőnek mondhatók, ilyen például Tverdota György és Margócsy István, illetve Balázs Imre József, Keszeg Anna, Milbacher Róbert, Verók Attila. Az eddigi kötetekben jól látható az is, hogy a szervezők lehetőségeikhez mérten interdiszciplinaritásra is törekednek, történészek, nyelvészek, sajtótörténészek is szerepelnek a túlnyomó többséget képviselő irodalomtörténészek és filológusok

közt, s minden esetben összegző, plenáris előadások is elhangzanak egy-egy konferencián. Ha összevetjük az eddigi köteteket, könnyedén belátható, hogy számos vizsgált életpálya vagy irodalmi korszak tér vissza kötetről kötetre ugyanazon kutató esetében. Biró Annamária tanulmányjaiban alapvetően a lapszerkesztés, esetlegesen egy lapszerkesztő köré szerveződő kapcsolati rendszer tárul fel, és előszeretettel vizsgálódik a magyar mellett német nyelvterületen. Boka László előszeretettel merít témát a 20. századi klasszikus modernitás magyar írócsoportosulásaiból, s a kissé elfeledett, a kánon peremére szorult alkotókra figyel, vagy az utóbbi időben kevesebb hangsúlyt kapott irodalmi élet intézményes és egyéni kapcsolati hálójait s azok irodalomszociológiai vetületeit vizsgálja. Egyed Emese kedvenc kutatási területéhez tartozik a gróf Teleki család tanulmányozása, mint ahogyan az is kiderül, hogy Maczelka Csaba legalább annyira járatos az angol irodalomban, mint a magyarban. Mindezen kiragadott példák azt hivatottak előrebocsátani, hogy egy időben és térben is széles spektrumot átfogó, hézagpótló kezdeményezéssel van dolgunk.

A harmadik kötet dolgozatainak sorrendbe állításában mindenképp előttré az időrendiségi szempont döntött: a kötet a legkorábban élt szerző kapcsolati hálójának a bemutatásával indul, és fokozatosan halad a kortársak felé, a kötetzáró tanulmány Nádas Péter életpályájával foglalkozik. Jelen írásban hasonló szempont mentén haladunk a tanulmányok rövid ismertetésével.

A kötetnyitó értekezés Kőszeghy Péter nevéhez fűződik, aki Paksi Mihály kapcsolati hálóját tanulmányozva arra a kérdésre keresi a választ, hogy egy 16. századi kapcsolati háló milyen hasonlóságokat mutat a 20–21. századival, kiépülésének melyek azok a szabályszerűségei,

amelyek koroktól függetlenek. Paksi kapcsolati hálóját elemezve a szerző arra a következtetésre jut, hogy a modernitásra oly jellemző gyenge kapcsolatok nem csupán mai sajátoságként felismerhetők, hanem előfordultak már a 16. században is – természetesen, ahogy Kőszeghy is megjegyzi: egyetlen kapcsolati háló tanulmányozásából nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket.

A váradi lelkészek, tanárok és diákok peregrinációjával Szabó András foglalkozik, aki a 16. század második felében és a 17. század elején külföldön tanult diákok kapcsolati hálóját veszi górcső alá, elsősorban azokat, akik Wittenbergben tanulhattak, és azt is vizsgálja, hogy a karrierjük alakulása szempontjából milyen hatást fejt ki rájuk a korábbi peregrináció. Ehhez a témához szorosan kapcsolódik a következő kutatás, amelyben Utsi Csilla a protestáns lelképásztor, nyomdász, író Heltai Gáspár életpályáját tanulmányozza kiemelve a kolozsvári hitújítási folyamatokban betöltött prédikátori szerepét, illetve Heltai alkotásait nyelvi eseményként vizsgálja az ebeling módszerrel. Ugyanakkor Utsi rávilágít arra, hogy a korabeli kolozsvári értelmiségi kapcsolatháló alapja és mozgatórugója nem más, mint a Szentírás-fordítás, amit a peregrinációból hazatérők végeztek.

Petróczi Éva a 17. században Magyarországon és Erdélyben patronus-patronált viszonyban lévő kapcsolatokat vizsgálja. Kiindulópontja, hogy az ilyen jellegű viszonyok természetükből fakadóan problematikusak. A levéltári adatokat tanulmányozva kitűnik egyfajta alá- és fölérendeltségi viszony, valamint ott lappang valamiféle kényszer a patronált részéről, amely szintén feszültségek forrása lehet. A szerző levélrészletekből idéz, majd elemez. Elemzi például Szenci

Molnár Albert és patrónusa, Asztalos András jómódú nagyszombati polgár vagy Lorántffy Zsuzsanna és udvari papjuk, Medgyesi Pál viszonyát. Ellenpéldát is hoz: Pápai Páriz Ferenc önfenntartó tudott maradni. De megemlíti: előfordult, hogy az egykori peregrinusok nem anyagiakkal, hanem biztató szavakkal istápolták egymást.

Laczházi Gyula tanulmányának középpontjában szintén egy karriertörténet áll, Apáczai Csere Jánosé. Arra a kérdésre keresi a választ – és ez ilyen szempontból nem szokványos –, hogy melyek voltak azok a tényezők, amelyek miatt Apáczai az utókor szemében tiszteletre méltó hőssé válhatott, s mindezt a tudós életművének vizsgálatából próbálja megfejteni. Szándékos a hős kifejezés, Apáczai ugyanis úgy tekintett magára mint a haladás előmozdítójára, akinek küldetése van ott, ahol tevékenykedik, azonban az elmaradottság hangsúlyossá tétele értelmezhető csupán egy retorikai eszközként, amely a reformkor szükségességéről próbálja meggyőzni az olvasóit.

Verók Attila egy olyan területen kutat, mely a magyar irodalomtörténeti kutatások marginális részének számít: a 17–18. századi brassói alkalmi költészet tanulmányozza, nem poétikai szempontból, sokkal inkább művelődéstörténeti megközelítésben. Ha valaki meg szeretné tudni, hogy a brassói századok hogyan gondolkodtak, ünnepeltek, szerettek és gyászoltak, melyek voltak az őket foglalkoztató legfontosabb problémák és dilemmák, milyen kapcsolati hálóban éltek, annak csak ajánlani lehet a közköltészet eme alkotásait, de jól teszi, ha előtte vagy utána, esetleg közben, elolvassa Verók Attila tanulmányát.

Maczelka Csaba egymás mellé helyez két karriertörténetet, az angol Margaret Cavendish és Petróczy Kata Szidónia életpályájában talált hasonlóságokat és különbségeket

mutatja be, és azt vizsgálja, hogy a 17. századi társadalmi nyilvánosság – Angliában és Magyarországon – milyen mértékben nyitott a női írók befogadására. Összehasonlításának szempontjai: történelmi kontextus, családi háttér, irodalmi társaságok, házasság. A tanulmány végére az olvasóban felsejlik a gondolat: lehet, hogy alapvető különbségek vannak a történelmi kontextus és az irodalmi társaságok tekintetében közöttük, de talán több hasonlóság van a két női sorsban, mint azt elsőre gondolnánk.

János Szabolcs munkájában id. Wesselényi Miklós báró kapcsolatrendszerének egy izgalmas megközelítését olvashatjuk. A szerző Wesselényi színházi levelezéseiből indul ki, megvizsgálja, hogy a báró milyen módon építi ki kapcsolatait a környező nagyvárosok vezetőivel annak érdekében, hogy az általa igazgatott színházi vállalkozás sikeresen tudjon működni. Wesselényi színházi levelezéseiből kirajzolódott kapcsolati hálóját vizsgálva a tapasztaltakat összeveti a Barabási Albert-László *Behálózva* című könyvében megfogalmazottakkal. A tanulmány elolvasását követően az olvasó megértheti: a kapcsolati háló fogalma nem egy új keletű jelenség, mindig is volt, s az egyéni múltik, hogy saját boldogulása érdekében milyen módon fejleszti, gyarapítja, építi.

Akárcsak az ezt megelőző két tanulmánykötetben, Egyed Emese ismét a Teleki családban kibontakozó kapcsolathálót tette vizsgálati témájává. Jelen kötetben a szerző az id. Teleki Ádám köré szerveződő női kapcsolati hálót tanulmányozza, és azt kutatja, hogy milyen mértékű a szerepük ezeknek a nőknek Teleki Ádám íróvá válásában. Az ily módon kibontakozott életpálya nem feltétlenül egy írói életpálya tipikus példája, inkább fordulatokkal teli, tragikus, regénybe illő.

Hogy Biró Annamária tanulmánya milyen módon kapcsolódik a kötet címében megjelenő értelmiségi karriertörténetekhez, azt nagyon tömören kifejezi a következő mondata: „A sajtó története a szabad véleménynyilvánításért folyó harc története, így pedig szerves része az értelmiségi karriertörténeteknek.” És nem csak. Számos más kérdést is felvet. A 18. századi lapszerkesztési gyakorlatról úgy beszél, hogy közben számos aktuális problémát is érint, a többi között: a sajtó manipulatív jellegét, az újságíró függetlenségét és hitelességét, sajtó és hatalom viszonyát. Egy kezdő újságíró ma karrierlehetőséget lát maga előtt, vagy csupán hálózatépítést, kapcsolatépítést egy magasabb cél elérése érdekében? Lehet-e egy főszerkesztő ma szellemileg független? Ezekre a kérdésekre mindenkinek megvannak a saját válaszai, a történeti áttekintés vagy megerősít, vagy megcáfol ebben.

Dede Franciska munkájának középpontjában a politikai és irodalmi szemleként definiálható hetilap – *A Hét* – vizsgálata áll, különös figyelmet fordítva a Szerb Antal által középszerű epigon költőnek, de kivételes szerkesztői tehetségnek mondott Kiss József főszerkesztő munkásságára és a tízéves jubileumi szám elemzésére. A szerző kitűnő érzékkel válogat idézeteket a szerkesztő levelezéseiből, melyekből kiviláglik, hogy milyen gondokkal és problémákkal kellett megküzdenie egy lapszerkesztőnek a századfordulón, illetve kirajzolódik egy kapcsolati háló is. Buda Attila munkája bizonyos mértékben kapcsolódik az előző tanulmányhoz, ugyanis a 20. század talán legfontosabb magyarországi irodalmi folyóiratáról, illetve annak az olvasókkal fenntartott kapcsolatáról szól. A szerző azt vizsgálja meg, hogy a *Nyugat* által tervezett és szervezett matinék képesek voltak-e egyfajta kohéziós erőként működni az olvasóközön-

ség és a lapot szerkesztők között. A szerző kitüntetett figyelmet fordít Ady Endrére, akinek úgynevezett magánakciói is voltak.

Szénási Zoltán Babits Mihály három ismert esszéjével foglalkozik tanulmányában, és azt vizsgálja, hogy a történelmi fordulópontok hogyan és milyen irányba befolyásolhatnak egy utóbb centrálisnak tekintett életpályát. Egyrészt megmutatja, hogyan alakul egy átmeneti (1919) időszakban Babits nemzeti irodalomról vallott elképzelése, másrészt a tanulmányában arra is kitér, miként fogadták vagy utasították el ezt a kortársak.

Széchenyi Ágnes tulajdonképpen nem csupán egyetlen karriertörténetet vizsgál, hanem egy család történetét állítja kutatása középpontjába, amelynek ikonikus alakja nem más, mint Schöpflin Aladár. Ez a családtörténet a Monarchiában kezdődött, és a szerkesztő második fiának 1956-os emigrációjával, a Rákosi-korszakban ért véget. Egy olyan családtörténet, amely napjainkban is rendkívül aktuális. Széchenyi Ágnes huzamosabb ideje foglalkozik Schöpflin Aladárral, a jelen kötetben olvasható tanulmánya a készülő Schöpflin-monográfiából egy részlet, amelyben tisztázni igyekszik néhány Schöpflinnel kapcsolatban kialakult, rögzült tévhitet. Ezek után kíváncsian várjuk a könyv megjelenését.

Feltevődik a kérdés, hogy egy hagyományosan kétévente megrendezésre kerülő konferenciának a tematikája miért pont a karriertörténetek és kapcsolatháló tanulmányozása köré szerveződik, mitől válik fontossá ez a tematika napjaink irodalommal foglalkozó kutatói számára. A választ erre a kérdésre Rózsafalvi Zsuzsanna adja meg, aki a sokszínű tevékenységet végző Rédey Tivadar karriertörténetét vázolja fel tanulmányában, amely szintén egy készülő, nagyobb munka vázlata. Az irodalmi, kulturális és társadalmi

élet jelentős személyeinek kapcsolatrendszerét feltérképező kutatások nem csupán az irodalomtudomány számára fontosak, hisz azon túlmenően, hogy egy konkrét személy életművével kapcsolatban felvetődött kérdésekre adhatnak válaszokat, még azt is megmutathatják, hogy egy adott korban hogyan működtek az irodalmi és tudományos életet befolyásoló, irányító csoportosulások. Egy ilyen csoportosulásnak volt a tagja a méltatlanul elfeledett Rédey Tivadar.

Léteznek tipikusan férfi és női szakmák. Olyan is előfordul, hogy egy szakma elnőiesedik – jellemzően ilyen ma Magyarországon például a pedagógusszakma. Borgos Anna tanulmányában arra a kérdésre keresi a választ, hogy a 20. század első felében milyen lehetőségei vannak a középosztálybeli nőknek a karrierépítésre, pontosabban, egy konkrét területen, a pszichoanalitikus szakmában való jelenlétüket vizsgálja. Ez az írás valamelyest különbözik a kötetben olvasható más tanulmányoktól, hiszen bár megemlíti néhány női pszichoanalitikust, és ezeknek az életpályáját összehasonlítja, de alapvetően a nőket mint hátrányos társadalmi csoportot tekintő vizsgálata tárgyának.

Vajon néhány évtized múlva fogja-e valaki vizsgálni, hogy melyek voltak azok az okok, amelyek a pedagógusszakma elnőiesedéséhez vezettek? És ha már tanárokról ejtünk szót, akkor itt kell megemlítenünk Szilágyi Zsófia tanulmányát, melynek címe is azt a kérdést teszi fel, hogy *Értelmiségi pálya-e a tanárnőé?* Az irodalmi művekben megjelenő tanárnőfigurákat vizsgálja, és arra a következtetésre jut, hogy valamilyen szinten mindegyik egy alapsémára épül, melyet Bródy Sándor teremtett meg az 1895-ben megjelent *Petrovics Katalin* című novellájával, később drámaadaptáció is készült belőle *A tanítónő* címmel. Ebben az értelemben

a tanárnői státus a nők életében egy átmeneti időszak, amelynek egyetlen célja: a lehető legjobb férj megtalálása. A szerző Raffai Sarolta és Szabó Magda esetében rávilágít arra, hogy a kezdeti sikerek után mindkettejük felhagyott a tanítással, Raffai esetében egyértelműen kimutatható, hogy a tanári pálya késleltette az íróvá válást, Szabó Magda pedig saját belátásából hagyott fel a tanítással, nem szeretne volna, ha az írói teendői miatt a tanítványai nem részesültek volna minőségi oktatásban. Érdekes és olvasmányos tanulmány a Szilágyi Zsófiáé, aktuális kérdéseket is felvet, amelyek ugyan szövegi szinten nem jelennek meg, de az olvasó elméjében mindvégig ott motoszkálnak.

Boka László tanulmányában egy méltatlanul elfeledett, három generáción keresztül sikeresen működő nagyváradi nyomdászdinasztiát mutat be, Sonnenfeldeket. Eltérően a korábbi, e sorozatban közölt írásaiktól, ezúttal nem is konkrét irodalomtörténeti jelenséget vizsgál, bár a család ezer szállal kötődik a Nagyvárad környéki irodalmi és sajtóélethez. Érdekes és hiánypótló mégis ez a megközelítés, mert nem egyetlen ember életútját és irodalmi jelentőségét vizsgálja, hanem egy nyomdaipari vállalkozást állít a kutatása középpontjába, azt kontextualizálja és mutatja be a történelmi viharokban, az úgynevezett vészorszakig terjedően s tovább, egyfajta negatív karriertörténetként. Ez a mindmáig feldolgozatlan, tragikus család- és karriertörténet a 19. századi Nagyváradon kezdődik el, virágzását a 20. század első évtizedeire tehetjük, és a második világháborúig mindenféle impériumváltást túlélő, kettős (zsidó és magyar) kisebbséget is vállaló, nagy ívben szárnyaló vállalkozói történet filmvászonra illő kockái és keserűen tragikus egyéni sorsai mindenképpen továbbgondolásra késztetők.

Mekis D. János közreadott tanulmányának középpontjában már egy írófejedelem: Márai Sándor áll. Írása elsődlegesen azt a kérdéskört vizsgálja, hogy melyek azon jellegzetességek az írói életpálya kapcsán, amelyeknek köszönhetően kivételes hatást fejt ki mindmáig a magyar irodalomban, s mindezt leginkább az *Egy polgár vallomásai* című önéletrajzi regényén keresztül mutatja be.

Filep Tamás Gusztáv a legegyszerűbb anti-karriertörténetnek nevezi Gáli József elfeledett életútját. Felhívja a figyelmet arra, hogy létezik a magyar irodalomban egy dráma-, mese- és novellaíró, akit szinte teljesen elfelejtettek, akit 1956 után egyedülként a magyar írók közül halálra ítélnék, aki családjából egyedülként menekül meg a haláltáborból, aki meseíró, s szinte önmaga is egy mesehős. Ha Gáli József életútja negatív értelemben vett karriertörténet, akkor Bilkei Gorzó Nándor pályafutására, akivel Standeisky Éva foglalkozik dolgozatában, szintén maximálisan érvényes ez a megállapítás. A polgárosuló dzsentri hős, Gorzó élete legalább annyira filmszerű, mint Gáli Józsefé. Standeisky szerint Gorzó irodalmi teljesítménye a gyenge középszert sem éri el, de nem csupán irodalmi szempontból alkothat valaki maradandót. A politikai változásokra rendkívül érzékeny s azokhoz kiválóan alkalmazkodni tudó Gorzó *karrierje* az amatőr autóversenyzéstől a rövid ideig tartó sikeres vállalkozóig szinte mindent magába foglal. Szerzetes, tanár, író, újságíró, politikus, szabadkőműves, levéltáros, autókereskedő – csak néhány foglalkozás, amiben kipróbálja magát. A Kádárkor kifog rajta, *polgárosuló dzsentriként úgy kopott ki a világból, ahogy Magyarország vesztette el polgárosuló jellegét* – írja Standeisky. Életpályája a ma értelmiségi rétegének is tanulság.

Kálai Sándor nem egyetlen életművet állít kutatása középpontjába, hanem az 1963-tól induló és 1990-ig folyamatosan megjelenő, rendkívül nagy sikernek örvendő Albatrosz könyvsorozatot, melynek keretében az újrakiadásokat nem számolva, de a fordításokat beleértve 241 kötet jelenik meg. A kutatása elején lévő szerző egyrészt osztályozza a sorozatban megjelent szerzőket foglalkozásuk, írói álneveik, a sorozatban megjelent regényeik száma, a regények almfajai szerint, másrészt életútmodelleket próbált felállítani a szerzők Albatrosz előtti és utáni alkotásai számbavételével.

Bizonyos mértékig Bedecs László tanulmánya is a Kádár-korról szól, ugyanis Aczél Géza személyében egy olyan szerző élettörténetét próbálta rekonstruálni a verseiből, akinek pályafutása a kommunizmusban kezdődött, és a rendszer-változás után nem teljesedett ki. A versekből kirajzolódó életpálya a helyszínek és nevek átírásával gyakorlatilag sok, a korban élt magyar értelmiségi életpályája is lehetne. Verseiben ott lebeg egyfajta bizonytalanság, ami nála azt jelenti, hogy vajon kihozta-e a maximumot az egyetemi *karrierjéből*, szerkesztői munkásságából, házasságából, szakmai kapcsolataiból, lehetett-e volna jobban teljesíteni apaként és költőként. Az Aczél-versekből kirajzolódó élet tanulsága: az elérhető társadalmi rang a szülői házban, gyermekkorban eldől.

„Ahonnan ő jött, onnan legfeljebb idáig lehetett jutni.” – Ez a mondat már Deczki Sarolta Tar Sándorról írott tanulmányában olvasható, és tartalmilag megteremtí a kapcsolatot az előző dolgozattal. Egyedülálló életű a Tar Sándoré: egész életén keresztül nem tud elszakadni a kétkezi munkától, így lesz író belőle, majd ehhez adódik hozzá az ügynöklét. Nem értelmiségi karriertörténet az övé, hiányzik belőle az értelmiségi, az, amivel Tar

nem tud mit kezdeni. Az elbizonytalanodott író attól tart, hogy korábbi sikereit talán nem is tehetségének köszönheti, élete végén felteszi magának a kérdést: mennyit érnek a leírt mondatai? Ezt a kérdést Deczki Sarolta is felteszi. A válasz egyértelmű. Mint ahogy az is, amit a szerző tanulmánya végén tömören megfogalmaz az életúttal kapcsolatban: tanulság nincsen.

A kötet zárótanulmányában Darabos Enikő Nádás Péter életútját vizsgálja. A szerző ugyanakkor messzebből indít, mintegy megkérdőjelezve a jelen álláspontjából a konferenciák történeti vizsgálódásainak sematizálhatóságait is. Dolgozata elején felteszi a kérdést, hogy van-e egyáltalán magyarországi értelmiségi karrier, és ha van, akkor létezik-e annak valamiféle karrier-építési stratégiája, és a legfontosabb kérdés – ami felvetődik Nádás Péterrel kapcsolatban –, mit jelent, hogyan értelmezhető a mai közéleti kontextusban, ha valaki tudatosan elutasítja a(z) (irodalmi-értelmiségi) karriert. A szerző szerint az elit-struktúra zavarai miatt és a hiányzó elitkonszenzus zavarai következtében a jelen pillanatában a magyarországi közéletben egyszerűen értelmezhetetlen a karrier fogalma. Egy ilyen környezetben az (elit) író egyetlen lehetősége az önként vállalt száműzetés, s egyben ez válik egyedüli lehetséges élhető életpályává számára.

Látszólag, de csak látszólag a múltról szólnak tehát ezek a tanulmányok, meglehetősen túlnyomó többségükben olyan szerzőkről, írói csoportosulásokról, illetve ezek kapcsolati hálójáról van szó a kötetek hasábjain, akik, amelyek egy régmúlt korban éltek, léteztek. Erénye a kötetnek, hogy mindezt úgy teszi, hogy valójában a ma értelmiségijét szólítja meg, aktuális kérdéseket felvetve, feszegetve, a rögzült, kényelmes válaszokat elutasít-

va. A kötet(ek) értékét nem csupán ez emeli ugyanis, hogy számos olyan szerző publikál a tanulmánykötetben, akik a közzététel pillanatában elismert szakértők (a fiatalabb generációk jelesei is rangos elismerések, ösztöndíjak nyertesei), hanem azért is, mert valószínűleg a kötetben megjelent tanulmányok egy hosszabb – akár hálózattá is kiegészíthető – kutatás kiindulópontjainak is a lenyomatai, kezdetei, melyek idővel intézményi együttműködéseknek, születő monográfiáknak az első, fajsúlyos lépéseihez járulhatnak hozzá.

Ahogy az egyes szerzők tanulmányaik végén megpróbálnak megfogalmazni valamiféle tanulságot, életbölcsest a vizsgált életpályával kapcsolatban, úgy kellene jelen írás végén is állnia valamiféle bölcsességnek, útravalónak, amelyet az olvasó továbbvisz, megőriz. Szomorúak ezek a karriertörténetek, van bennük valami abból a magyar irodalomból, amit magyar kultúrkörben általában jónak, sőt a legeslegjobbakként tartanak. Mert a jó magyar irodalom szinte mindig tragédiával végződik (vagy legalább nincs benne semmi olyan, aminek örülhetnénk), mint egy jó dráma. Valahogy így van ez a jó magyar karriertörténetekkel is. Általában nem vidám, többnyire nem mond igent az életre. De a miénk. Az ismertett kötet közel ötszáz évet ölel fel. Ötszáz év szomorúsága és bánata vajon mennyire predestinálja a mai értelmiséget a szomorúságra és boldogtalanságra, tragikumra netán újrakezdésre? Valószínűleg egyetlen tanulságot vonhatunk le: ezek az írások nem feltétlenül nekünk, értelmiségieknek, hanem sokkal inkább rólunk szólnak, már csak emiatt is nagy érdeklődéssel várjuk a folytatást, a 2020 szeptemberében megrendezésre kerülő újabb konferenciát.

Covaciu Norbert

ABSTRACTS

Géza Jeszenszky

■ ***What the Antall-government (1990-1993) Expected From Europe?***

Keywords: Hungary, Antall-government, Europe

This essay, written by the foreign minister of the government under discussion (a historian by profession) recounts that by the adoption of Christianity in A. D. 1000 the Kingdom of Hungary became an integral part of what was called (until recently) Western Civilisation. During its defensive wars against the “pagan” Ottoman Empire it became a common theme among its inhabitants that they were a bastion (antemurale) of western Christianity – a notion held by many even today.

Economic and political factors explain why the eastern half of Europe fell back in development, leading to a general desire to catch up with the advanced West. Communism, Fascism and Nazism seemed to offer an alternative, but by the 1950s they became thoroughly discredited. “Return to [Western] Europe” was the battle cry in Hungary and throughout Central Europe of the democrats who played an important part in the peaceful dismantling of the Iron Curtain and Communism in 1989/90.

Free elections in Hungary in the following Spring led to the formation of a centre-right coalition led by József Antall and his Hungarian Democratic Forum. The government’s program centred upon integration with the European Community and its values. Antall’s memorable address to the Parliamentary Assembly of the Council of Europe in Budapest on the 30th June 1992 was a testimony to Hungary’s traditional dedication to the European ideals. There was a strong hope in Hungary then that

in a united Europe the ill-treatment of people belonging to national minorities in the states neighbouring Hungary, amounting up to three million people, would come to an end.

Béla Markó

■ ***The European Union and its Minorities***

Keywords: Balladur plan, Europe, minorities, minority safeguard

European national minorities – among them, the Hungarians from Romania – turned towards the European Union with great expectations after the regime change, hoping that their situation would become normalized and enhanced. It soon became obvious that the Western interest in this regard was contradictory – often helpful, but other times uncomprehending or suspicious. Undoubtedly, there was an intention to pacify ethnic relations, but no clear solutions were offered – not only in response to the claims for autonomy, but also to demands for language rights or education in general. Respecting and protecting minority rights proved to be an issue that has been and is being interpreted differently by Western leaders to this day. Democracy is clearly important for minorities as well, but it is not enough to protect their identity. This issue resulted in the so-called Balladur Plan – the minorities expected a lot from it, but it turned out to be a disappointment after all. Nevertheless, this plan was the last major EU decision that tried to address regional specificities as a real issue.

Besides this plan, the article also analyzes in detail the Memorandum submitted to the Council of Europe by the RMDSZ in 1993, which took into account, among other things, the minority problems specific for Romania.

László J. Nagy

■ ***From the Montanunion to the European Union***

Keywords: European Economic Community, European Union, Montanunion

The will for peace led intellectuals and then politicians to lay the foundations of the community of European states and to eradicate in this way the possibilities of war within the European continent. After WWII the German question and the Cold War atmosphere resulted in the creation of the so-called Montanunion (European Coal and Steel Community) that based the production of coal and steel on a French-German cooperation. After its success, in 1957, the European Economic Community was created, with the aim of realizing a more and more tight union between Europe's nations. The plan was widely discussed beginning with the 1970s. First, the bases of European identity were discussed. Beginning with the 1980s, in the EEC, already consisting of 12 states, plans referring to the creation of a political union were discussed at a very concrete level. This process resulted after much compromise on every side in the European Union's Treaty in 1993, largely due to the political changes in Eastern Europe.

István Németh

■ ***Central Europe: a German Task? Ideas of Central Europe and their Functionality between 1814-1945***

Keywords: Central Europe, Central European politics, 1814-1945

The political interpretations of the term Central Europe were launched at the Congress of Vienna. After that, the German strategies concerning Central Europe – that were followed between 1814 and 1945 –

took shape more and more as issues of foreign politics. The article analyses different functionalities and periods of these plans. The author discusses in detail the plans for cooperation before and during WWI, then presents the failure of the plans concerning Central Europe. The activity of the German–Austrian–Hungarian economic community (1913–1918) is also discussed.

György Schöpflin

■ ***The European Polis***

Keywords: European polis, European Union, incomplete project, necessary balance

Europe today is a polis, a political community with its own idiosyncrasies, habits, thought patterns, identity or identities and, as with all identity collectives, a mythic narrative of the past and a vision of its future. At the same time, the European Union with all its institutions, the member states, the elites, the civil society ecosystem that surrounds the EU, represents the totality of interaction between these various bodies. This European polis is incomplete, in as much as its constituent members have powers and legal rights in which the polis has no capacities. Europe is structured by asymmetries of power, frequently allowing the stronger to coerce the weaker. Formally all member states enjoy parity of esteem; in reality, this is not so and the large states regularly seek to impose their ideas on the smaller ones.

In sum, the European polis is marked by the same contradictions that are inherent in Europe's diversity. The task for Europe, from the current perspective, is to establish the necessary equilibrium and not to lose sight of it.

Éva Szénási

■ *Utopian Dreamers or Wise Prophets? The History of the Idea of European Unity*

Keywords: idea of European unity, beginnings of European civilization, Richard Coudenhove-Kalergi, Pan-Europa

The study maps different versions of the idea of European unity from the beginnings of European civilization to Coudenhove-Kalergi's concept of Pan-Europa. The study focuses primarily on works and turning points that played a significant role in forming the themes of plans about Europe. Also, it highlights plans related to Hungary, namely György Podjebrád's *Tractatus* or the Duke of Sully's "Grand

Design." Briefly, it also addresses work by lesser known authors like William Penn, Jeremy Bentham and the German thinkers Karl Friedrich Krause and Julius Fröbel. The study is concluded by an analysis of Coudenhove-Kalergi's Pan-Europa because of its double significance. Firstly, it provided a succinct account of the situation in Europe; secondly, its suggestions appear in roadmaps for political reconciliation between the two world wars (Briand memorandum). In sum, many institutional, economic, and political initiatives by the "grand prophets" have been realized in the course of European integration.

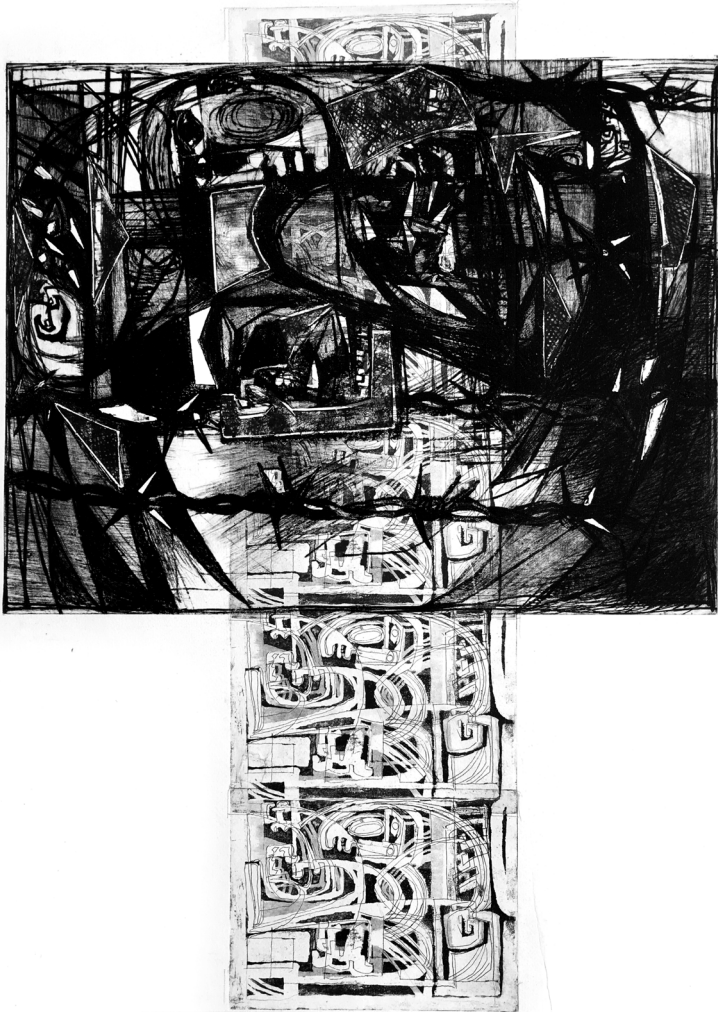
Pártoló tagok

András Sándor – író, költő, Nemesvita
Bencsik János – képzőművész, Budapest
Dr. Nicholas Bodor – vegyészprofesszor, Miami
gróf Degenfeld-Schonburg Sándor – közgazdász, München
Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
Gálfalvi Zsolt – irodalomkritikus, szerkesztő, Marosvásárhely
Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
Dr. Kende Péter – szociológus, Párizs
Dr. Kovalszky Péter – orvos, az AMBK elnöke, Detroit
Lauer Edith – politikus, az AMBK volt elnöke, Cleveland
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Nagy Péter – nyomdaigazgató, Kolozsvár
Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kör elnöke, Sopron
Dr. Varga István – ügyvéd, Orosháza

Támogató tagok

Ágh István – költő, Budapest
Árkossy István – képzőművész, Budapest
Dr. Avornicului Mihály – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
Dr. Barabási Albert László – fizikus, akadémikus, Budapest
Dr. Benkő Samu – történész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Bitay Enikő – akadémikus, Kolozsvár
Dr. Buchwald Péter – vegyész, Kolozsvár
ifj. Dr. Buchwald Péter és Dr. Buchwald Amy – tudományos kutatók, Miami
Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
Csöregi Csenge – rendezvényszervező, Budapest
Péter Deák – statikus mérnök, Zürich
Dr. Deréky Pál – irodalomtörténész, Bécs
Dr. Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Ferencz Éva – levéltáros, Marosvásárhely
Dr. Amedeo Di Francesco – egyetemi tanár, Nápoly
Füzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
Gálfalvi György és Zsigmond Irma – szerkesztő, író, Marosvásárhely
Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
Judik Zoltán – építészmérnök, Budapest
Dr. Hermann Róbert – történész, igazgató, Budapest
Dr. Kántor István – orvos, Budapest
Kántor László – rendező, producer, Budapest
Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár
Dr. Kiss András – orvos, Pócsmegyer
Kiss Károly – ny. agronómus, Élesd
Kónya-Hamar Sándor – költő, közíró, Kolozsvár
Korniss Péter – fotóművész, Budapest

Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár
Könczey Elemér – grafikus, Kolozsvár
Márton László – vállalkozó-igazgató, Gyergyószentmiklós
Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárad
Nagy Éva – ny. tanár, Calgary
Dr. Nagy Mihály Zoltán – főlevéltáros, Nagyárad
Dr. Pomogáts Béla – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Singer Júlia – biostatistikus, Budapest
Dr. Sipos Dávid – idegenvezető, Kolozsvár
Dr. Szarka László – egyetemi tanár, Komárom
Dr. Szász István Tas – orvos, Leányfalu
Dr. Szász Zoltán – történész, tudományos tanácsadó, Budapest
Dr. Tamás Ernő és Sedlmayer Ella – Sopron
Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest
Dr. Tibori Szabó Zoltán – szerkesztő, Kolozsvár

A lapszámot szerkesztette:
Kovács Kiss Gyöngy

Antall József (1932–1993) – politikus,
Magyarország rendszerváltás utáni első
miniszterelnöke

**Castel, Charles-Irénée, abbé de Saint-
Pierre** (1658–1743) – felvilágosodás kori
gondolkodó, író

**Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus
Eijiro von** (1894–1972) – politikus,
politikai gondolkodó

Covaciu Norbert (1988) – egyetemi
hallgató, Partiumi Keresztény Egyetem,
Nagyvárad

Főcze János (1991) – történész, PhD,
levéltáros, MNL Országos Levéltára,
Budapest

György Péter (1954) – esztéta, egyetemi
tanár, ELTE Művészetelméleti és
Médiakutatási Intézet, Budapest

Jeszzenszky Géza (1941) – történész,
egyetemi tanár, politikus, az Antall-
kormány külügyminisztere, Budapest
Kész Orsolya (1994) – kritikus,
Csíkszereda

Keszeg Anna (1981) – kultúrakutató,
PhD, egyetemi adjunktus, BBTE,
Kolozsvár

Markó Béla (1951) – író, költő,
politikus, az RMDSZ volt elnöke

J. Nagy László (1945) – történész,
professor emeritus, Szegedi Tudomány-
egyetem

Németh István (1945) – történész,
professor emeritus, Eszterházy Károly
Egyetem, Eger

**Rouvroy, Claude Henri de, comte de
Saint-Simon** (1760–1825) – francia
gondolkodó

Schöpflin György (1939) – történész,
politológus, egyetemi tanár, az EP volt
képviselője, Tallin–Budapest

Székely Géza (1958) – grafikus,
Kolozsvár

Szénási Íva (1954) – történész, poli-
tológus, professor emerita, Szegedi
Tudományegyetem Juhász Gyula
Pedagógusképző Kar

Thierry, Jacques Nicolas Augustin
(1795–1856) – francia történétíró

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

CONSILIUL JUDEȚEAN
CLUJ

MINISTERUL CULTURII ȘI
IDENTITĂȚII NAȚIONALE

Magyarok Amerikai
Közössége

„Az Európai Unió formálisan támogatja a sokszínűséget, az utóbbi évek jakobinus szellemisége azonban ellentmond ennek, és egyfajta csendes ellenmozgalmat is kiváltott. A tagállamok saját történelmi hagyományaik, alkotmányossággal kapcsolatos tapasztalataik és talán az alkotmánybíráóságokon az évek során felhalmozott hatalom alapján kezdik meghatározni az alkotmányos identitásukat. Ennek valószínű következménye az, hogy az európai polisz, amely elvből elutasítja az ethnoszt, és távol tartja magát a démosztól, előbb vagy utóbb kénytelen lesz egyik vagy másik tagállam alkotmányos rendjével szembesülni, és itt az összeütközés sem zárható ki. Ezen a ponton a legalitás és a legitimitás kérdéseinek kulcsfontosságú szerep fog jutni. Az összeütközés, ha és amikor sor fog kerülni rá, fordulópont lesz annak meghatározásában, hogy mi is valójában az európai polisz.”

(Schöpflin György)

ISSN 1222 8338

9 771222 283304 2 0008 5 LEJ 500 FT

**PLANURI "EUROPA"
EUROPE "PLANS"**